

REGULERINGSPLAN OG KONSEKVENSS- UTREDNING FOR ØRLAND HOVEDFLYSTASJON

Temautredning kulturminner og kulturmiljø

10.01.2014

Forsvarsbygg kampflybase

FORORD

Prosesen med valg av nytt kampfly og senere valg av lokalisering av base for flyene har pågått over flere år. De politiske beslutningene om valg av nytt fly og baselokalisering er forankret i:

- Stortingets beslutning av 8. juni 2009 – valg av F-35 som nytt kampfly
- Stortingets beslutning av 14. juni 2012 – valg av Ørland som ny hovedbase og Evenes som framskutt base

Forsvarsbygg fikk i 2012 i oppdrag av Forsvarsdepartementet å bygge ut Ørland hovedflystasjon for å ta imot de nye kampflyene og legge til rette for at Forsvaret kan gjennomføre effektiv utdanning og trening fra Ørlandet, og å forberede Evenes som framskutt base. Forsvarsbygg sitt oppdrag er forankret i IVB LTP 2013-2016.

Den nåværende virksomheten med dagens F-16 fly skal opprettholdes og utvides mens utbyggingen av basen pågår. F-16 flyene vil bli utfaset parallelt med at F-35 flyene innføres.

Utbygging av basen og anskaffelsen av nye kampfly har et stort investeringsomfang og vil medføre konsekvenser for lokalsamfunnet. Bygge- og anleggsvirksomhet forventes å pågå fra 2014 til ca 2020. Utbyggingen vil bli gjennomført i henhold til en reguleringsplan som etter planen skal vedtas av Ørland kommune.

Reguleringsplanen skal gi de nødvendige rammer for forsvarets definerte behov som er bygg og anlegg for to skvadroner med F-35 og andre beslektede flyttinger, og mulige fremtidige behov, nærmere beskrevet i planbeskrivelsen. Planen skal videre legge til rette for nødvendig baneanlegg, flytting og oppgradering av dagens vakt og administrative område.

På grunn av tiltakets omfang fastsatte Ørland kommunestyre et program for plan- og utredningsarbeidet i møte den 23. mai 2013. Planprogrammet fastsatte utredningsomfang- og tema som følge av tiltakets samlede konsekvenser for miljø og samfunn i henhold til plan- og bygningslovens bestemmelser.

Temaraapportene som er utarbeidet på grunnlag av planprogrammet omhandler i hovedsak konsekvenser av den utbyggingen som er besluttet inne på basen, samt konsekvenser av driften med det nye flyet. Naturlig fremtidig utvikling av basen er i mindre grad berørt. Utredningen beskriver konsekvensen av tiltaket sammenliknet med dagens situasjon med én F-16 skvadron og anlegget slik det framstår i dag.

Temaraapportene er utarbeidet i en åpen prosess der både Ørland kommune, fagmyndigheter på regionalt nivå, ulike interessegrupper og enkeltpersoner har medvirket underveis. I tillegg til lovpålagt medvirkningsprosess i forbindelse med fastsetting av planprogrammet har det vært holdt orienterende møter og åpne plandager om konsekvensutredningen både i mars, juni og september. I september ble foreløpige utgaver av temaraapportene presentert og gjort offentlig tilgjengelig. Både lokale og regionale myndigheter, interessegrupper og enkeltpersoner ble oppfordret til å komme med skriftlige innspill. Mottatte innspill er gjennomgått og har bidratt til den videre bearbeiding av rapportene.

De endelige temaraapportene danner grunnlag for en samlet konsekvensutredning, som inngår i planbeskrivelsen for reguleringsplanen. Temaraapportene følger som en del av reguleringsplanen for Ørland hovedflystasjon.

Foreliggende temaraapport omfatter utredning av tiltakets konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Utredningene er gjennomført for Forsvarsbygg av konsulentgruppen ALM – Asplan Viak AS, LPO arkitekter og Multiconsult AS.

Oslo, 10.01.2014

Olaf Dobloug
Direktør Forsvarsbygg kampflybase

INNHOOLD

1	SAMMENDRAG	7
1.1	METODE	7
1.2	OVERORDNET BESKRIVELSE	7
1.3	DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET	10
1.4	VERDIVURDERINGER	10
1.5	OMFANGSVURDERINGER	10
1.6	KONSEKVENSER	11
1.7	AVBØTENDE TILTAK	11
1.8	FORSLAG TIL OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER	12
2	TILTAKSBEKRIVELSE	13
2.1	UTBYGGING	13
2.2	BASENS INDRE ORGANISERING	13
2.3	RULLEBANELENGDE	13
2.4	ENDRING I AKTIVITETSOMFANG	13
2.5	ENDRING I AVGANGSMØNSTER	13
2.6	ILLUSTRASJON AV TILTAKET	15
3	OM DELUTREDNINGEN	17
3.1	AVGRENSNING AV FAGOMRÅDET	17
3.1.1	Overlappende utredningstema	17
3.1.2	Definisjoner kulturminner og kulturmiljø	17
3.4	NASJONALE, REGIONALE OG LOKALE MÅL OG RETNINGSLINJER	17
3.5	PLANPROGRAMMETS KRAV	18
3.6	METODE OG DATAGRUNNLAG	18
3.4.2	Bruk av Statens vegvesen håndbok 140	19
3.4.3	Inndeling i kulturmiljø	21
3.5	DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET	22
4	GENERELL BESKRIVELSE OG VERDIVURDERING	23
4.1	KULTURHISTORISK UTVIKLING	23
4.2	VERDIER	35
4.2.1	Kulturmiljø 1 Grande	35
4.2.2	Kulturmiljø 2 Ytrebø	42
4.2.3	Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem	45
4.2.4	Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene	54
4.2.5	Kulturmiljø 5 Vik - Røyne	58
4.2.6	Kulturmiljø 6 Uthaug	65
4.2.7	Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon	74
4.2.8	Oppsummering verdi kulturminner og kulturmiljø	80
5	KONSEKVENSER	83
5.1	OMFANG	83
5.1.1	Støy som grunnlag for konsekvensvurdering	83
5.1.2	Planlagte tiltak på baseområdet	86
5.1.3	Kulturmiljø 1 Grande	86
5.1.4	Kulturmiljø 2 Ytrebø	87
5.1.5	Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem	88
5.1.6	Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene	89
5.1.7	Kulturmiljø 5 Vik-Røyne	90
5.1.8	Kulturmiljø 6 Uthaug	91
5.1.9	Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon	92
5.1.10	Oppsummering Omfang	93
5.2	KONSEKVENSER	94
5.3	AVBØTENDE TILTAK	94
6	KONSEKVENSER I ANLEGGSSFASEN	97
6.1	MASSEDEPONI, MASSEUTTAK OG RIGGOMRÅDER	97
6.2	AVBØTENDE TILTAK I ANLEGGSSFASEN	97
7	OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER	99
8	USIKKERHET	101
9	REFERANSER OG KILDER	103

1 SAMMENDRAG

1.1 METODE

Denne utredningen er en sammenfatning av de opplysninger det er offentlig tilgang på i forhold til kjente kulturminner og kulturmiljø i plan- og influensområdet. Det er våren 2013 foretatt befaringsarbeid i området.

Sør-Trøndelag fylkeskommune har i løpet av forsommeren 2013 gjennomført undersøkelser etter kulturminnelovens § 9 innenfor baseområdet. Den siste delen av undersøkelsene blir gjennomført i løpet av høsten/vinteren 2013 i området for rullebaneforlengelse og langs Uthaugvegen fra dagens hovedport og nordover. **Alle nyregistrerte funnområder per 13. november 2013 er tatt inn og vurdert i tema-utredningen, men det mangler listeføringer da de nye registreringene ikke vil bli lagt inn i Riksantikvarens kulturminnebase «Askeladden» før primo 2014. Nyregistrerte funnområder er kort omtalt, og inngår i verdiområdene. Nye funn er lagt inn som enkeltminner på temakart. Denne rapporten vil derfor ikke være komplett før Sør-Trøndelag fylkeskommune har avgrenset og lagt inn de nye kulturminnelokalitetene Askeladden.** Ved at § 9-undersøkelsene gjennomføres på et så tidlig stadium i planprosessen vil det ikke være nødvendig å vurdere potensialet for nye funn (iht. planprogrammet).

Tema kulturminner og kulturmiljø er utredet i henhold til metodikk for konsekvensutredninger i Statens vegvesens håndbok 140 (2006). Retningslinjer i Riksantikvarens veileder (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar", har vært veiledende i alle vurderinger.

Planområdet omfatter området avgrenset av forslaget til reguleringsplan. Influensområdet omfatter større deler av Ørland kommune, og er delt inn i syv ulike delområder (kulturmiljøer). Omfanget av kartfestede og beskrevne kulturminner og kulturmiljøer er vurdert ut fra det som anses som planområdets influensområde. Influensområder er områder der en venter at kulturminner og kulturhistoriske verdier kan bli påvirket av tiltaket. De er omtalt for å kunne se helheten i den kulturhistoriske utviklingen og i bevarte kulturmiljø i en større sammenheng. I denne utredningen omfatter influensområdet i hovedsak arealer knyttet til områder som kan bli påvirket av endringer i støybildet.

De syv kulturmiljøene er vist på vedlagte temakart for kulturminner og kulturmiljø. Alle kulturminner som er beskrevet i denne temarapporten er vist på temakartet med kode, der A-nr er kulturminner registrert i Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden, og S-nr er fra SEFRAK-registeret.

1.2 OVERORDNET BESKRIVELSE

De første Fosninger stammer fra Fosnakulturen. Kun et fåtall spor fra eldre steinalder er så langt registrert på Trøndelagskysten. Fra å være en hovednæringskilde ble jakt og fangst etter hvert et tillegg til jordbruksnæringen, og folk ble mer bofaste. Dette viser bein- og knokkelfunn av husdyr. De mest omfattende funnene er basisboplasser og mer periodiske oppholdsplasser som huler og hellere samt bergkunst. På Fosen er det særlig åtte-ni områder som skiller seg ut som basisboplasser der jordbruksaktiviteter har hatt fotfeste, deriblant Austråttområdet. Her er gjort en rekke funn av redskapet under dyrkningsarbeid som vitner om landbruk i yngre steinalder. Religion og kultiske handlinger fikk en mer dominerende plass i yngre steinalder. På Fosen er det gjort ca 75 offer- eller gravfunn.

Med bronsealderen vokste det frem mer lagdelte samfunn. Skillet gikk mellom de som hadde tilgang til bronse og gull, og de som ikke hadde. Dette er et mønster man også møter i Trøndelag. På denne tiden ble det vanlig med rikt utstyrte graver, først og fremst våpen og særlig sverd. På Fosen er det funnet våpen, men bare økser brukt for å markere eierens makt og status. Tidlig i bronsealderen ble de første gravmonumentene bygd. På Uthaug er det funnet en slik røys. I bronsealderen eksisterte to hovedområder med en bofast jordbrukende befolkning på Fosen; Ørland med tilstøtende grender i Bjugn og Stadsbygd i Rissa, der folk hadde noen få og små egne åkerlapper og i stor grad baserte sitt hushold på storfe, sau og geit. På kysten ble det fortsatt drevet fiske og fangst. Disse to bygdene var trolig selvforsynte, men de drev byttehandel for å få flint og bronse til større redskaper, smykker og våpen. Bronsealderens Fosninger hadde god kontakt med verden utenfor bygda gjennom båttrafikk nord- og sørover langs kysten, eller ut og inn Trondheimsfjorden. Ørland og Stadsbygd strategiske plassering bidro til stor velstand.

Med jernvinnen ble jernet allment tilgjengelig i Norge. På 200-300-tallet e.Kr. fikk folk rikelig tilgang på jern, og kunne lage våpen og redskaper. I jernalderen ble gravene rikere igjen, og det er gjerne snakk om skjelettgraver. I jernalderen oppsto en nær sammenheng mellom fast gårdsbosetning og gravhauger. De gårdene som har flest gravhauger er blant de eldste. Gravene inneholdt både brente og ubrente begravelser, i varierende størrelse. På Fosen holdt gravlegging av døde under røyser og på holmer og åsrygger mot leia seg gjennom det meste av eldre jernalder. På denne tiden begynte man også med begravelser hjemme på gårdene. Flere av gravrøysene på Fosen kan derfor inngå i gårdsgravfelt selv om de ligger nært sjøen. Skikken med å gravlegge de døde på gården ble ført videre helt opp i vikingtid, men jordhauger erstattet etter hvert røysene. I området rundt Ørland hovedflystasjon finnes en rekke gravhauger og gravrøys fra jernalderen, både enkeltvis og i felt. Den største gravhaugen er Viklemhaugen, en rundhaug beliggende ved Viklem kirke datert til yngre jernalder. Det er i tillegg funnet løse gjenstander på Austrått, Hovde og Borgklinten.

Ørland har fra gammelt av, sammen med Agdenes og Rissa, vært sentrale for å sikre innseilingen til Trondheimsfjorden. Med sin beliggenhet ved fjordens munning må Ørlandet ha vært et egnet sted for forsvar, maktutøvelse og kontroll av handelsvirksomhet. En bygdeborg fra folkevandringstiden (ca. år 500 e.Kr.) viser at Ørland har hatt en viktig strategisk lokalisering.

Omtrent midt i vikingtid ble grunnlaget for den norske staten lagt, og rundt år 1000 ble kristendommen innført i Norge og gravskikken endret seg. Vikingtidsgraver finnes spredt over hele Fosen, som regel ikke mer enn en per gård. Ørland fremstår som den rikeste vikingtidsbygda på Fosen. Funnene kommer fra store deler av kommunen, både på fastlandet og øyene. Gårdene Grande, Uthaug, og Vik skiller seg ut. Her er det funnet rike gravfunn som vitner om at de ledende bøndene på Ørlandet hadde kontakter med utlandet.

Gjennom hele middelalderen var det tekniske nivået i jordbruket svakt og produktiviteten liten. Bosetningen spredte seg utover det som i dag er dyrka mark. I tillegg til korndyrking og husdyrhold, benyttet man seg også av ressursene skogen og myrene kunne tilby. Skogen gav viktige produkter som tømmer til hus og bygningsmateriale til båter, og man brukte skogen til produksjon av kull til utvinning av jern fra myrmalm og til å vinne ut tjære. Samfunnsutviklingen i høymiddelalderen kjennetegnes ved en sterk vekst i offentlig organisasjon og myndighet. I middelalderen var Ørland senter for et stort kystdistrikt, med Skrifer og Fut. Fosens gode fiskemuligheter skapte handel, og Nidaros fungerte som en omlastingsplass for eksport av fisk og andre varer. Kjøpmennene på Fosen var sterkt knyttet til Trondheim, en del hadde trolig egne bygårder der. Munningen av Trondheimsfjorden var et kommunikasjonsmessig knutepunkt i middelalderen, med handelstrafikk både til øyene i vest og til Sverige.

Før Norge ble samlet til et rike må det ha eksistert lokale høvdinger og småkonger på Fosen. Denne høvdingmakten ser ut til å være knyttet til gårder som har skilt seg ut ved beliggenhet, bonitet og areal. De beste jordbruksområdene på Fosen var i Rissa og på Ørlandet. Her lå de mest kjente høvdingsetene gjennom gårdene Rein og Austrått som ble brukt av kongemakten til å knytte til seg lojale folk. I perioden 1150-1250 var det en boom for kirkebygging i Norge. På Fosen var 11 kirker jordeiere i slutten av katolsk tid. Frem til Svartedauden i 1349 var det en jevn befolkningsvekst og ekspansjon av gårdene landet rundt. Vel halvparten av de gårdene på Fosen som var i drift midt på 1300-tallet lå øde først på 1500-tallet. Allikevel var Ørland en av kommunene med minst tap. Først et stykke ut på 1600-tallet var folketallet oppe på samme nivå som før pesten. En del av ødegårdene ble tatt opp igjen, i tillegg til at nye gårder ble tatt opp og etablering av husmannsplasser gav livsgrunnlag for en stadig økende befolkning. Manntallet fra 1520 viste at det var de største og mest sentrale gårdene som tålte krisen best, og at de folkene som var igjen tok de beste gårdene. Grande, Hovde, Brekstad, Viklem, Hårberg, Vik, Røyne og Uthaug er noen av gårdene på Ørland som hadde bosetning i 1520.

Reformasjonen i 1536 førte til at den norske kirken mistet selvstendigheten, og fordanskningen tok til. Det samlede folketallet på Fosenbygdene økte noe mindre enn gjennomsnittet for både landet og Trøndelag. På Ørlandet var det mindre aktivitet. Her lå de store gårdene tilsynelatende uendret og upåvirket av nedgangstidene. Det vekslende folketallet og behovet for flere boplasser og mer mat var årsaken til at strandsitterene etablerte seg og husmannssystemet utviklet seg. De første strandsitterene og husmenn kom til på 1600-tallet. Etter hvert som bøndene ble selveiere, ble den grunnleggende forskjellen mellom

strandsitteren og husmannen visket bort. Ørland var en av bygdene på Fosen med flest husmenn. Ørlendingene flest har i generasjoner livnært seg som kystbønder, med veksling mellom jordbruk, heimefiske og fjernere fiskebanker.

Ved år 1500 eide den gamle norske adelsslekta Rømer Austrått med jordegods. Da Inger Ottessedotter Rømer i 1494 giftet seg med ridderen Niels Henrikson Gyldenløve, fikk to rivaliserende slektsgreiner hånd om Austrått. Både Inger og Niels arvet store jordeiendommer andre steder i Norge, men ble boende på Austrått. Da Niels døde overtok enken Inger len og jordegods. Som kvinne kunne hun ikke oppnå de samme politiske posisjonene som mannen, men sto ikke mye tilbake for han som samler av jordegods og rikdom eller som deltaker i politisk intrigespill. I 1720 ble Austrått solgt på auksjon, og adelens tid på Austrått var over.

Ørlandsbøndene var opprinnelig leilendinger og husmenn under Austrått, Storfosen og lokalkirkelige gods. I 1770-årene hadde de fleste leilendinger og husmenn brukbare arealer. De første innmarksjordskiftene på Ørlandet inntraff i forbindelse med overgangen til bondeselveie på slutten av 1700-tallet. Omkring 1800-tallet solgte eierne av Austrått og Storfosen flere og flere av sine bruk på grunn av økonomiske vanskeligheter, og leilendingene fikk etter hvert kjøpe brukene sine. Overgangen til selveie skjedde relativt sent på Ørlandet - i perioden 1764 til 1908. Det var befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding som tvang frem nye holdninger til utskifting av innmark og utmark. Utskiftingene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet. I 1821 og 1857 kom lover som regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskifting, der hensikten var å samle bruksenheter. 1850-årene ga et markert skifte i jordbruksnæringen. Bygdesamfunnet bestod av en rekke småsamfunn der gårdsbruket utgjorde kjernen. Frem mot århundreskiftet ble jordbruket omlagt, og nye redskap, dyrkingsmåter og driftsformer effektiviserte jordbruket og økte produktiviteten.

Som selveiende fikk Ørlands bønder også nyte godt av fiskeprivilegiene som forordningene av 1792 og 1799 ga dem. Fiskeprivilegiene ble opphevet ved lov 1842. I årene før 1820 var fiskeriene avtagende, og det ble større fokus på jordbruksdrift. Storskiftekommissjonen gjennomførte i denne perioden et jordskifte av inn- og utmark basert på matrikkelgårdenes inntekt og formue. Etter Storskiftet fikk man et landskap bestemt av matrikkelgårdenes ressursutnyttelse i fellesutmarka med den enkelte matrikkelgård som basis. For jordbruket førte Storskiftet til en enorm beiteutnyttelse av utmarka. Matrikkelgårdenes ressursutnyttelse har vært bestemmende for utviklingen av kulturlandskapet. Mye av matrikkeldelingen fra 1874 er i dag borte etter at først tyskerne, deretter forsvaret etablerte seg på Ørlandet. Utover i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble det gjennomført en omfattende deling og utskifting av bruk. I 1880 hadde Ørland kommet lengere innenfor de tekniske endringene i landbruket enn mange andre bygder i Trøndelag. Perioden 1900-25 ble særlig ekspansiv med en storstilt nydyrking, og dyreholdet økte. I 1925 kom det et tilbakeslag. Fradelingene fra prestegården Viklem og Brekstad la grunnlaget for etableringen av tettstedet Brekstad, som vokste sterkt på 50-tallet etter flystasjonens etablering.

Den 27. april 1940 bombet tyskerne Brekstad, Viklem, Berg, Rønne, Flatnes og Grande. Flere våningshus og uthus ble skadet. Ørlandet var et viktig sted for tyskerne, og de anla en flyplass som sikring av en planlagt krigshavn i Trondheim. I tillegg ble Ørlandet innlemmet i kystartilleribesetningene av den ytre delen av Trondheimsfjorden ved at det største batteriet ble plassert ved Austrått fort. I dag står det igjen batterier og bunkere over hele Ørlandet. Til flyplass- og brakkebyggingen gikk det med utallige kubikk grus, sand, pukk, sement og trematerialer. Bortsett fra trematerialene, sement og støpesand, som ble importert, ble de øvrige materialene skaffet til veie lokalt. Det er anslått at befolkningstallet de to første krigsårene var oppe i 15 000 mot ca 4000 mennesker før krigen. Ingen kommune i Trøndelag ble så landskapsmessig forandret under krigen som Ørland.

Regjeringen bestemte i desember 1950 at Ørland flyplass skulle bygges ut til feltflyplass for jetjagerfly. Stortinget samtykket i at Ørland flyplass skulle være hovedflyplass for Trøndelag og bygges ut til NATO-standard. For å unngå unødvendige forsinkelser ga Forsvarsdepartementet tillatelse til at nødvendige grunnarealer ble rekvirert. Den store militære utbyggingen skjedde i perioden 1951-59. Innflygingssonene var klausulbelagt med generelle byggeforbud. Klausulen gjaldt ikke for gjerder, hesjer og beiting som ble

tillatt. Nye bygninger og anlegg ble oppført i tillegg til ombygginger av bygninger og anlegg etter tyskerne. Til sammen ble det gjennomført byggearbeider for ca 45 mill. norske kroner.

1.3 DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET

Ørland hovedflystasjon er lokalisert i et tidligere jordbruksareal, i hovedsak gammel utmark tilknyttet gårdsbebyggelsen i området. Flystasjonen ligger på en morenerygg som skråner svakt fra kote 12 mot Uthaugveien, og vestover mot Grandefjæra. Inne på flystasjonene varierer høydene fra ca kote 10 i øst til kote 5 i nordvest. Landskapet fremstår som meget flatt og bebyggelsen lav, begrunnet i de store avstandene. Det finnes en liten høyde i sør, nær kirken.

Ørland er en landbrukskommune. Flystasjonen er omringet av landbruk og innenfor dagens flyplassområde er 3.400 daa leid ut til korn- og grovfôrproduksjon.

Flybasen er omgitt av fylkesveger på alle kanter. Trafikken på fylkesvegen anses som relativt lav og kapasiteten er god. Hovedadkomsten til flybasen er fra Fv 245 gjennom Hovedporten. I tillegg benyttes i dag porter i nordøst og i sør. Det er igangsatt et parallelt, men uavhengig, planarbeid for ny gang- og sykkelveg fra Hovedporten til Uthaug.

Inne på flyplassområdet er det lite igjen av den tidligere landbruksbebyggelsen. Det er flere bygninger og elementer gjenværende fra krigen og tyskernes byggverk både inne på flyplassområdet og utenfor. Bebyggelsen inne på baseområdet er oppført i perioden fra krigen og frem til i dag. På Forsvarets eiendom inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret som er fredet etter kulturminnelovens § 22 a (forskriftsfredning). Ørland Hovedflyplass er omgitt av et kulturlandskap bestående av tradisjonelle gårdsbruk med firkanttun og omkringliggende jordbruksmark. Gårdsbrukene har utspring fra jorddelingen på slutten av 1700-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. De fleste av brukene er i bruk og bygningsmassen er i god stand. En del nyere ombygginger, nybygg og moderniseringer er gjennomført. Rundt tettstedene Brekstad og Uthaug ligger mindre boligfelt med etterkrigsboliger.

1.4 VERDIVURDERINGER

Plan- og influensområde er delt inn i sju ulike kulturmiljø, som er verdivurdert som følger:

Tabell 1-1. Oppsummering verdi.

Nr	Kulturmiljø	Verdi
1	Grande	Middels verdi
2	Ytrebø	Middels til stor verdi
3	Hårberg-Viklem	Stor verdi
4	Messerschmidthangarene	Stor verdi
5	Vik-Røyne	Middels til stor verdi
6	Uthaug	Stor verdi
7	Ørland hovedflystasjon	Liten verdi

1.5 OMFANGSVURDERINGER

Tabellen under viser en samlet omfangsvurdering for de syv kulturmiljøene.

Tabell 1-2. Omfang av inngrep.

Nr	Kulturmiljø	Alternativ 1	Alternativ 2
1	Kulturmiljø 1	Middels til stort negativt	Middels negativt
2	Kulturmiljø 2	Intet	Intet
3	Kulturmiljø 3	Intet	Intet
4	Kulturmiljø 4	Lite negativt	Lite negativt

5	Kulturmiljø 5	Stort negativt	Stort negativt
6	Kulturmiljø 6	Middels negativt	Middels til stor negativt
7	Kulturmiljø 7	Lite negativt	Lite negativt
Samlet omfang		Middels negativt	Middels negativt

1.6 KONSEKVENSER

Det foreligger to alternativer med forskjellig flymønster som beskrives i kapitel 2.

Sammenstilling av alternativ 1 og 2:

Tabell 1-3. Samlet konsekvensvurdering, kulturminner og kulturmiljø.

Nr	Kulturmiljø	Alternativ 1	Alternativ 2
1	Grande	--/---	--
2	Ytrebø	0	0
3	Hårberg-Viklem	0	0
4	Messerschmidthangarene	-	-
5	Vik-Røyne	---	---
6	Uthaug	--	--/---
7	Ørland hovedflystasjon	-	-
Samlet konsekvensvurdering		--	--

I både alternativ 1 og 2 vil ny veg, port og parkområde komme i direkte konflikt med nyregistrerte kulturminnelokaliteter på Vik.

Støy vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for stor del av gårdsbrukene og de som bor vest og nord i influensområdet. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen, noe som vil kunne medføre store endringer av det kulturhistoriske landskapet. Støyisolering vil også kunne påvirke bygningers verneverdi.

Støy vil ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy kan forringe opplevelsen knyttet til kulturminner som gårdstun, gravminner etc. For kulturmiljøene øst og sør for planområdet vil fremtidig støybilde ikke påvirke opplevelsen. I nord og vest vil støybilde gi til dels store konsekvenser for opplevelsen av kulturminnene. Nøkkeltaugen og kulturlandskapet vest for Uthaug med strandsitterboligene vil få en fordoblet støybelastning. Kjeungskjæret vil bli mindre berørt.

Tiltaket vil ha liten innvirkning på de øvrige registrerte fornminnelokaliteter da disse er utsatt for støy også i dag. Kulturmiljøene vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen. Forlengelse av flystripa gir ingen store konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Avbøtende tiltak vil kunne redusere omfanget noe.

Både alternativ 1 og 2 medfører samlet en middels grad av konsekvens knyttet til kulturminner og kulturmiljø. Alternativ 1 er vurdert til å ha større negativ konsekvens for kulturmiljø 1 Grande enn alternativ 2. For kulturmiljø 6 Uthaug er situasjonen omvendt.

1.7 AVBØTENDE TILTAK

Forslag til tiltak er sortert i tre kategorier. Kategoriene er basert på ansvar for gjennomføring av tiltaket.

Avbøtende tiltak:

- Redusering av negative konsekvenser med god landskapstilpasning. En bør søke å justere tiltakene for å unngå konflikt med de kulturminnene som er mest uberørt og som har høyest verdi i området.
- Utforming, skala, volum og størrelse på nye bygg bør ta hensyn til det nærliggende kulturlandskapet på en god måte.

- Eldre bygninger som skal rives bør dokumenteres før rivning. Dokumentasjon og eventuell flytting av bygninger må skje i samråd med Sør-Trøndelag fylkeskommune.
- Tiltak på meldepliktige bygninger bygd før 1850 skal alltid sendes til Sør-Trøndelag fylkeskommune for uttalelse.
- Ved etterisolering av verneverdige bygninger må tiltakene gjennomføres på en slik måte at de ikke ødelegger viktige historiske utviklingstrekk eller bygningskonstruksjoner.
- Dagens omkringliggende skog rundt Messerschmidthangarene bør bevares for å skape nødvendig buffersone. Området må imidlertid ikke vokse igjen mer enn i dag.

Forebyggende tiltak:

- Risikovurdering og sikring av kulturminneverdier i byggetiden vil være et viktig tiltak for å redusere uforutsette konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Utforming, skala, volum og størrelse på nye bygg bør hensynta det omkringliggende kulturlandskapet på en god måte.
- Det bør utarbeides en avviklingsplan for håndtering av fraflyttede hus og gårdsbruk.
- I samarbeid med berørte parter og kulturminneforvaltningen bør det søkes å få til en ordning slik at innløste våningshus kan klausuleres og stå.
- I henhold til *Forskrift om konsekvensutredninger* kan planmyndighet bestemme at det skal utarbeides et eget *Miljøoppfølgingsprogram (MOP)* med sikte på å overvåke og avbøte vesentlige negative virkninger av prosjektet. Prosjektets plan for Ytre miljø (YM-plan) skal ivareta dette behovet. Kulturminner og kulturmiljø bør være et eget tema i miljøoppfølgingsplanen i byggefasen.
- Messerschmidthangarene må ikke berøres av arbeid i anleggsperioden.

Plantiltak:

- En bør søke å justere tiltakene for å unngå konflikt eller for tett nærføring med de kulturminnene som er mest uberørt og har høyest verdi i området.
- Dispensasjon fra kulturminneloven, jf § 8, 4. ledd. Dersom dispensasjon blir gitt av Riksantikvaren, vil det normalt bli satt vilkår om arkeologiske utgravinger. Utgraving av automatisk fredete kulturminner vil sikre kunnskapsverdien.
- Eventuelle undersøkelser i forbindelse med dispensasjon fra kulturminneloven for berørte lokaliteter kan formidles i tråd med en skjøtsels- og tilretteleggingsplan.
- Bruke hensynssone og reguleringsbestemmelser til å verne viktige kulturminneverdier.
- Messerschmidthangarene må ikke berøres av nærgående nye tiltak eller elementer. Utforming av og høyde på vollene vil være viktig. Dersom tiltak rundt Messerschmidthangarene hensyntar hangarområdet i forhold til avstand og utforming vil påvirkningen bli mindre.

1.8 FORSLAG TIL OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER

Dersom en planlagt utbygging kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner må planen justeres/endres, eller det må søkes dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Ved en eventuell dispensasjon stiller kulturminneloven vilkår jf. § 10, om at tiltakshaver dekker utgiftene til nødvendige arkeologiske undersøkelser for å sikre kunnskapsverdien.

I tillegg til selve hovedtiltaket vil tiltak som rigg og deponiområder, anleggsveger, etc., kunne utløse krav om arkeologiske registreringer i henhold til kml § 9 (undersøkelsesplikten). Dagens baseområde er undersøkt våren og sommeren 2013. Deler utenfor og innenfor planområdet gjenstår. Gjenstående undersøkelser er knyttet til forlengelse av flystripa i nord, og ny gang- og sykkelveg langs Uthaugvegen. Undersøkelsene vil bli gjennomført i løpet av høsten 2013. Det er Sør-Trøndelag fylkeskommune som har forvaltningsansvaret i det gjeldende området.

2 TILTAKSBESKRIVELSE

2.1 UTBYGGING

I henhold til planprogrammet omfatter prosjektet for F-35 40-45 000 m² ny bygningsmasse og ca 25 000 m² ombygging og modernisering av eksisterende bygningsmasse. I tillegg kommer infrastruktur og rullebaneforlengelse. Dette er 1. etappe i en langsiktig utvikling av Ørlandet Hovedflystasjon. Som en del av F-35 utbyggingen skal det også tilrettelegges for 250 hybler/kvarter hvorav ca. halvparten utenfor baseområdet og ca. 60 leiligheter lokalisert i nærområdet til basen. Konsekvensutredningen omfatter ikke de boligene som lokaliseres utenfor basen.

2.2 BASENS INDRE ORGANISERING

Basens indre organisering i fremtidig situasjon bygger i all hovedsak videre på dagens hovedstruktur. Inndeling i administrativt og operativt område videreføres og man gjenbraker så store deler av dagens infrastruktur og bygningsmasse som mulig. Forutsetningen om at F-16 skal driftes samtidig som F-35 fases inn, er en av årsakene til at hele F-35-området anlegges som et nytt område. I tillegg er det valgt å flytte dagens hovedvakt et stykke nordover, og her legge til rette for utvidelse og fortetting av dagens administrative område.

2.3 RULLEBANELENGDE

Eksisterende banesystem har i dag en rullebane på 2 714 meter. Dagens rullebane og tilhørende operative flater, ivaretar behovene for dagens virksomhet ved Ørland hovedflystasjon.

Krav til rullebanelengde er ikke endelig avklart. Luftforsvarsstaben LST har imidlertid kommet med en anbefalt rullebanelengde på ca. 3300 meter, gitt ut fra tekniske hensyn og vurdering av operativ sikkerhet. I arbeidet med temautredningene er det derfor tatt utgangspunkt i en framtidig rullebanelengde på 3300 meter, med forlengelse av eksisterende rullebane i nordlig retning. Fordi dagens rullebane ikke forventes å tilfredsstille kravene til framtidig operativ sikkerhet, er dette ikke tatt med som et eget alternativ i temautredningene, med unntak av i Temautredning støy.

2.4 ENDRING I AKTIVITETSOMFANG

Flyaktiviteten ved Ørland hovedflystasjon forventes å bli doblet i framtida sammenliknet med dagens situasjon. Dagens driftsmønster, som typisk innebærer to økter med avgang for jagerfly pr dag, en før og en etter lunsj, forventes å bli videreført også i framtida. I perioder med øvelser er det i større grad aktivitet også med jagerfly på ettermiddag og kveld.

I framtidig situasjon er det lagt til grunn 4730 avganger per år med norske F-35 ved Ørland hovedflystasjon. Dette er det antall avganger med norske F-35 som er lagt til grunn i Forsvarsdepartementets utredning for lokalisering av nye kampfly fra 2011.

Videre er det i framtidig situasjon lagt til grunn alliert trening med 1600 jagerflyavganger per år hvorav 25 % med utenlandske F-35. Dette tilsvarer aktivitetsnivået på alliert trening i 2012.

Aktivitetsnivå fra annen flytrafikk enn jagerfly og døgnfordeling av denne trafikken er basert på statistikken fra 2012. For mer detaljert beskrivelse av dette vises til Temarapport støy.

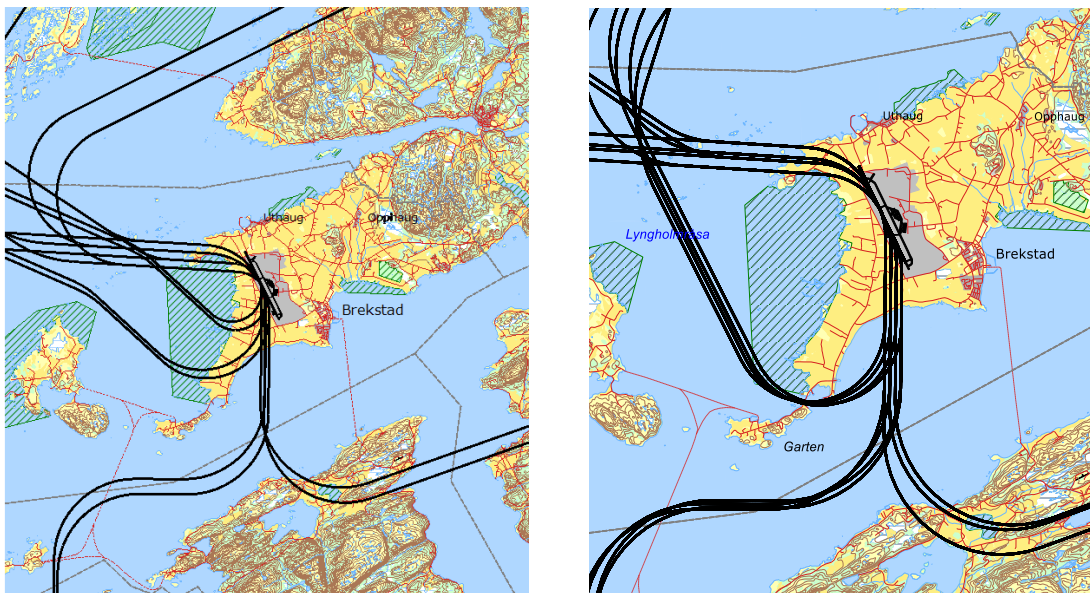
Framtidig aktivitetsomfang, lagt til grunn for utredningen, er avklart og forankret hos Luftforsvarsstaben LST og i Forsvarsdepartementet.

2.5 ENDRING I AVGANGSMØNSTER

F-35 gir i gjennomsnitt ca. 10 dB høyere lydnivå enn F-16. Lydnivå og flymønster for flyet er bestemmende for det støyavtrykket flyet avgir. Omlegging av flymønsteret har vært en forutsetning for valg av Ørland som hovedbase, fordi dette bidrar til å gi færre støyutsatte enn det F-35 med dagens flymønster ville gitt.

Arbeidet med omlegging er gjennomført i samarbeid med flyoperativt miljø på Ørland og F-35 programmet, samt at arbeidet med konsekvensutredningene i tillegg har vist behov for ytterligere optimalisering.

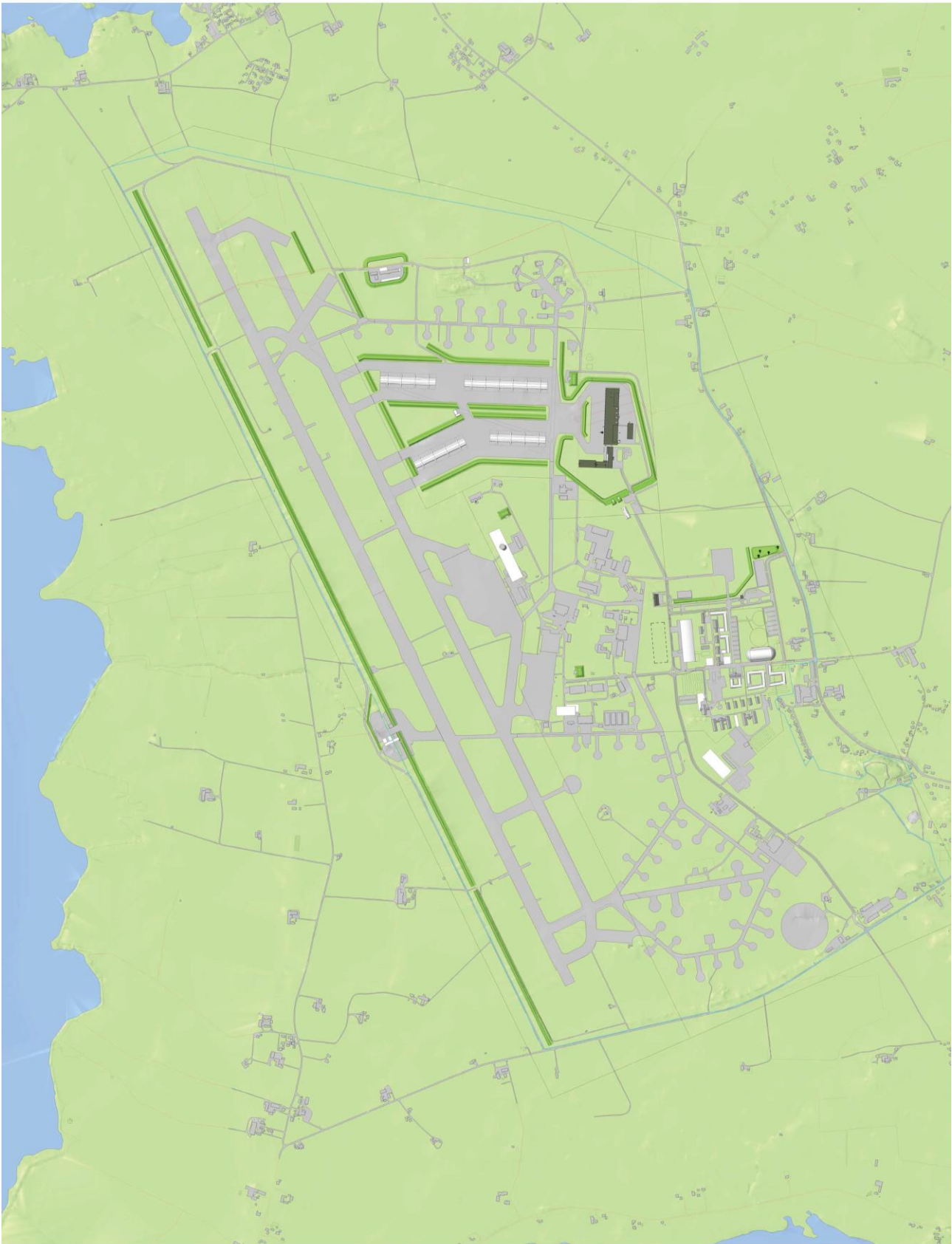
Det vurderes nå 2 alternativer mht. avgangsmønster. Alternativene er vist i figurene nedenfor. For nærmere beskrivelse av flymønster lagt til grunn for utredningene vises til Temarapport støy. Disse er justert i forhold til opprinnelig beskrivelse i planprogrammet.

Alt. 1 til venstre; Flyavganger mot nord med sving vest ved 200ft høyde, flyavgang mot syd med sving ved 200ft høyde. 1/3 av avganger som skal i sydlig retning rutes mot syd.

Alt. 2 til høyre; Flyavganger mot nord med sving vest ved 400ft høyde, flyavgang mot syd med sving hhv. ved 200ft og 400ft høyde. Sydlige avganger fordeler seg med traséer over Gartbrua for de som skal i nordligretning og avganger midtfjords med fordeling hhv mot syd og øst.

2.6 ILLUSTRASJON AV TILTAKET

Figur 2-1. Foreløpig illustrasjon av tiltaket.

3 OM DELUTREDNINGEN

3.1 AVGRENSNING AV FAGOMRÅDET

Hovedmålet med konsekvensutredningen for fagtema kulturminner og kulturmiljø er å skaffe kunnskap om viktige kulturhistoriske verdier i plan- og influensområde for Ørland hovedflystasjon, slik at dette kan legges til grunn ved utvikling og valg av alternativer.

Som grunnlag for utredningen er det hentet inn dokumentasjon av kulturminner og kulturmiljø. Dokumentasjonen er basert på tilgjengelige kilder og litteratur. Det har vært kontakt med kulturminneforvaltningen i Sør-Trøndelag fylkeskommune, Yrjar heimbygdslag og tidligere ansatte ved Ørland hovedflystasjon (om krigsminner). Planområdet er befart med hensyn på verdivurdering av kulturminner og avgrensing av kulturmiljø. Befaringen ble gjennomført over en dag av både sivilarkitekt med kompetanse på nyere tid og arkeolog med kompetanse på forhistorisk tid.

3.1.1 Overlappende utredningstema

Temautredningene for landbruk, landskap og kulturminner og kulturmiljø vil overlappe hverandre i beskrivelsen av konsekvenser for kulturlandskapet. De ulike temarapportene vil ha ulike innfallsvinkler til begrepet kulturlandskap.

3.1.2 Definisjoner kulturminner og kulturmiljø

Begrepene kulturminner og kulturmiljø er definert i kulturminneloven: "Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljø menes områder hvor et eller flere kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng."

Forvaltningen skiller mellom automatisk fredete kulturminner (også kalt fornminner) og etterreformatoriske kulturminner. Fornminner er kulturminner eldre enn 1537 (reformasjonen), med unntak av stående bygninger og mynter (1650), og samiske kulturminner og kulturminner i vann og vassdrag (eldre enn 100 år). Automatisk fredning gjelder selve kulturminnet og en sikringssone på minst fem meter omkring det inntil rette forvaltningsmyndighet har bestemt noe annet.

Etterreformatoriske kulturminner kan fredes etter vedtak. Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. En samlet vurdering av et områdes kulturhistorie, kulturminner og tidsdybde vil danne grunnlag for avgrensing av kulturmiljø.

Det er fylkeskommunene som er rette forvaltningsmyndighet i forhold til kulturminner (automatisk fredete/ etterreformatoriske) og kulturmiljø. I dispensasjonssaker som gjelder kulturminneloven er Riksantikvaren rette myndighet.

3.4 NASJONALE, REGIONALE OG LOKALE MÅL OG RETNINGSLINJER

St.meld. nr 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner" er fulgt opp med en ny melding St.meld. 35 "Framtid med fotfeste" (2012-2013). Den nye meldingen omtaler justeringene i kulturminnepolitikken, som er viktige for at en skal nå de målene Stortinget har satt. Fredningspolitikken skal prioritere helhetlige kulturmiljø, og i større grad ta hensyn til de praktiske og økonomiske konsekvensene en fredning får for samfunnet. Meldingen er retningsgivende for kulturminneforvaltningen i Norge.

Handlingsplan for kulturminner i Sør-Trøndelag 2001-2005 (12) gikk ut i 2012, og det er igangsatt en planprosess med forventet vedtak i juni 2013. Handlingsplanen er fylkeskommunens plan for å sikre og bevare viktige kulturminner i Sør-Trøndelag, og har som målsetting å velge ut et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer i fylket, som i samarbeid med eierne kan sikres en fremtid både for oss og for kommende slekter. Utvalget skal vise ulike livsmåter og livbergingsstrategier, samt regionens sosiale, kulturelle og geografiske mangfold i et tidsperspektiv. Fokusområder er kulturarven som ressurs for identitet, attraktivitet og verdiskaping, skjøtsel og bruk av kulturarven samt formidling, kunnskap og kompetanse.

Det er ikke utarbeidet egen kulturminneplan for Ørland kommune.

3.5 PLANPROGRAMMETS KRAV

I henhold til planprogrammet, fastsatt av Ørland kommune, skal følgende utredes:

Temaet omfatter følgende kulturminner og kulturmiljø innen planområdet:

- Automatisk fredede kulturminner (kulturminner eldre enn 1537)
- Nyere tids kulturminner

Det er kjente kulturminner innenfor planområdet og utenfor leirgjerdet. Messerschmidthangarer i nordområdet samt et område rundt disse inngår i Landsverneplanen for Forsvaret og er fredet gjennom forskrift.

Innenfor, og i umiddelbar nærhet til planområdet, ligger det fire kirkesteder fra middelalderen; Vik, Hårberg, Uthaug og Viklem. Et av dem er middelalderkirken Ørland kirke (Viklem) sør for Forsvarets eiendom. Viklem er et kulturmiljø med nasjonal verdi som omfatter både nyere tids og automatisk fredete kulturminner.

Det finnes en rekke automatisk freda kulturminner og nyere tids kulturminner utenfor Forsvarets område. Ifølge SKU (strategisk konsekvensutredning) er potensialet for funn av hittil ikke kjente automatisk freda kulturminner vurdert som stort.

Konsekvenser for kjente kulturminner innenfor og utenfor Forsvarets eiendom må utredes.

- *Influensområde for deltemaet skal defineres*
- *Oversikt over kjente kulturminner og kulturmiljøer med verdifastsetting skal vises på temakart. Det tas utgangspunkt i SKU, som suppleres med data fra Askeladden, SEFRAC og gjenstandsbasen.*
- *Konsekvenser for kjente kulturminner innenfor og utenfor Forsvarets eiendom (Plan- og influensområdet). Freda Messerschmidthangarer, Ørland kirke fra middelalder, samt andre automatisk freda kulturminner i området utredes spesielt.*
- *Mulig tap av kulturminner i rød sone vurderes.*
- *Potensialet for funn av hittil ikke kjente automatisk freda kulturminner inne på Forsvarets grunn og i forbindelse med forlengelse av rullebane og eventuelle nye adkomstveger må vurderes.*
- *Konsekvenser i anleggsperiode utredes*
- *Avbøtende tiltak*

Metode: Håndbok 140 og Riksantikvarens rettleider (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar".

3.6 METODE OG DATAGRUNNLAG

Konsekvensutredningen er gjennomført i henhold til planprogrammet. Utredningen er en sammenfatning av de opplysninger det er offentlig tilgang på i forhold til kjente kulturminner og -miljø i plan- og influensområdet. Det er våren 2013 foretatt befarings i området. Sør-Trøndelag fylkeskommune har i løpet av forsommeren 2013 gjennomført undersøkelser etter kulturminnelovens § 9 innenfor baseområdet. Den siste delen av undersøkelsen er gjennomført i løpet av høsten 2013 i området for rullebaneforlengelse og langs Uthaugvegen fra dagens hovedport og nordover. **Alle nyregistrerte funnområder per 13. november 2013 er tatt inn og vurdert i temautredningen, men det mangler listeføringer da de nye registreringene ikke vil bli lagt inn i Riksantikvarens kulturminnebase «Askeladden» før primo 2014.**

Nyregistrerte funnområder er kort omtalt, og inngår i verdiområdene. Nye funn er lagt inn som enkeltminner på temakart. Denne rapporten vil derfor ikke kunne bli helt ferdigstilt før Sør-Trøndelag fylkeskommune har avgrenset og lagt inn de nye kulturminnelokalitetene i Askeladden.

Ved at § 9-undersøkelsene gjennomføres på et så tidlig stadium i planprosessen vil det ikke være nødvendig å vurdere potensialet for nye funn (iht. planprogrammet).

Planområdet er inndelt i sju delområder (kulturmiljøer) som er vurdert hver for seg ut fra verdi, omfang (tiltakets virkning) og konsekvens. Det er utarbeidet temakart for hele strekningen som viser geografisk plassering av de sju kulturmiljøene, samt områdenes verdi.

3.4.2 Bruk av Statens vegvesen håndbok 140

Metodisk bygger konsekvensutredningen på Statens vegvesen håndbok 140 (Statens vegvesen 2006). Trinn 1 i en konsekvensutredning er kartlegging og karakteristikk av verdier, trinn 2 er omfangsvurdering og trinn 3 er konsekvensvurderingen. Retningslinjer i Riksantikvarens vegleder (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreingar" har vært veiledende i de vurderingene som er gjort.

Kriterier for verdi

Det første steget i konsekvensutredningen er å beskrive og vurdere områdets karaktertrekk og verdi for temaet. Verdien blir fastsatt langs en trinnløs skala som spenner fra liten til stor verdi (se eksempel under). Håndbok 140s kriterier for vurdering av et enkeltområdes verdi er gjengitt i tabell 1.

Kulturminneloven gir en bred definisjon av hva som er kulturminner og kulturmiljø. Dette betyr at ikke alle kulturminner eller kulturmiljø kan eller skal vernes. I forvaltningen av kulturminner blir det lagt vekt på at mangfoldet av kulturmiljø og kulturminner skal tas vare på, og at et representativt utvalg skal prioriteres for vern. Det skal legges vekt på kulturhistoriske sammenhenger fremfor enkeltobjekt.

Grunnlaget for å verne kulturminner og kulturmiljø er at de har verdi som kilde til *kunnskap*, som grunnlag for *opplevelse* og som *ressurs for bruk*.

Kilde til kunnskapsformidling: Ved vurdering av et kulturminnes kunnskapsverdi skal representativitet, sammenheng/ miljø, autensitet og fysisk tilstand vurderes.

Grunnlag for opplevelse: Menneskene opplever kulturminner og kulturmiljø på hver sin måte. Opplevelsene henger blant annet sammen med kunnskap, holdninger, tilknytning til stedet, og hvilke sosiale eller etniske gruppe en hører til. Kulturminnene er med på å vise kontinuitet og endring i det fysiske miljøet og gir stedet karakter.

Bruksressurs: Mange kulturminner og kulturmiljø er i daglig bruk, og har slik sett verdi som bruksressurs i seg selv. I sammenheng med friluftsliv og turisme inngår kulturminnene som en del av opplevelsene, og kan dermed også ha en pedagogisk verdi. Kulturminnene er med andre ord en indirekte ressurs som gir grunnlag for næringsutvikling.

De ulike kriteriene tilknyttet vurderingen av kunnskaps- og opplevelsverdier kan ofte overlappe hverandre. Hvilke kriterium som det blir lagt mest vekt på, er derfor avhengig av de aktuelle kulturminnene eller kulturmiljøene. Kunnskapsverdiene blir vektlagt ved vurderinger av nasjonale interesser.

Verdivurderingen er holdt på et generelt nivå. Fornminner er automatisk fredet etter kulturminneloven, og har sammen med vedtaksfredete kulturminner per definisjon stor verdi.

Type kulturmiljø	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Fornminner/samiske kulturminner (automatisk fredete)	- Vanlig enkeltobjekt ute av opprinnelig sammenheng	- Representative for epoken/funksjonen og inngår i en kontekst eller miljø med noe tidsdybde - Steder med tro/tradisjon.	- Sjelden eller spesielt godt eksempel på epoken/funksjonen og inngår i en svært viktig kontekst eller i et miljø med stor tidsdybde. - Spesielt viktige steder med tro/tradisjon
Kulturmiljø knyttet til primærnæringene (gardsmiljø/fiskebruk/småbruk og lignende)	- Miljøet ligger ikke i opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljøet er vanlig eller inneholder bygninger som bryter med tun-formen - Inneholder bygninger av mindre kulturhistorisk/arkitektonisk verdi	- Miljøet ligger delvis i opprinnelig kontekst. - Helhetlig bygningsmiljø som er representativt for regionen, men ikke lenger vanlig og der tun-formen er intakt - Inneholder bygninger som har kulturhistorisk/arkitektonisk verdi	- Miljøet ligger i opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljø som er sjelden eller er et særlig godt eksempel på epoken/funksjonen og der tun-formen er intakt - Inneholder bygninger med stor kulturhistorisk/arkitektonisk verdi
Kulturmiljø i tettbebygde områder (bymiljø, boligområder)	- Miljøet er vanlig eller er fragmentert. - Inneholder bygninger som har mindre kulturhistorisk verdi	- Helhetlig miljø som er representativ for epoken, men ikke lenger vanlig - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter og/eller er av kulturhistorisk verdi	- Helhetlig miljø som er sjelden eller er et særlig godt eksempel på epoken/funksjonen - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter og/eller er av svært stor kulturhistorisk verdi
Tekniske og industrielle	- Miljøet er vanlig	- Miljøet er representativt for	- Miljøet er sjelden og et godt eksempel

kulturmiljø og rester etter slike (industri, samferdsel)	- Inneholder bygninger uten spesielle arkitektoniske kvaliteter	epoken, men ikke lenger vanlig - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter	på epoken. - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter.
Andre kulturmiljø (miljø knyttet til enkeltbygninger, kirker, kulturlandskap, parker og lignende)	- Miljøet er vanlig og/ eller fragmentert. - Bygninger uten spesielle kvaliteter - Vanlig kulturlandskap med endra topografi	- Miljø som er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig - Bygninger/ objekt med arkitektoniske/ kunstneriske kvaliteter. - Vanlig kulturlandskap med noe endret topografi	- Miljø som er sjelden og/ eller er et særlig godt eksempel på epoken. - Bygninger/ objekt med svært høy arkitektonisk/ kunstnerisk kvalitet. - Sjeldent/gammelt kulturlandskap.

Figur 3-1. Kriterier for verdisetting av kulturminner og kulturmiljø basert på Statens vegvesens håndbok 140.

Kriterier for omfang (påvirkning)

Del to består i å beskrive konsekvens av omfang. Omfang er vurdering av hvilke endringer tiltaket antas å medføre for ulike enkeltområder eller miljøer, og angis på en trinnløs skala fra stort positivt omfang til stort negativt omfang. Omfang vurderes for de samme områder som er verdivurdert, og vurderes i forhold dagens situasjon (vanligvis et 0-alterativ).

I vurderingene av omfang og konsekvens ligger også en vurdering av hvor sårbare kulturminnene er. Sårbarhet er et mål på kulturminnenes og kulturmiljøenes evne til å holde på grunnleggende og verdifulle egenskaper mot ulike typer påvirkning. Påvirkninger kan være direkte eller indirekte, reversible eller irreversible, og kan skyldes flere forhold, for eksempel fysiske tiltak, klimatiske forhold for forurensing, ødeleggelser forårsaket av bevisste og ubevisste handlinger hos folk. Kriterier for vurdering av omfang er gjengitt i tabellen under.

	Stort positivt omfang	Middels positivt omfang	Lite / intet positivt omfang	Middels negativt omfang	Stort negativt omfang
Kulturminner og miljøers endring og lesbarhet	Tiltaket vil i stor grad forbedre forholdene for kulturminner/-miljøer Tiltaket vil i stor grad øke den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil bedre forholdene for kulturminner/-miljøer Tiltaket vil bedre den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil stort sett ikke endre kulturminner/-miljøer Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil medføre at kulturminner/-miljøer blir skadet. Tiltaket vil redusere den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil ødelegge kulturminner/-miljøer. Tiltaket vil ødelegge historiske lesbarheten.
Historisk sammenheng og struktur	Tiltaket vil i stor grad styrke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil i stor grad forsterke historiske strukturer.	Tiltaket vil styrke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil forsterke historiske strukturer.	Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil stort sett ikke endre historiske strukturer.	Tiltaket vil svekke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil redusere historiske strukturer.	Tiltaket vil bryte den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil ødelegge historiske strukturer.

Figur 3-2. Kriterier for omfangsvurdering av tema kulturminner og kulturmiljø.

Kriterier for konsekvens

Del tre av konsekvensutredningen består av å kombinere verdien området og omfanget av konsekvensene for å få den samlede konsekvensutredningen. Konsekvenser er de fordeler og ulemper

Verdi / Omfang	Liten	Middels	Stor
Stort positivt			Meget stor positiv konsekvens (++++)
Middels positivt			Stor positiv konsekvens (+++)
Lite positivt			Middels positiv konsekvens (++)
Intet omfang / Lite			Liten positiv konsekvens (+)
Ubetydelig (0)			Ubetydelig (0)

tiltaket medfører i forhold til 0-alternativet. Den samlede konsekvensvurderingen vurderes langs en glidende skala fra svært negativ konsekvens til svært positiv konsekvens. Grunnlaget for å vurdere verdi og konsekvens framgår av *Figur 3.3*, mens *Figur 3.4* viser karakteristikker og fargekoder for samlet konsekvensvurdering.

Figur 3-3. Konsekvensvifte. Kilde: Statens vegvesens håndbok 140.

Meget stor positiv konsekvens	++++
Stor / meget stor positiv konsekvens	+++ / +++++
Stor positiv konsekvens	+++
Middels / stor positiv konsekvens	++ / +++
Middels positiv konsekvens	++
Liten / middels positiv konsekvens	+ / ++
Liten positiv konsekvens	+
Ingen / liten positiv konsekvens	0 / +
Ubetydelig konsekvens	0
Ingen / liten negativ konsekvens	0 / -
Liten negativ konsekvens	-
Liten / middels negativ konsekvens	- / --
Middels negativ konsekvens	--
Middels / stor negativ konsekvens	-- / ---
Stor negativ konsekvens	---
Stor / meget stor negativ konsekvens	--- / ----
Meget stor negativ konsekvens	----
Ikke relevant / det kartlagte området blir ikke berørt	

Figur 3-4. Karakteristikker og fargekoder for konsekvens. Kilde: Statens vegvesens håndbok 140.

Tiltaks- og influensområde

Tiltaksområdet (planområdet) består av alle områder som blir direkte påvirket av arealbeslag av den planlagte utbyggingen, dvs. bebyggd grunn, voller, nye veger, forlengelser av rullebaner og taksebaner inklusive fyllinger/ skuldre/ sideareal/ kryss samt nødvendige anleggsveger, riggplasser og massedeponi.

Influensområder er områder der en venter at kulturminner og kulturhistoriske verdier kan bli påvirket av tiltakene. Influensområdet utgjør det området som vil bli berørt av tiltaket utenfor planområdet. Med berørt menes her direkte inngrep i kulturminner og/eller visuell påvirkning/ endring som i vesentlig grad påvirker forståelsen og opplevelsen av kulturminner, tiltakets lokalisering og utforming, visuelle sammenhenger, vegetasjon og landskap. For å kunne se helheten i den kulturhistoriske utviklingen og i bevarte kulturmiljø i en større sammenheng er disse områdene omtalt. I denne utredningen omfatter influensområdet i hovedsak arealer knyttet til områder som kan bli påvirket av endringer i støybildet.

3.4.3 Inndeling i kulturmiljø

Plan- og influensområde er delt inn i til sammen syv delområder eller kulturmiljø presentert i kapittel 4.2. Kriterier for utvelgelse av kulturmiljøene følger Riksantikvarens anbefalinger om at kulturminner har størst verdi i en større helhet. Med utgangspunkt i dette er det i forbindelse med denne utredningen avgrenset

åtte områder som utgjør helhetlige kulturmiljøer. Inndelingen av kulturmiljøene synliggjør at kulturminner som enkeltobjekt inngår i større kulturhistoriske strukturer som må sees i sammenheng, og som står i en nær relasjon til landskap. Gjenkjenning og avgrensing av kulturminner er basert på en faglig begrunnet vurdering og tolkning av landskap og kulturhistoriske spor.

Kulturmiljøene er vist på temakart for kulturminner og kulturmiljø. Alle kulturminner som er beskrevet i denne temarapporten er også vist på temakartet med kode. A-nr er kulturminner registrert i Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden, og S-nr er fra SEFRAK-registeret. Omfanget av kartfestede og beskrevne kulturminner og kulturmiljøer er vurdert ut fra det som anses som planområdets influensområde.

3.5 DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET

Ørland hovedflystasjon ligger på en morenerygg som skråner svakt fra kote 12 mot Uthaugveien, og vestover mot Grandefjæra. Ryggen som faller noe bråere mot øst utgjør en kant i landskapet som markerer grensen mot de lavereliggende partiene mot sjøen og Brekstad. Inne på flystasjonene varierer høydene fra ca kote 10 i øst til kote 5 i nordvest. Landskapet fremstår som meget flatt og bebyggelsen lav, spesielt på grunn av de store avstandene. Det finnes en liten høyde i sørøst, nær Viklem kirke.

Ørland er en landbrukskommune. Flystasjonen er omringet av landbruk, og innenfor dagens flyplassområde er 3.400 daa leid ut til korn- og grovfôrproduksjon. Det er fem grupperinger med til sammen 11 brukere som leier denne jorda. Leieperioden er 10 år. Høsting, såing og jordarbeiding er styrt av Forsvarets virksomhet, dvs at leietakerne ikke har fri tilgang til arealene.

Flybasen er omgitt av fylkesveger på alle kanter. Trafikken på fylkesvegene anses som relativt lav og kapasiteten er god. Hovedadkomsten til flybasen er fra Fv 245 gjennom Hovedporten. I tillegg benyttes i dag porter i nordøst og i sør. Langs Fv 245 i øst er det etablert gang- og sykkelveg fra Brekstad sentrum til Hårberg skole og Hovedporten. Arbeid med reguleringsplan for resten av strekningen opp mot Uthaug, ca 4 km, ble inkludert i varsel om oppstart av Kampflybasen, og det er igangsatt et parallelt, men uavhengig, planarbeid for denne.

Inne på flyplassområdet er det lite igjen av den tidligere landbruksbebyggelsen. Det er flere bygninger og elementer gjenværende fra krigen og tyskernes byggverk både inne på flyplassområdet og utenfor. Bebyggelsen på flyplassen er oppført i perioden fra krigen og frem til i dag. På Forsvarets eiendom inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret som er fredet etter kulturminnelovens § 22 a (forskriftsfredning). Flyplassen er omgitt av et kulturlandskap bestående av tradisjonelle gårdsbruk med firkanttun og omkringliggende jordbruksmark. Gårdsbrukene har utspring fra jorddelingen på slutten av 1700-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. De fleste av brukene er i bruk og bygningsmassen er i god stand. En del nyere ombygginger, nybygg og moderniseringer er gjennomført. Rundt tettstedene Brekstad og Uthaug ligger mindre boligfelt med etterkrigsboliger.

Når det gjelder grunnforhold kan det generelt påregnes at grunnen på og rundt flystasjonsområdet består av et lag med 0,3-2,0 m mektighet av torv, matjord, sand og fyllmasser over fast til meget fast leire. Det er ved gravearbeider påtruffet lokale lommer av bløt leire. Sannsynligvis er omfanget og utbredelsen begrenset. Dybden til berg antas å variere over korte avstander, mellom 5-20 meter, men større dybder må påregnes.

Grunnvannstanden antas å være 0-1 m under terreng for store deler av området. Utdrenering av overvann og grunnvann er krevende på grunn ugunstige fallforhold ut av området.

4 GENERELL BESKRIVELSE OG VERDIVURDERING

4.1 KULTURHISTORISK UTVIKLING

Eldre steinalder (11 000-4000 f.Kr.)

Rundt 20.000 år tilbake nådde isen sin største utbredelse. De nordlige deler av dagens Europa lå nediset med en isbre som på sitt tykkeste var over 3 kilometer. Etter hvert som det kom et mildere klima, begynte isen å smelte og trekke seg tilbake. Ytterkysten ble isfri en gang mellom 15 500 og 14 000 år tilbake, og store deler av Sør-Fosen ble da tørt land. Etter hvert som isen smeltet økte også vannstanden i havet, med sjø- og landheving som følger. De første menneskene fulgte reinen, som var den viktigste næringskilden, etter hvert som isen trakk seg tilbake.

I første del av eldre steinalder (tidligmesolitikum) sto havflaten langt over dagens nivå i de nordligste områdene på Fosen. Ørlandet lå da under havflaten, og bare de aller østligste delene av dagens Ørland var tørt land sammen med høyeste topp på Storfosna. Begge disse områdene var den gang øyer.

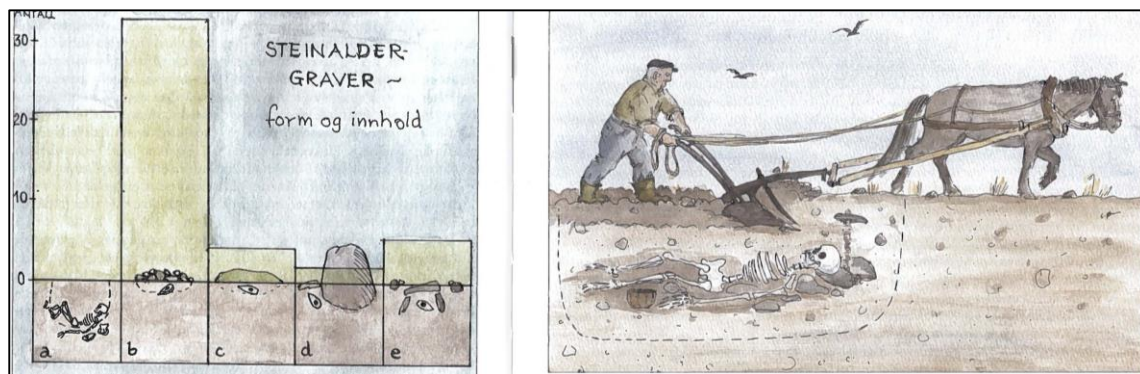
De første spor en kjenner etter folk på Fosen er trolig ca 11 000 år gamle, og er fra den kulturrepoken som kalles Fosnakulturen. Fosnafolket var trolig nomader som tilbrakte somrene i fjellet på jakt etter villrein, og om vinteren ved kysten der de levde av det havet og naturen ga. Trøndelagskysten har trolig mange spor fra eldre steinalder, men kun et fåtall er så langt registrert.

De mest omfattende funnene fra denne perioden er alle oppholdssteder som omfatter funksjoner fra vanlige boplasser av ulik størrelse, til plasser for korttidsopphold og steder for mer spesielle aktiviteter. Til boplassgruppen hører også rester etter teltringer som har holdt skinnteltet på plass, huleboplasser og hellere samt gjenstandsfunn som redskap, avfall fra redskapslaging og ildsteder.

Det er ikke gjort funn fra eldre steinalder på Ørlandet, men i nabokommunen Bjugn er det funnet en boplass på Klakken, 80 meter over havet, som trolig stammer fra Fosnafolket.

Yngre steinalder (4000-1800 f.Kr.)

I yngre steinalder ble klimaet gunstigere ved at det ble tørrere og varmere. Bosetningsområdene og ikke minst jakt og fangstområdene har blitt vesentlig utvidet, og nye redskap og arbeidsmåter har kommet inn og ført til endringer i dagliglivet. En økning i funnmengden bekrefter dette. Fra å være en hovednæringskilde, ble jakt og fangst etter hvert mer og mer et tillegg til jordbruksnæringen. Overgangen til jordbruket førte til at folk ble mer bofaste. Dette viser bein- og knokkelfunn av husdyr som ku, sau og svin på fangststasjoner i huler og hellere. Avtrykk av korn i kokekar forteller om åkerbruk. Flintsaker som må være forarbeidet i Danmark eller Sør-Sverige tyder på at også handel fikk en økende betydning i løpet av yngre steinalder.

Figur 4-1. Graver fra yngre steinalder. Skisse av Kari Støren Binns. Kilde: Fosens historie.

Sammen med kunnskapen om jordbruket kom det til en rekke nye gjenstandstyper som keramikk, slipte flintøkser og stridsøkser. Den nye kunnskapen om husdyrhold og korndyrking omformet den gamle fangstkulturen i løpet av noen få generasjoner. Mens eldre steinalder var preget av flint som råstoff, var

yngre steinalder og til dels bronsealderen, dominert av skiferkulturen. Lokale bergarter ble mer tatt i bruk, og da særlig skiferen som var lett å tilvirke.

De mest omfattende funnene fra perioden er basisboplasser og mer periodiske oppholdsplasser, huler og hellere og bergkunst. På Fosen er det særlig åtte-ni områder som skiller seg ut som basisboplasser der jordbruksaktiviteter har hatt et fotfeste, deriblant Austråttområdet nordøst for Brekstad. Her er gjort en rekke funn under dyrkningsarbeid som vitner at det ble arbeidet med jorden i yngre steinalder. Dette er gjenstandsfunn som sigd av flint, steinkølle med skaftehull, en hakke samt ulike øksetyper. Det er også gjort bosetningsfunn fra yngre steinalderen i Vik og på Gartkviga ved Garten.

Innenfor Fosen-området kjenner man til 11 lokaliteter med bergkunst, samtlige knyttet til veidekunsten. Ingen av disse ligger på Ørlandet. I tillegg er det funnsteder med gjenstandsfunn. Funnfordelingskart viser en konsentrasjon av bosetning, også på Ørlandet. En generell tendens synes å være at lokaliteter der jordbruket har fått innpass ligger mer samlet enn lokaliteter der det kun er funnet jakt- og fangstgjenstander.

Religionbaserte og kultiske handlinger fikk en mer dominerende plass i yngre steinalder. På Fosen er det gjort ca 75 offer- eller gravfunn. Austrått er et område som må ha vært sentral for offerhandling i denne perioden. Her er funnet offerfunn som tre flintdolker, en tverregget øks, et hengesmykke av skifer og en nevertine. Steinaldergravene var sjelden synlige på overflaten, men kunne være markert med små røyser, hauger eller steinsettinger.

Bronsealder (1800-500 f.Kr.)

Bronsealderen i Norge er satt til ca 1800 f.Kr. til ca 500 f.Kr. Flintøkser, dolker og sigder fra de danske øyer ble erstattet med økser og smykker laget av metall. I Norge er det generelt funnet relativt få gjenstandsfunn som kan knyttes til denne perioden, med unntak av bygdene rundt Trondheimsfjorden, Rogaland og området rundt Oslofjorden. De vanligste funnene fra bronsealderen er flintdolker. Disse finnes sporadisk nord for Møre og Romsdal. Dolkene er funnet ved kysten, og anses å være en utløper fra en større konsentrasjon på Nordmøre. På Fosen er det kjente bronsefunn på Ørland gjennom funn av tre holkøkser.

Med bronsealderen vokste det mer frem lagdelte samfunn. Skillet gikk mellom de som hadde tilgang til bronse og gull, og de som ikke hadde. Dette er et mønster man også møter i Trøndelag. På denne tiden ble det vanlig med rikt utstyrte graver, først og fremst våpen og særlig sverd. Også på Fosen er det funnet våpen, men bare økser ble brukt for å markere eierens makt og status.

Tidlig i bronsealderen ble de første gravmonumentene konstruert. Gravene besto av hauger av stein, gravrøyser, plassert på toppen av nes, holmer og bergrydder, godt synlige over store avstander. På Uthaug er det funnet en slik gravrøys. Kildemateriale peker i retning av at det på Fosen i bronsealderen eksisterte to hovedområder med en bofast jordbrukende befolkning. Det viktigste området ser ut til å ha vært Ørland med tilstøtende grender i Bjugn og i Stadsbygd i Rissa der folk hadde noen få og små åkerlapper og i stor grad baserte sitt hushold på storfe, sau og geit. På kysten ble det fortsatt drevet fiske og fangst. Disse to bygdene var trolig selvforsynte, men at de drev byttehandel for å få flint og bronse til større redskaper, smykker og våpen. Bronsealderens Fosninger hadde god kontakt med verden utenfor bygda gjennom båttrafikk nord- og sørover langs kysten eller ut og inn Trondheimsfjorden. Ørland og Stadsbygd strategiske plassering bidro til stor velstand.

Jernalder (500 f.Kr.-1030 e.Kr.)

I tiden etter Kristi fødsel tok den romerske ekspansjonen over, og impulser fra det mektige Romerriket nådde Norge for fullt på 200 - 300-tallet e.Kr. Rundt år 500 f.Kr. ble jern tatt i bruk som bruksmetall, og folk fikk flest rikelig tilgang til jern og lagde våpen og redskaper inspirert av romerske former. På denne tiden var det gode vilkår for å drive med jernfremstilling. Der sumpmark og myrer hadde bredt seg etter klimaskiftet, var det myrmetall å finne.

I jernalderen ble gravene rikere igjen, og det er gjerne snakk om graver med skjelett. Gravskikken speiler endringer av religiøse tanker og bruksmåter. I jernalderen oppsto en nær sammenheng mellom fast gårdsbosetning og gravhauger. De gårdene som hadde flest gravhauger tilhører som regel de eldste. Mange

ble gravlagt nær husene. Gravhauger i utmarka eller langt borte fra tunene på gården vitner om forsvunne gårder, eller gårder som har blitt lagt under andre. Slike gravhauger og gravrøyser, med unntak av åsrøyser, hører alle til århundrene etter Kristi fødsel, og de gikk av bruk omkring år 1000 e.Kr. da kristendommen begynte å få alminnelig utbredelse. Gravene inneholder både brente og ubrente begravelser, og har varierende størrelse.

Det finnes få funn fra de første 4-500 årene av eldre jernalder. Årsaken er gravskikken der de døde ble brent og gravlagt under flatmark uten synlig haug eller røys. Funnmangelen kan også skyldes klimaskifte som skapte enklere levekår. Ut over i perioden ble de ulike samfunn mer stabile og kulturskapende der bofaste jordbrukende folk i generasjoner skapte grender og bygder. På Fosen holdt gravlegging av døde under røyser og på holmer og åsrygger med tilknytning til leia seg gjennom det meste av eldre jernalder. På denne tiden begynte man også med begravelser hjemme på gårdene. Flere av gravrøysene på Fosen kan derfor inngå i gårdsgravfelt selv om de ligger nært sjøen. Skikken med å gravlegge de døde på gården ble ført videre helt opp i vikingtid, men jordhauger erstattet etter hvert røysene.

Ørland er et område som peker seg ut. Med den strategiske plasseringen Ørland har mellom Trondheimsfjorden og kystleia var det trolig høvdingar som kontrollerte ferdselen og som sto bak byggingen av røysene på Valseidet i Bjugn. I området rundt Ørland hovedflystasjon finnes en rekke gravhauger og gravrøyser fra jernalderen, både enkeltvis og i felt. Den største gravhaugen er Viklemhaugen, en rundhaug beliggende ved Viklem kirke datert til yngre jernalder. Det er i tillegg funnet løse gjenstander på Austrått, Hovde og Borgklinten. Generelt er det kjent mange gjenstandsfunn fra jernalder på gårdene Grande, Røyne, Vik, Hårberg, Viklem og Uthaug.

I yngre jernalder (600-1000 e.Kr.) holdt veksten og ekspansjonen fra eldre jernalder frem, og for mange bygder ble denne tidsperioden en storstilt rydningstid. Den viktigste årsaken til det var jernvinna som gjorde jernet til allemannseie. Funnene fra tidsperioden er svært tilfeldig.

Utgravninger av flere langhus på Reksterberget på Hovde bekrefter at Ørland må ha vært et regionsenter allerede i jernalderen. Et av langhusene har en spesiell bygningsstruktur som tyder på at det kan ha tjent et spesielt formål, som for eksempel hoff, tollbod eller tingsted.

Folkevandringstiden (ca 200-400 e.Kr.) var en tid preget av mye uro, og ulike stammer og folk vandret over store områder. På mange bergknauser i Trøndelag ble det på denne tiden anlagt enkle forsvarsverker. Nyere undersøkelser viser at de første bygdeborgene ble tatt i bruk allerede mot slutten av bronsealderen, omtrent samtidig med tilsvarende anlegg ute i Europa. Andre var i bruk så seint som i vikingtiden, men de fleste ser ut til å ha vært i bruk i romertid og folkevandringstid.

Ørland har fra gammelt av, sammen med Agdenes og Rissa, vært sentrale for å sikre innseilingen til Trondheimsfjorden. Med sin beliggenhet ved fjordens munning må Ørlandet har vært et egnet sted for forsvar, maktutøvelse og kontroll av handelsvirksomhet. En bygdeborg fra folkevandringstiden (ca. år 500 e.Kr.) viser at Ørland har hatt en viktig strategisk lokalisering.

I **merovingertiden (ca 600-800 e.Kr.)** foregikk det en kraftig utvidelse av de faste bosetningsområdene og en fortetting av bosetningen. Bedre verktøy tilsa mer effektiv drift, og nye gårder kunne tas opp der det før hadde vært slåtteland, enger, beiteskog og lauvfellingsfelter. Det var særlig barn fra hovedbruket som bygde nye tun på steder som var underlagt hovedbruket.

Navnet Fosen har i 500 år vært kjent som administrasjons- og områdenavn. Fosen var opprinnelig et øynavn og gårdsnavn, i dag kjent som Storfosna. Navnet kommer av verbet *å skjule*, og sikter til øyene med gode havner der folk søkte ly for været eller skjul for fiender. Mye tyder på at navnet har blitt til i hundreårene før vikingtiden (800-1000 e.Kr.)

Vikingtiden (ca 800-1000 e.Kr.) er preget av nyskaping og omveltninger innenfor samfunnslivet. Folketallet økte og ga støtet til nyrydning av gårder, og en utstrakt oppdeling av de eldre ættegårdene. Bakgrunnen for utviklingen var en voksende velstand innenfor det norske bondesamfunnet. Bedre og tørrere værslag var en viktig årsak til denne velstanden.

Omtrent midt i vikingtid ble grunnlaget for den norske staten lagt, og rundt 1000 år ble kristendommen innført i Norge og gravskikken endret seg. Vikingtidsgraver finnes spredt over hele Fosen, som regel ikke mer enn en per gård. Ørland fremstår som den rikeste vikingtidsbygda på Fosen. Funnene kommer fra store deler av kommunen, både på fastlandet og øyene. Det er enkelte gårder som skiller seg ut. Disse er Grande, Uthaug, og Vik, og i mindre grad Opphaug og Hovde. Her er det funnet rike gravfunn som vitner om at de ledende bønder på Ørlandet hadde kontakter med utlandet. Spesielt for Ørlandet er et høyt antall kvinnegraver. De fleste kvinnegravene ble anlagt uten haug på toppen av terrasserygger, ofte med utsikt ut mot sjøen.

Middelalder (1030-1537 e.Kr.)

Innføringen av kristendommen markerte overgangen til en ny tidsepoke, middelalderen. Den indre veksten i vikingtiden fortsatte inn i kristen tid. Gjennom hele middelalderen var det tekniske nivået i jordbruket svakt, og produktiviteten liten. Bosetningen spredte seg utover det som i dag er dyrka mark i bygdene. I tillegg til korndyrking og husdyrhold, benyttet man seg også av resursene skogen og myrene kunne tilby. Skogen gav viktige produkter som tømmer til hus og bygningsmateriale til båter, og man brukte skogen til produksjon av kull, til utvinning av jern fra myrmalm og til å vinne ut tjære.

Samfunnsutviklingen i høymiddelalderen kjennetegnes ved en sterk vekst i offentlig organisasjon og myndighet. Det ble til eksempel direkte konsekvenser for folket på Fosen at det i 1152/53 ble opprettet et bispesete i Norge med Nidaros som residensby. Med sin sterke organisasjon ble kirken en maktfaktor på nesten alle arenaer. I andre halvdel av 1100-tallet utviklet også kongedømmet seg til en riksdekkende organisasjon, og Norge står frem som en stat. Gjennom den nye kirke- og statsmakten fikk folk skrevne lover å forholde seg til, samtidig som rettsutøvelsen ble bedre. Baksiden var økte skatter og avgifter. I kristendommens kjølvann fulgte en utstrakt byggevirkksomhet knyttet til oppføring av kirker og klostre. Den katolske kirken hadde stor økonomisk og åndelig makt og innflytelse. I middelalderen var Ørland senter for et stort kystdistrikt, med Skrifer og Fut. Fogderiet rakk fra Hemne til Osen, med øyene utenfor.

Fosens gode fiskemuligheter skapte handel, og Nidaros var det det viktigste stedet for avsetning. Nidaros fungerte som en omlastingsplass for eksport av fisk og andre varer. Erkebispesetet og andre geistlige institusjoner engasjerte seg i handel i England og øyene i vest, deriblant Island. Kjøpmennene på Fosen var sterkt knyttet til Trondheim, en del hadde trolig egne bygårder der. Munningen av Trondheimsfjorden var et kommunikasjonsmessig knutepunkt i middelalderen, med handelstrafikk både til øyene i vest og via markedet i Levanger til Jemtland og Sverige.

Før Norge ble samlet til et rike må det ha eksistert lokale høvdinger og småkonger på Fosen og i Trøndelag. Denne høvdingmakten ser ut til å være knyttet til gårder som har skilt seg ut ved beliggenhet, bonitet og areal. De beste jordbruksområdene på Fosen var i Rissa og på Ørlandet. Her lå også de mest kjente høvdingsetene gjennom gårdene Rein og Austrått. Disse ble brukt av kongemakten til å knytte til seg lojale folk. Snorre (1178/79-1241) underbygger dette faktum. I perioden fra erkesetet ble opprettet i Nidaros i 1152 til Svartedauden i 1349, mottok den katolske kirken et enormt jordegods. Brorparten av eiendommene kom fra de øvre samfunnslag som besatte de viktigste posisjoner i samfunnet på geistlig og verdslig hold.

I perioden 1150-1250 var den en boom for kirkebygging i Norge. På Fosen var 11 kirker jordeiere i slutten av katolsk tid. Eldste belegg for at det var steinkirke på prestegården Viklem er fra 1342. Gerhard Schøning skrev på 1700-tallet at man på Vik kunne se tomten av en gammel trekirke. Dette kan trolig settes i sammenheng med at det på nabogården Hårberg er funnet syv vest-østorienterte skjeletter, sannsynligvis spor av en gammel kirkegård med kristne begravelse. Et sagn indikerer at kirken ble flyttet fra Vik til Viklem. Steinkirken på Austrått fra først på 1200-tallet, var nok ikke sognekirke. Kirken ble senere ombygd til gårdsanlegg, men kirkerommet ble beholdt.

Hovedperiode	Underperiode	14C-år før nåtid (BP)	Kalenderår
Eldre steinalder (mesolitikum)	Tidligmesolitikum	10000-9000 BP	9200-8100 f. Kr.
	Mellommolitikum	9000-7500 BP	7500-6400 f. Kr.
	Senmesolitikum	7500-5200 BP	6400-4000 f. Kr.
Yngre steinalder (neolitikum)	Tidligneolitikum	5200-4700 BP	4000-3300 f. Kr.
	Mellomneolitikum A	4700-4100 BP	3300-2600 f. Kr.
	Mellomneolitikum B	4100-3800 BP	2600-2300 f. Kr.
	Senneolitikum	3800-3500 BP	2300-1800 f. Kr.
Eldre bronsealder	Periode I-III	3500-2900 BP	1800-1200 f. Kr.
Yngre bronsealder	Periode IV-VI	2900-2440 BP	1200-500 f. Kr.
Eldre jernalder	Førromersk jernalder	2440-2010 BP	500-0 f. Kr.
	Romertid (eldre/ynge)	2010-1680 BP	0-400 e. Kr.
	Folkevandringstid	1680-1500 BP	400-570 e. Kr.
Yngre jernalder	Merovingertid	1500-1210 BP	570-793 e. Kr.
	Vikingtid	1210-1000 BP	793-1030 e. Kr.
Middelalder	Tidlig middelalder		Ca. 1030-1200 e. Kr.
	Høymiddelalder		Ca. 1200-1400 e. Kr.
	Senmiddelalder		Ca. 1400-1536 e. Kr.
Nyere tid	Etterreformatorisk tid		Yngre enn 1536 e. Kr.

Figur 4-2. Oversikt over periodeinndeling brukt i rapporten (etter Bergsvik 2002).

Frem til Svartedauden i 1349 var det en jevn befolkningsvekst og ekspansjon av gårdene landet rundt. Høsten 1349 kom Svartedauden, og nærmere 2/3 deler av det norske folk strøk med. Vel halvparten av de gårdene på Fosen som var i drift midt på 1300-tallet, var uten folk først på 1500-tallet. Ørland var en av kommunene med minst tap, bare 21 % av befolkningen døde. Først på 1500-tallet begynte det å gå oppover igjen, og ikke før et stykke ut på 1600-tallet var folketallet oppe på samme nivå som før pesten. Alle de store jordeierne hadde mistet mange av bygselsbøndene sine, og Svartedauden førte til en økonomisk katastrofe for jordeierne. Hele grender og bygder ble helt eller delvis lagt øde. En del av ødegårdene ble tatt opp igjen, i tillegg til at nye gårder ble tatt opp og etablering av husmannsplasser gav livsgrunnlag for en stadig økende befolkning. Manntallet fra 1520 viste at det var de største og mest sentrale gårdene som tålte krisen best, og de folkene som var igjen tok de beste gårdene. Slik sett er ikke ødegårdene først og fremst spor etter pesten sine herjinger. Det dreier seg like mye om flytting inn til "sentrum". Folk trengte ikke holde på tungdrevne gårder i ytter-grendene når det ble ledige gårder i de mest sentrale og ettertraktete delene av bosetningsområdet. På Ørlandet lå bare tre av de 22 høgmiddelaldergårdene øde først på 1500-tallet. Det var Flatneset, Ryggen og Døsvika. Ved siden av at her var gode jordbruksområder, kan en grunn til at Ørland slapp unna fra virkningene av krisene være Austrått. Austrått hadde store jordeierinteresser i tillegg til å være lokalkirkelig jordegods som både kirke og prest ville ha inntekter av.

Gårder med navn som ender på *vin*, *-heim*, *-stad*, *-set* og *-land* utgjør middelaldergårdene på Fosen, i tillegg navn som peker tilbake på norrøn mytologi. Disse gårdene preger også dagens bosetningsbilde. Følgende gårder på Ørland hadde bosetning i 1520: Kråkvåg, Storfosna, Garten, Grande, Hovde, Brekstad, Viklem, Hårberg, Vik, Røyne, Uthaug, Utstrand, Innstrand, Berg, Hov, Opphaug, Røstad, Austrått og Balsnes. De resterende gårder Flatnes, Ryggen og Døsvika var på denne tiden folketomme. Ved inngangen til middelalderen var det beste åkerarealet ved sjøen tatt i bruk.

Nyere tid (1536 e.Kr. -)

Reformasjonen i 1536 førte til at en flere hundre år gammel katolsk tradisjon ble brutt. Den norske kirken mistet selvstendigheten, og fordanskningen tok til. Starten på oppryddingen og veksten etter pesten falt noenlunde sammen med de store hendelsene på riksplan. Akkurat når oppsvinget startet vet man ikke. Folketallet i Ørland lå stabilt på 324 personer fra 1520 til 1559. I 1664 var det økt til 433 personer, og i 1701 til 600 personer. For hele tidsrommet økte det samlede folketallet på Fosenbygdene noe mindre enn gjennomsnittet for både landet og Trøndelag. Mellom 1520 og 1723 ble det ryddet 375 gårder på Fosen, minst i kyststrøkene og mest i de indre strøkene. Mange av disse gårdene var gamle ødegårder fra middelalderen som ble tatt i bruk igjen. På Ørlandet var det mindre aktivitet. Her lå de store gårdene tilsynelatende uendret og upåvirket av nedgangstidene. Etter hvert endret ekspansjonen seg gjennom en økende interesse for jordvegen i områdene ute ved havet utover på 1600-tallet.

Frem til 1590 er det oppryddingen av ødegårdene som gir den store økningen i tallet på brukere. Nye små, avsidesliggende og skrinne marginalgårder (1600-tallsrydningene) tyder på et hardt befolkningspress, og de gamle gårdene ble delt opp i flere bruk. Det er i de ytre områdene en finner mest bruksdeling, det var her presset på ressursene var størst.

Det vekslende folketallet og behovet for flere boplasser og mer mat var årsaken til at strandsitterene etablerte seg og husmannssystemet utviklet seg. De første strandsitterene og husmenn kom til på 1600-tallet. En husmann fikk lov av gårdbrukeren til å slå seg ned på gården, drive et lite stykke jord for seg selv og betale for dette til gårdbrukeren enten med penger eller arbeid. En strandsitter leide ikke grunn av gårdbrukeren, men av jordeieren og betalte grunnleie til eier. Strandsitteren hadde hus og heim, åker og eng, og i utgangspunktet hadde han ikke plikter ovenfor gårdbrukeren. Etter hvert som bøndene ble selveiere, ble den grunnleggende forskjellen mellom strandsitteren og husmannen visket bort. På 1800-tallet var betegnelsen strandsitter forstått som husmann uten jord. Husmannsplassene lå gjerne i utkanten av gårdens kjerneområde, i randsonen mot skogen eller på marginale jordbruksområder i skogen, ved fjordene eller langs vegene. Ved siden av plassens mulige inntekt og pliktarbeidet på gården, var muligheten for arbeid i skogen eller på sjøen viktige lokaliseringsfaktorer. Ørland var en av bygdene på Fosen med flest husmenn.

Næringslivet i Fosen på 1500-1600-tallet omfattet først og fremst jordbruk og husdyrhold, men folket greide seg ikke med det som jorda og dyrene ga. Fiske utgjorde dermed et viktig supplement til livsoppholdet. Ørlendingene flest har i generasjoner livnært seg som kystbønder, med vekslings mellom jordbruk, heimefiske og fjernere fiskebanker. Alle bygdene på Fosen var mer eller mindre knyttet til sjøen, og for alle fosninger var det viktig å høste av det som sjøen og havet kunne gi.

Ved år 1500 eide den gamle norske adelsslekta Rømer Austrått med jordegods. Da Inger Ottesdotter Rømer i 1494 giftet seg med ridderen Niels Henrikson Gyldenløve, fikk to rivaliserende slektsgreiner hånd om Austrått. Både Inger og Niels arvet store jordeiendommer andre steder i Norge, men ble boende på Austrått. Niels Henrikson Gyldenløve var den siste rikshovmester, og hadde det formelle ansvaret for kongens finanser her til lands. Niels var medlem av det norske riksrådet og sterkt involvert i den politiske maktkampen mellom kong Christian 2. og onkelen hertug Fredrik (senere kong Fredrik 1). Senhøstes 1523 døde Niels, og enken Inger Ottesdatter overtok len og jordegods. Som kvinne kunne hun ikke oppnå de samme politiske posisjonene som mannen, men sto ikke mye tilbake for han som samler av jordegods og rikdom eller som deltaker i politisk intrigespill. Niels og Inger fikk fem døtre som alle ble gift med danske adelsmenn. Alle svigersønnene ble maktpersoner i Norge. Datteren Lucie Nielsdatter var den som førte slekten videre på Austrått. Hun ble gift med Jens Bjelke fra Skåne. I 1552 overdro fru Inger gården til Lucie og Jens. Deres sønn Åge førte gården videre, hans sønn Jens etter dette, og Ove Bjelke etter dette igjen. Siste eier av Austrått var oberst Christian Fredrik von Marschalck, sønn av Ove Bjelke sin søster. I 1716 gikk han konkurs, og i 1720 ble Austrått solgt på auksjon. Med det var adelsfolkene sin tid på Austrått over, slik adelens makt i Norge var det.

I tillegg til Austrått var det tre adelige setegårder til på Fosen, alle tilknyttet Bjelkeslekten; Storfosna, Tønne på nordsiden av Bjugn fjorden og Holla i Hemne.

1850-årene ga et markert skifte i jordbruksnæringen. Bygdesamfunnet bestod av en rekke småsamfunn der gårdsbruket utgjorde kjernen. Frem mot århundreskiftet ble jordbruket omlagt, og nye redskap,

dyrkingsmåter og driftsformer effektiviserte jordbruket og økte produktiviteten. Andre viktige samfunnsendringer i denne tiden var utbyggingen av kommunikasjonsmidler, industrialisering og byvekst.

Ørlandsbøndene var opprinnelig leilendinger og husmenn under Austrått, Storfosen og lokalkirkelige gods, delvis også under erkebispesetet og kongen, dvs. under jordeierne. I 1770-årene hadde de fleste leilendinger og husmenn brukbare arealer. De første innmarksjordskiftene på Ørlandet inntraff i forbindelse med overgangen til bondeselveie på slutten av 1700-tallet. Omkring 1800-tallet solgte eierne av Austrått og Storfosen flere og flere av sine bruk på grunn av økonomiske vanskeligheter, og leilendingene fikk etter hvert kjøpe brukene sine. Overgangen til selveie skjedde relativt sent på Ørlandet, i perioden 1764 til 1908. Det var befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding, som tvang frem nye holdninger til utskifting av innmark og utmark. Utskiftingene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet. Gårddelingen i eldre tid førte ofte til at jordvegene ble liggende i teigblandinger mellom brukene. I 1821 og 1857 kom lover som regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskifting, der hensikten var å samle bruksenhetene.

Som selveiende fikk Ørlands bønder også nyte godt av fiskeprivilegiene som forordningene av 1792 og 1799 ga dem med hensyn til sildefiske med not i Bjugn- og Stjørnfjorden. Fiskeprivilegiene ble opphevet ved lov 1842. I årene før 1820 var fiskeriene avtagende, og det ble større fokus på jordbruksdrift. Nye åkrer og enger ble ryddet hvert år, og krøtterholdet ble økt. Før 1870 var det særlig korndyrkingen som skaffet bøndene nødvendige kontantinntekter. Fremgangen i jordbruket krevde stadig mer jordbruksareal, og grøftearbeid var en forutsetning for å få dette til. Grøfting gjennom ulike perioder er en viktig forklaringsfaktor i omdanningen av et fuktig og myrlendt naturlandskap til et jordbrukslandskap.

Figur 4-3. Vanlig kystbebyggelse på Ørlandet i 1936. Foto: Anders Beer Wilse (Kilde: Nasjonalgalleriet).

Storskiftet 1870-74

Storskiftekommissjonen gjennomførte i denne perioden et jordskifte av inn- og utmark basert på matrikkelgårdenes inntekt og formue. Etter Storskiftet fikk man et landskap bestemt av matrikkelgårdenes ressursutnyttelse i fellesutmarka med den enkelte matrikkelgård som basis. For jordbruket førte Storskiftet til en enorm beiteutnyttelse av utmarka.

Matrikkelgårdenes ressursutnyttelse har også vært bestemmende for utviklingen av kulturlandskapet. Mye av matrikkeldelingen fra 1874 er i dag borte etter at først tyskerne, deretter forsvaret etablerte seg på Ørlandet. I perioden 1883-88 ble det gjennomført en utskifting av matrikkelgårdene på bruksnivå. Utover i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet skjedde det en omfattende deling og utskifting av bruk. Eiendomsstørrelsen varierte mellom en- til seksteigs bruk. Det vanligste var toteigsbruk, ofte var det en innmarksteig og en eller to utmarksteiger. De fleste enteigsbrukene oppsto i 1920-årene og 1930-årenes depresjonsperiode.

På landsbasis gikk husmannsklassen sterkt tilbake mellom 1850 og andre verdenskrig, og en klasse av selveiende arbeidsbønder (småbrukere) vokste frem i takt med nedgangen av husmannsvesenet. Tallene fra SSB i 1935 viser ikke en slik utvikling for Ørland kommune. Her var fortsatt husmenn og leilendinger dominerende. I flystasjonsområdet og innenfor Hårberg og Vik matrikelgårdsområder var husmannsplasser blitt egne skyldsatte bruk.

I 1880 hadde Ørland kommet lengere innenfor de tekniske endringene i landbruket enn mange andre bygder i Trøndelag.

Perioden 1900-25 ble særlig ekspansiv med en storstilt nydyrking, og dyreholdet økte. I 1925 kom det et tilbakeslag. Bedre transportmidler og økende melkeproduksjon skapte prisfall på melk. Tvangsauksjonering av bruk var derfor vanlig på Ørlandet i 1930-årene som ellers i landet.

Fradelingene fra prestegården Viklem og Brekstad la grunnlaget for etableringen av tettstedet Brekstad, som vokste sterkt på 50-tallet etter flystasjonens etablering.

Figur 4-4. Kart fra Jordskiftet stadium 1874 Kilde: Olav G. Berger.

Figur 4-5. De første årene var det brakker i den gamle Prestegårdsleiren som tjente som messer for offiserene og menige. 1956, da dette bildet ble tatt, står som et tidsskille i så måte. Kilde: Fosnafolkene/ Gunnar Hoel.

Gamle vegfar

Den vanlige reiseruta mellom Trondheim og Fosen gikk sjøvegen.

De eldste vegene på Ørlandet var trolig forbedringer av stier og rideveger som eksisterte mellom gårdene og grendene. Først ble de tilrettelagt for vinterkjøring, etter hvert også for redskap på hjul på sommerføre. Gjennom Fredrik 3. forordning om skyssferd og gjestegivereier av 24. desember 1648 utviklet det seg etter hvert et system av gjestgiverier og skysskafferier i landet. Bøndene var pålagt pliktig til å holde hester og båter til å skyssse de reisende. I 1660 ble det tilsatt generalvegimestere som hadde til oppgave å utstede gjestegiverbevilgninger til de gjestgiverier som ble opprettet i forbindelse med skysskaffersystemet.

Ørlandets eldste veg er «Bryhnvegen», en opprinnelig rideveg mellom Austrått og Grande-Beian til bruk for adelsherrene under ferdsel til og fra Storfosna gård. Vegen tok av vestover fra hovedvegen ved Hårberg, gikk sør-vestover i rett linje, passerer Storgroften og utmarksgjerdet før den gikk inn i Viklems utmark med Slette myrgrøfta langs sørsiden og krysset Brekstad utmark (det som i dag er flyplassområde). Vegen fortsatte over Grandes utmark før den kom inn på Kirkevegen ved Beian. Det er usikkert om det fortsatt finnes rester etter denne veien.

Kansler Jens Bjelke bygde i 1640 en relativt bred veg mellom Austrått og Døsvik, nær gården Ørsleie (gnr 76/26). Ørsleiefjæra var viktig for ferdselen mellom setegårdene Tønnøl og Austrått, i tillegg til at den var havn for ferdselen ut til underbruket på Tarva. Vegen mellom Austrått og Tønnøl eksisterer også i dag. Den omkranser til dels Austråttlundens nordlige del, dels følger den fylkesvegen på strekningen Vestråt, Opphaug og Innstrand.

På et gammelt kart over Ørland, Bjugn og Stjørnfjorden fra ca 1730 vises også vegfar, deriblant Jens Bjelkes veg. Fra Agdenes kunne en også ta seg over til Hovdholmen, like sør for Brekstad sentrum. Kartet fra 1730 viser også at her var veg fra Hovdholmen til Viklem kirke, og videre til Austrått, samt en veg fra Døsvik og vestover til Øya.

I 1824 fikk Norge sin første veglov. Denne bidro vesentlig til å bedre vegvedlikeholdet. Vegene ble klassifisert i hovedveger, bygdeveger og rideveger. I tillegg ble de inndelt i roder og de respektive gårder ble tillagt vedlikeholdsplikt. I 1824 hadde Ørland opparbeidet følgende vegstrekninger:

- Beian-Grande-Flatnes-Hovde-Viklem kirke
- Viklem kirke-Hårberg-Vik-Uthaug
- Viklem kirke-Balsnes-Skaret-Austrått
- Austrått-Røstad-Opphaug-Døsvik
- Opphaug-Eritsvik

I 1874 la Storskiftekommisjonen fram en oversikt over planlagte veger for både Ytre og Indre utmark. Planen ble realisert, og var gårdenes funksjonelle middel til å sikre adkomst til utmarka.

- Hårbergvegen, øst-vestgående veg som tar av fra hovedvegen til Uthaug ved Hårberg skole. Den har trasé inn på flystasjonsområdet bak de gamle befalskasernene og går over i taksebanen til C-hangaren (330-skvadronen). Veggen førte vestover til Grandevika. Tyskerne kalte denne vegen for «Immelmannstasse». Denne vegen er i dag atkomstveg til de nye befalskasernene.

- Innkjørselen til Ørland hovedflystasjon var opprinnelig en gårdsveg inn til brukene Hommelaunet, Bjørklund, Aune og Steinsletten. Det var ingen forbindelse nordover innenfor baseområdet før tyskerne ordnet dette senere under okkupasjonen.
- Vikvegen er en vest-østgående utmarksveg som går fra hovedvegen til Uthaug i bruksgrensen mellom Lundheim og Vik. Veggen førte vestover til Grandevika, og er lett identifiserbar i den østlige delen.

Andre Verdenskrig

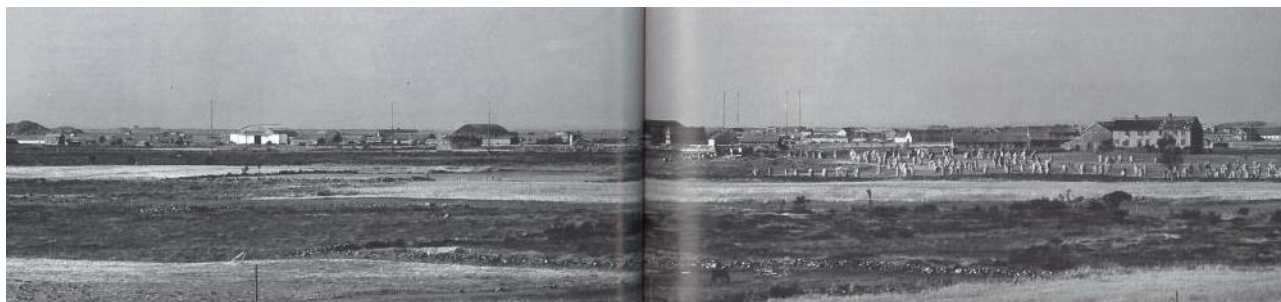
Under siste krig beslagla tyskerne et stort antall eiendommer til militære formål, så som flyplasser, festningsverk og ubåthavner. Den forsvarsmessige betydningen fly og flystyrker fikk først tyngde under andre verdenskrig. Før den tid var det få militære flyplasser. Flere steder overtok tyskerne og utvidet eksisterende flyplasser, men på Ørlandet etablerte de en helt ny flyplass.

Den 27. april 1940 bombet tyskerne Brekstad, Viklem, Berg, Rønne, Flatnes og Grande. Flere våningshus og uthus ble skadet. Ørlandet var et viktig sted for tyskerne, og de anla en flyplass som sikring av en planlagt krigshavn i Trondheim med innseilingen utenfor. I tillegg ble Ørlandet innlemmet i kystartilleribesetningene av den ytre delen av Trondheimsfjorden ved at det største batteriet ble plassert ved Austrått fort. Det norske batteriet på Brettingen kom på tyske hender allerede 9. april 1940, og kort tid senere ble kystforsvaret i Trondheim forsterket av tysk artilleri på Husøya ved Tarva utenfor Ørlandet. Dette viser viktigheten tyskerne la i kystforsvaret av Midt-Norge. I tillegg anla tyskerne såkalte «Heeresküstebatterien» på Hoøya og Hovde. I dag står det igjen batterier og bunkere over hele Ørlandet, noen av dem inngår i flyplassen. Etter krigens slutt ble de store brakkeleirene revet, i alt ca 80 stk. Materialer og trelemmer ble for det meste sendt nordover til bruk for gjenreisningen av Nord-Norge. Også mange funkishus på Ørlandet ble bygget av materialer etter tyske bygg.

Til flyplass- og brakkebyggingen gikk det med utallige kubikk grus, sand, pukk, sement og trematerialer. Bortsett fra trematerialene, sement og støpesand, som ble importert til Ørland fra Orkdal, ble det øvrige materialet skaffet til veie lokalt. Et pukkverk ble etablert i Lørbern. Sand og grus ble tatt ut i Viklemsområdet. Dagens Ørland stadion ble i 1950-årene bygget på bunnen av et av tyskernes enorme grusuttak. I 1941 startet byggingen av en jernbane fra Uthaug havn til flyplassens vestside, og en fra Brekstad kai til flyplassens østre side. Linjen ble revet opp igjen i 1945.

Ørland gjennomgikk en hurtig landskapsmessig forandring etter en forutgående innvandring av tyske soldater og offiserer, deretter gjennom norske frivillige og tvangsutskrevne arbeidere som kom til Ørland i anleggsperioden. Senere kom også russiske og serbiske krigsfanger som for en stor del ble satt til tvangsarbeid ved de militære anleggene. Det er anslått at befolkningstallet de to første krigsårene var oppe i 15 000. Før krigsutbruddet bodde det ca 4000 mennesker i Ørland.

Under krigen var det ikke noe klart skille mellom militære og sivile områder. Militære bygg, brakkeleirer og bunkerser var spredt mellom gårdsbrukene. Langs vegene var det utplassert kanonstillinger, mitraljøsestillinger, vaktårn og piggetrådsperringer. Ingen kommune i Trøndelag ble så landskapsmessig forandret under krigen som Ørland.

Figur 4-7. Panorama over Ørland flyplass 1944/45. Fra venstre hangar C, hangar A og hangar B. Kilde: Ørland hovedflystasjon (Rune Hovd, red).

Etter krigen

I 1950 la Forsvarsdepartementet frem planer for utbygging av Forsvaret, som ble vedtatt av Stortinget. Som et ledd i disse planene bestemte regjeringen i desember 1950 at Ørland flyplass skulle bygges ut til feltflyplass for jetjagerfly. I kongelig resolusjon av 5. september 1952 samtykket Stortinget i at Ørland flyplass skulle være hovedflyplass for Trøndelag, og bygges ut til NATO-standard.

De tidligere optrukne grensene for flyplassen måtte utvides noe som følge av Stortingets vedtak. For å unngå unødvendige forsinkelser ga Forsvarsdepartementet tillatelse til at nødvendige grunnarealer ble rekvirert med hjemmel i lov vedr erverv av grunn til forsvarsanlegg av 29. juni 1951. Den store militære utbyggingen skjedde i perioden 1951-59. Innflygingssonene var klausulbelagt med generell byggeforbud. Klausulen gjaldt ikke for gjerder, hesjer og beiting, som var tillatt. De eksisterende bygningene innenfor sonene ble heller ikke forlangt fjernet. Følgende tiltak ble gjennomført: Utbedringer av startbane, kjørebane, parallellbane, plattformer, spredningsplasser i tillegg til flyplassbelysning, interne vegger, oljetankanlegg, ammunisjonslager, operasjonsbygninger, vann- og kloakkanlegg, hangar D samt ombygginger av bygninger fra krigens dager og gjerde rundt flystasjonen. Til sammen ble det gjennomført byggearbeider for til sammen ca 45 mill. norske kroner. I samme periode ble det også oppført fire befalskaserner, befalsmesse, velferdsbygg og undervisningsbygg, garasjeanlegg, depotbygninger og lagre. De store A, B og C hangarene, Messerschmidthangarene, flykontrollbygningen, vannverket ved Lerberen, Prestegårdsliren, Vollmesterbygningen samt gammeldepotet og bilhobbyklubben gikk alle direkte inn i den nye stasjonen.

Figur 4-8. Krigslandskapet 1945. Kilde: Olav G. Berger.

4.2 VERDIER

4.2.1 Kulturmiljø 1 Grande

Kulturmiljø 1 ligger sørvest for flyplassen langs dagens Fv 243 fra krysset Fv 243 og Fv 244 nord for Melbu til Grande skole i sør. Kulturmiljøet inngår i et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær. I vest ligger Grandefjæra med øyer og holmer utenfor, og i sør innseilingsleia til Trondheimsfjorden og Agdenesfjellene som fond. Området avgrenses i øst av Fv 244 og gjerdet til Ørland hovedflystasjon.

Fredete kulturminner

Funnsteder. Et spinnehjul av kleberstein fra jernalderen er funnet under jordarbeid ved Grande/Rædergården. Ved Viken gård (gnr 64/24) er det funnet en tverrøks av stein fra steinalderen.

Gravminner. I 1872 ble to menneskeskjeletter funnet i en grav ved Grande. Gravminnet kan være en flatmarksgrav fra jernalder, men dette er usikkert. Det virker som om liket har vært tildekket av hud eller fell. Strukturer som ble funnet ved liket kunne tyde på at det var nedlagt i en slags bære eller lem av tre. I graven ble det funnet en skålformet bronsespenne, 2 ovale bronsespenner, 3 perler av glass, sigd eller krumkniv av jern, nagler og beinrester.

I den andre graven ca 6 - 7 m unna, var hode og skuldre gravd bort og delvis ødelagt. Liket var trolig lagt i en kiste av tre. Bare nagler, stifter og en slags lås ble funnet sammen med en lang kam, 25 cm, og 4 spinnehjul. Graven skal ha tilhørt en kvinne på 30 - 35 år. Det ble i tillegg funnet bronsenøkler, kniver, bronsenøkler og et irsk beslag av bronse. Det skal også finnes en tredje grav på stedet som ikke er undersøkt. Gravfunnene er datert til jernalder.

Tabell 4-1 Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A1	36412	Funnsted, Grande/Rædergården. Gjenstandsfunn. Spinnehjul av kleber. T 17451: Spinnehjul av kleberstein funnet under jordarbeid i overflaten i sandjord. Jernalder.	Uavklart
A2	56226	Funnsted, Viken. Gjenstandsfunn. Tverrøks av stein. T 17280: Tverrøks av stein. Funnet under potetopptaking på Viken (64/24). Steinalder.	Uavklart
A3	7009	Gravminne, Grande. 2 menneskeskjeletter. Grav funnet i hønsegården under barnelek. Gravminnet kan være en flatmarksgrav, men da det er gravd på kryss og tvers her tidligere er det vanskelig å avgjøre om det har vært noen haug på stedet. Beinrestene ble avdekket ca 10 cm under markoverflata. Det virker som om liket har vært tildekket av hud eller fell. Samme laget gikk ned i jorden på den ene siden av liket, slik at materialet kan ha omsluttet liket. Den gravlagte må ha lagt vridt noe til venstre med overkroppen. Vridningen kan skyldes forråtnelse eller jordforskyvninger. Strukturer som ble funnet ved liket kunne tyde på at liket var nedlagt i en slags bære eller lem av tre. Her i bunn ble det funnet nagler. Funn fra graven - T 17679: Skålformet bronsespenne, 2 ovale bronsespenner, 3 perler av glass, sigd eller krumkniv av jern, nagler, beinrester. Grav beliggende ca 6 - 7 m unna foregående. Hode og skuldre var gravd bort og delvis ødelagt. Graven er mye grunnere enn foregående, dekket av 28 cm moldjord etterfulgt av hvit sjøsand, med skarpt og helt plant skille mellom mold og sand. En tydelig sort stripe i sanden markerer gravens ytre grenser. Stripen går i en flat bue under skjelettet, og må være avsatt av forråtnet treverk el. Dette laget var funnførende med nagler og stifter i jern. Et treskrin var nedlagt i grava. Nagler, stifter og en slags lås var igjen av selve skrinet. I skrinet ble det funnet en lang kam, 25 cm, og 4 spinnehjul. Grava skal ha tilhørt en kvinne på 30 - 35 år. Ettergraving på ny av Kr. R. Møllenhuis: Liket var lagt i en kiste av tre jfr. naglefunn. Det ble funnet bronsenøkler, kniver, bronsenøkler og et irsk beslag av bronse. (T 17739) Møllenhuis fikk opplyst på denne turen at Hr. Grüner hadde støtt på en tredje grav på stedet, men dette ble ikke undersøkt. T 1074: Plate av hvalbein funnet 1 alen dypt nær et par menneskeskjeletter i 1872 (omtalt ovenfor). Denne skal være funnet så nære inntil de andre	Uavklart

		fornminnene, at funnet må regnes til det samme fornminnet, en flatmarksgrav - trolig inneholdende en dobbeltbegravelse. Hvalbeinsplaten skriver seg sannsynligvis fra graven. Jernalder.	
--	--	--	--

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Dagens gårdsbebyggelse er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 63 Bakken og gnr 64 Grande. Grande var en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funnene ved Grande og Viken tyder på at det her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Gårdsbebyggelsen er i hovedsak oppført mellom 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle bruksenhetene.

Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men en del er også ombygd og modernisert. I enkelte tun har de gamle bygninger blitt erstattet av nye, og noen av tunene er endret i løpet av de siste 50 år. Noen få av brukene står til nedfalls.

Matrikkelgården Grande gnr 64. Fra et gammelt kart datert 1796 er "landsbyen Grande" tegnet inn med naust og jordarealer tilknyttet den enkelte gård. Navnet Grande kan bety land som er så lavt at det overfløys. Grande var sammen med Beian, Bakken og Flatnes en del av Storfosnagodset som Fru Inger byttet til seg fra erkebispem på 1530-tallet. Først på 1800-tallet ble brukerne selveiere. Prøvematrikkelen i 1723 oppgir at Grande har 15 oppsittere med 15 hester, 60 kyr og 45 småfe. At sjødrift var viktig, vitner alle naustene om. Fjorden ga sild og sei, og det antas at båter fra Grande også var på vårfiske ute på øyene fra Frøya til Halten.

Figur 4-9. Landsbyen på Grande 1796. Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Gårdsfogden på Storfosna laget i 1754 et notat der han klaget over at kalver og krøtter går i åker og eng og gjør skade. Han påtalte kjeftbruk og slagsmål og annen uskikkelighet på gården. Det viser at det nok var svært vanskelig å bo så tett og i tillegg bruke jordteigene på omgang. Matrikkelgården Grande har 40 underbruk, deriblant fire Rædergårder (bnr 1,2,3 og 36), gnr 6, 19, 20 og 26 Grande, bnr 9 og 10 Markagården, bnr 16 Revlan som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

Figur 4-10. Rædergården bnr 2 (til venstre) og 3 (til høyre). Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 4-11. Brekka bnr. 6 Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 4-12. Bnr. 19 Grande Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 4-13. Viken bnr. 24 Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Matrikkelgården Bakken gnr 63. Matrikkelgården Bakken omtales oftest som en del av matrikkelgårdene Beian eller Grande. Bakken var utskilt av Grande. Her var Grandes utmarksslått og beitemark.

Matrikuleringskommisjonen foreslo i 1819 å skille ut Bakken fra Grande, og den fikk da løpenummer 91. Løpenummeret fikk bokstavene fra a til d tilføyd, ettersom det her var fire brukere. Både i tingboka og kirkeboka var navnet Stakkbakken brukt i begynnelsen, og en sjelden gang Slettbakken. Begge disse navnene gikk på tidligere bruksformer, dvs engområder for utslått, der høyet ble stakket. Dette kan bety at gården ikke er så gammel. Den nære tilknytning til Beian førte til en konsentrasjon av folk som drev andre næringer enn fiske og jordbruk. I alt 11 gårdsbruk er skilt ut fra Bakken.

Figur 4-14. Matrikkelgården Bakken og litt av matrikkelgården Beian i høyre bildekant. I dagligtale blir området nærmest omtalt som Beian. Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Krigsminner: Innenfor kulturmiljøet finnes i dag få spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Meldal/Grande. Dette anlegget ligger igjen synlig i dagens landskap mellom Grønbakken og Norset.

Figur 4-15. Gjenværende tyske krigsanlegg mellom Norset og Grønbakken.

Tabell 4-2. SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S1	16210004004	Våningshus, Meldal	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S1	16210004005	Stabbur, Meldal	1900-tallet, første kvartal	▲
S1	16210004006	Driftsbygning, Meldal	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S1	16210004007	Våningshus, Grønbakken	1800-tallet	▲
S1	16210004008	Våningshus, Nordheim	Ingen informasjon	▲
S1	16210004009	Stabbur, Nordheim	1900-tallet, første kvartal	▲
S1	16210004025	Sommerfjøs, Solvang	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S2	16210004015	Våningshus, Langrabben. Tangstua (revet)	Ingen informasjon	▲
S3	16210004059	Våningshus, Flatnes (revet)	1900-tallet	▲
S4	16210004010	Våningshus, Norset	1700-tallet	▲
S4	16210004011	Sommerfjøs, Norset	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S5	16210004016	Våningshus, Gjersgården	Ingen informasjon	▲
S6	16210004012	Våningshus, Brekken	1800-tallet, andre kvartal	▲
S6	16210004013	Stabbur, Brekken	1800-tallet, andre kvartal	▲
S6	16210004014	Vognbu, Brekken	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S7	16210004021	Bolighus, Sellestua, Grande	1900-tallet	▲
S8	16210004002	Våningshus, Grande (revet)	1600-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004003	Stabbur, Grande (revet)	1900-tallet, andre kvartal	▲
S8	16210004017	Våningshus, Grande	1800-tallet	▲
S8	16210004018	Stabbur, Grande	1900-tallet, andre kvartal	▲
S8	16210004022	Driftsbygning, Viken (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004023	Lite stabbur, Viken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004024	Stort stabbur, Viken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004026	Driftsbygning, Grande (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004027	Stabbur, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004032	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S8	16210004033	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S9	16210004030	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S9	16210004031	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S10	16210004028	Våningshus, Leirbakken	Ingen informasjon	▲
S10	16210004029	Driftsbygning, Leirbakken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S11	16210004057	Våningshus, Flatnes (revet)	1800-tallet	▲
S11	16210004058	Stabbur, Flatnes (revet)	Ingen informasjon	▲
S11	16210004060	Redskapshus, tidl. Bolighus, Ørteigen	Ingen informasjon	▲
S11	16210004061	Bolighus, Østheim	Ingen informasjon	▲
S12	16210004051	Våningshus, Flatnes	Ingen informasjon	▲

S12	16210004052	Stabbur, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004053	Stabbur, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004054	Våningshus, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004055	Driftsbygning, Flatnes	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S12	16210004056	Naust, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004064	Bolighus, Fagereng	Ingen informasjon	▲
S12	16210004086	Driftsbygning, Flatnes	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S13	16210004048	Våningshus, Grande	1900-tallet, første kvartal	▲
S13	16210004049	Bolighus, Solvang	Ingen informasjon	▲
S13	16210004050	Naust, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004068	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004069	Størhus, eldhus, Grande	1900-tallet, første kvartal	▲
S14	16210004070	Stabbur, Grande (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S14	16210004071	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004072	Stabbur, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004074	Stabbur, Grande (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004075	Ruin etter driftsbygning, Grande	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S14	16210004077	Våningshus, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004078	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004091	Stabbur, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004092	Våningshus, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S15	16210004001	Bolighus, Engbakken (fraflytta)	Ingen informasjon	▲
S15	16210004019	Våningshus, Markagården	Ingen informasjon	▲
S15	16210004020	Driftsbygning	Ingen informasjon	▲
S15	16210004081	Våningshus, Markagården	1800-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004082	Stall og eldhus, Markagården (revet)	1800-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004083	Bolighus, Grande	1700-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004084	Stabbur, Grande	Ingen informasjon	▲
S15	16210004085	Skole, Nyskolen	1900-tallet, første kvartal	▲
S15	16210004101	Grande lærerbolig, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S15	16210004065	Sommerhus, Ørland	Ingen informasjon	▲
S16	16210004034	Våningshus, Utsikten (revet)	Ingen informasjon	▲
S16	16210004035	Våningshus, Ytterheim (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAC- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAC

Verdivurdering

Kulturmiljø 1 Grande favner om deler av matrikelgårdene Bakken gnr 63 og Grande gnr 64, der spesielt Grande er en gård med stor tidsdybde. Innenfor det definerte kulturmiljøet ligger det fornminnelokaliteter med uavklart vernestatus og kulturminner fra nyere tid, som samlet utgjør et verdifullt kulturmiljø.

I tilknytning til gårdstunene på Grande og Viken ligger det tre fornminnelokaliteter. Alle de tre lokalitetene har uavklart vernestatus (A1 – A3). Her er registrert gjenstandsfunn fra steinalder, gravminner med skjelett og gravgaver samt spinnehjul i kleberstein. De automatisk fredete kulturminnene spenner i tid over et langt tidsrom tilbake til steinalder.

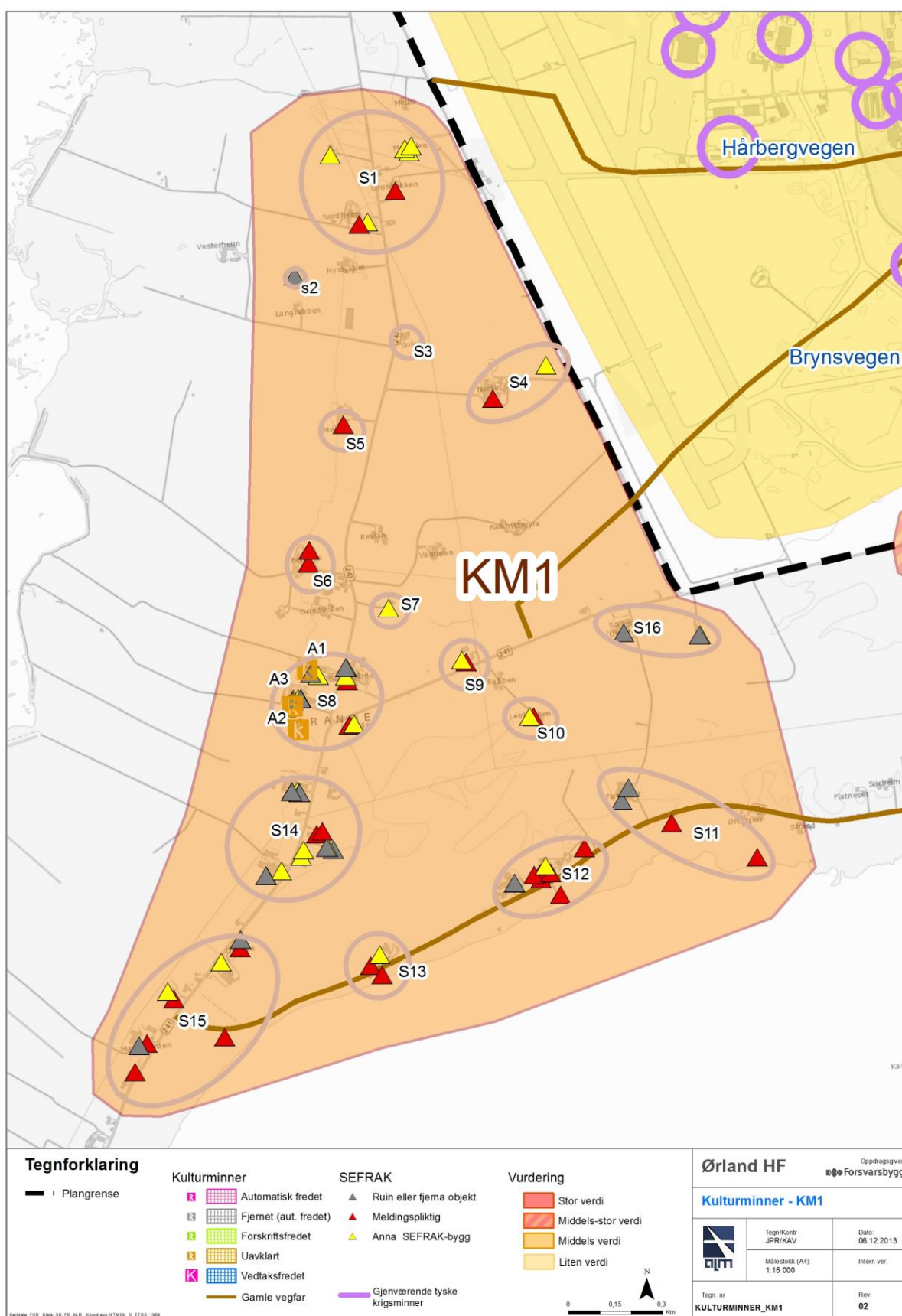
Figur 4-16. Viken gård

I gårdstunene innenfor kulturmiljøet er det kjent 69 SEFRAK-registrerte bygninger. Den eldste bygningen innenfor kulturmiljøet er fra første halvdel av 1700-tallet. Et våningshus på Grande ble tidfestet til siste del av 1600-tallet, men denne bygningen er i dag revet. En del av bygningene har ikke informasjon om alder i SEFRAK-registeret. Noen er også en del ombygd og påbygd. Den tekniske tilstanden på bygningene varierer fra svært god til falleferdig. De kulturhistoriske bygningene på gårdene innenfor kulturmiljøet ligger både enkeltvis og samlet i kulturhistoriske bygningsmiljø. Deler av bygningsmassen anses som tilnærmet autentisk.

Kulturmiljøet viser en sammenheng mellom gravminner fra jernalder og gårdstun, noe som gir kunnskapsverdi. Samlet viser kulturminnene til lang kontinuitet. Gårdene og kulturlandskapet har fortsatt stor bruksverdi som del av sin opprinnelige sammenheng, i tillegg til opplevelsesverdi.

Kulturmiljø 1 - Grande er vurdert til å ha middels kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels til stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels verdi**.

Figur 4-17. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM1 Grande, detaljkart.

4.2.2 Kulturmiljø 2 Ytrebø

Kulturmiljø 2 ligger like innenfor og sør for flyplassen, langs dagens Fv 241 fra Viklem kirke i øst til Grande i vest. Landskapet utgjør et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær lokalisert ved eller nært gårdsbebyggelsen. I vest ligger Grandefjæra med øyer og holmer utenfor, og i sør innseilingsleia til Trondheimsfjorden og Agdenesfjellene. Området avgrenses i øst av Fv 244 og Ørland hovedflystasjon.

Fredete kulturminner

Gravminner. Klemte mellom Fv 241 og Ørland hovedflystasjons gjerde ligger to gravhauger med ca 135 meters mellomrom, kalt Svenshaugan. Begge gravene er såkalte rundhauger, datert til yngre jernalder.

Tabell 4-3. Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A4	46436	Gravminne. Svenshaugan. Rundhaug av grusblandet humus. Pent avrundet, flatt midtparti. Haugkanten skadet ved jordarbeid og veganlegg. Ganske klart markert, godt synlig i terrenget. Stein støtte i midten, l. 1,70 m, br. 0,9 m, tykk. 0,20 m. Inskripsjon: "Gravhaug fra Vikingtid ca. 800 - 1000 e.Kr.". Svak forsenkning lite NV for midten, d. 3 m, dybde 0,4 m. VN for denne, grunn grop fra haugkanten mot midtpartiet, orientert NØ-SV, 1,5 m, br. 4,5 m. Kanten mot S fjernet. Tett gressdekke. I Ø-del midtre lauvbuskas. Mål: d. 19 m, h. 1,2 m. Haugen omgitt av nettinggjerde. Jernalder.	Automatisk fredet
A5	56192	Gravminne. Svenshaugan. Rundhaug av grusblandet humus. jevn, pent avrundet profil til ganske avflatet midtparti. Sterkt overgrodd kantmarkering, tydelig i terrenget. I midten steinstøtte nedgravd i singel, h. 1,6 m, br. 0,9 m, tykkelse 0,20 m. Innskripsjon: «Gravhaug fra Vikingtid ca. 800 - 1000 e.Kr.". Tykt gressdekke. Mål: d. 15 m, h. 1,6 m. Haugen omgitt av nettinggjerde. Jernalder.	Automatisk fredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Figur 4-18. Svenshaugan. Gravminner (A4 og A5) ved Fv 241

Nyregistrerte kulturminner 2013. Som del av kulturminneloven § 9-undersøkelser innenfor forsvarets eiendom er det per 1. juli 2013 registrert til sammen 569 enkeltminner bestående av bosetningsspor. Det aller meste av registreringer er gjort ved Vik nord for hovedporten (se kulturmiljø 5 Vik-Røyne), men noen få av funnene er registrert helt sør i baseområdet. Per 30.08.2013 har vi ikke oversikt over hvilke funn dette gjelder. En oversikt vil komme i løpet av høsten 2013. Det aller meste av registreringene er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det vil bli innsendt dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av registreringene.

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Småbrukene er skilt ut fra den opprinnelige matrikkelgården Viklem (gnr 68). Viklem er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funn tyder på at her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Det antas at de fleste av brukene i dette området ble skilt ut som bruk i perioden 1764 til 1908. Befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet ga grunnlag for en økende gårddeling og teigblanding. Matrikkelgården Viklem er beskrevet under kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem. Fjøsset på Reksterberget er oppført i siste del av 1800-tallet.

Figur 4-19. Reksterberget Brekstad.

Tabell 4-4. SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S17	16210005010	Fjøs, Reksterberget, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

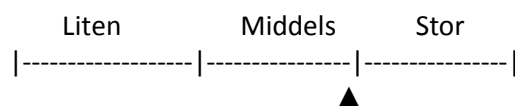
Kulturmiljø 2 Ytrebø favner om deler av gården Viklem, gnr 68. Dette er en gård med stor tidsdybde.

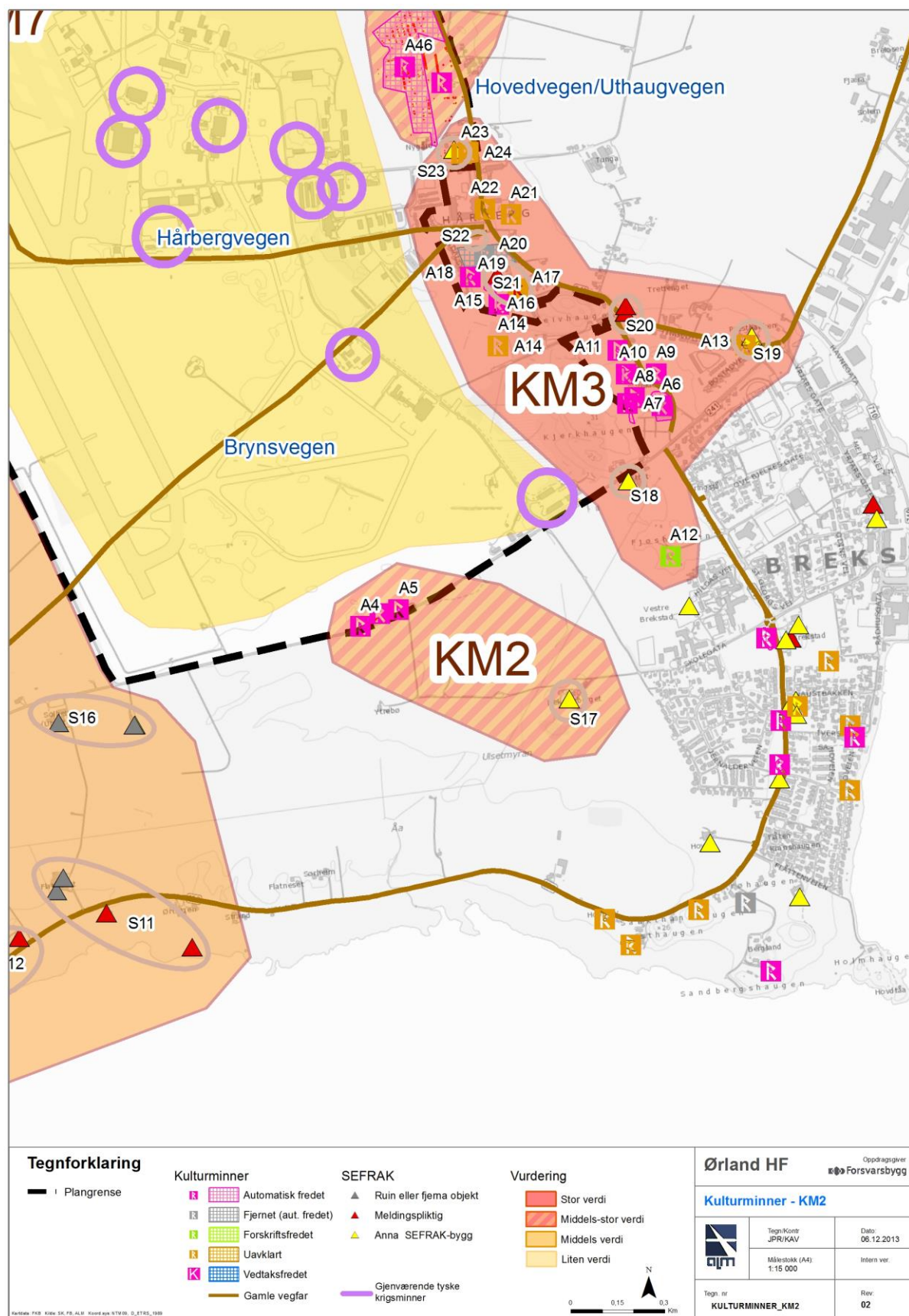
På Ytrebø, like nord for Fv 241, ligger to gravhauger fordelt på to lokaliteter (A4-A5,) som samlet utgjør et gravfelt. Gravhaugene kan trolig tidfestes til yngre jernalder. De automatisk fredete gravhaugene er et verdifullt kulturmiljø.

I gårdstunet på Reksterberget er det en SEFRAK-registrert bygning. Dette er et fjøs fra siste halvdel av 1800-tallet.

Kulturminnene har stor tidsdybde, og er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi. Gravhaugene ligger godt synlige i terrenget, og har viktig symbol- og opplevelsesverdi for lokalsamfunnet. Verdien blir noe redusert på grunn av veganlegget og nettinggjerdet like ved.

Kulturmiljø 2 - Ytrebø er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels til stor verdi**.

Figur 4-20. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM2 Ytrebø, detaljkart.

4.2.3 Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem

Kulturmiljø 3 avgrensnes av krysset Fv 741 og Uthaugveien og Fv 741 nordover til Vik. Viklem kirke er oppført på en høyde i terrenget, Kjerkhaugen, med Kleivhaugen i mot i nord. Fra kirken daler terrenget i øst ned mot Uthaugveien. Nord for Kleivhaugen er terrenget relativt flatt med sammenhengende åkerlandskap med spredt gårdsbebyggelse og noen klynger av høyere trær knyttet til gårdstun, hager og alleer.

Fredete kulturminner

Viklem. Det er funnet flere bosetningslokaliteter fra forhistorisk tid slik som kokegroper og stolpehull, trolig jernalder, ved Viklem kirkested. Like nordøst for Viklem kirke ligger Viklemshaugen, som er en stor og synlig gravhaug/rundhaug datert til jernalder.

Viklem kirkested. Kirke og kirkegård er fra middelalderen. Kirken står på (gnr. 68) Viklem, den tidligere Ørland prestegård. Eldste omtale av kirken er fra 1589, men prest nevnes allerede i 1342 (Erlenør prestr a Væiklini). Kirken ble trolig reist på 1100-tallet som en romansk kirke med rektangulært skip og et smalere, rektangulært kor. Dens nåværende form og utseende antyder at den er blitt ny- eller ombygd på slutten av 1400-tallet eller først på 1500-tallet. Steinkirken på Viklem ble herjet av brann gjennom lynnedslag både i 1766 og 1854, med følge av at de originale portene og vinduene er sterkt endret.

Figur 4-21. Ørland kirke og kirkegård fra middelalder med omkringliggende fornminnelokaliteter.

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no>.

Vik. Det er funnet minst fire flatmarksgraver inneholdende skjelett og jernnagler. Den ene graven fra yngre jernalder er fjernet, og de tre andre er usikre. Det er også funnet flere boplassområder ved Vik med ildsteder, kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. I tillegg er det funnet et eldre dyrkingslag under det moderne pløyselaget. Dyrkingslaget er tidfestet til bronsealder – jernalder.

Figur 4-22. Viklemshaugen (A9).

Figur 4-23. Viklem prestegård og Ørland kirke (A6) sett fra Viklemshaugen (A9).

Figur 4-24. Viklemshaugen (A9) sett fra Ørland kirke og kirkegård fra middelalder (A6).

Vik kirkested. Lokaliseringen av middelalderkirkestedet (gnr. 70) Vik er uavklart. Schøning observerte i 1774 at det hadde stått en kirke på den venstre siden av gården Vik, hvor tomten etter kirken fortsatt kunne ses. Det hevdes også at kirkehuset kan ha stått på vestsida av Vik, like opp mot grensa til Hårberg omtrent der Nygården befinner seg. Skjelettfunn på stedet bidrar til å underbygge det. Sannsynligvis var kirken på Vik nedlagt før 1530. Makeskiftet mellom erketet og fru Inger til Austrått i 1533-34 omfattet også en annen gård på Ørlandet hvor det fantes en kirke, Uthaug. Da det ikke finnes ikke tilsvarende betenkninger om en kirke på Vik i makeskiftet, må en kunne anta at den på dette tidspunkt var nedlagt. Reformasjonen i 1589 har heller ingen omtale av en kirke på Vik.

Hårberg. Det er funnet en spade av tre (trolig gran ca 1,5m under jordflaten under torvskjæring (før krigen). Det er også funnet en perle av skifer på 1 m dybde, under graving av kloakk i 1938.

Tabell 4-5. Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A6	85908	Kirkested. Ørland kirkested og Ørland middelalderske kirkegård. Kirken står på (gnr. 68) Viklem, den tidligere Ørland prestegård. Eldste omtale av kirken er i 1589 (Væiklin, Thr.R. s. 72), men prest nevnes i 1342 (Erlenør prestr a Væiklini, DN II:250). I utgangspunktet ble kirken trolig reist på 1100-tallet som en romansk kirke med rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Dens nåværende form og utseende antyder at den er blitt ny- eller ombygd rundt 1500: kirken har relativt tynne murer (ca. 1,3 m), bredden er for begge bygningsledd uforholdsmessig stor i forhold til lengden, korets grunnflate er uvanlig stor i forhold til skipets, skiftegangene i murene er ujevne og det er innslag av stor, rund åkerstein, og i skipets vestportal er det benyttet tiltuktet	Automatisk fredet

		bruddstein i stedet for kvader. Middelalder.	
A7	102806	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 17 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper og stolpehull. I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A8	100124	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningsområde fra forhistorisk tid. 33 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper og stolpehull. I dag dyrkamark rett ved siden av middelalderkirken på Viklem. Jernalder.	Automatisk fredet
A9	60174	Gravminne. Viklemshaugen. Gravhaug og fjernet bautastein. Rundhaug av sandjord, muligens noe steinholdig. Bratte sider, jevne kanter, ganske flatt midtparti. Meget klart markert, godt synlig i terrenget. 3 Ø-V orienterte, lange, smale grøfter fra midten mot ytterkantene, tidl. pumpeverk på toppen. Sentrumsplatået d. 15 m. Her spor av 3 ovale Ø-V orienterte grøfter. Gressbevokst, tykt torvdekke. Mål: d. 47 m, h. ca. 6 m. Kalles lokalt "Veklemshaugen". Th. Pettersen 1922 anfører: I kirkens grunnmur, under V-gavlen, er det innemuret en minst 4 m lang smal stein som bestemt gir inntrykk av å være en bauta. F. Gaustad anfører 1960: "Kristian Viklem opplyser at bautasteinen skal ha stått ved den store Viklemshaugen". Dette er også husket av flere. Det var umulig å lokalisere bautasteinen i kirkens grunnmur ved registreringstjenestens besøk i 1971. Jernalder.	Automatisk fredet
A10	103382	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 31 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper, groper og stolpehull. I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A11	102804	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 2 forhistoriske strukturer (stolpehull). I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A12	94392	Forsvarsanlegg. Brekstad tankanlegg. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000. Lagerbygning. Opprinnelig funksjon: drivstofftank. Datering 1945. Dokumentert. Skriftlig kilde.	Forskriftsfredet
A13	56228	Gravfelt Tingvoll. Samling fjernede fornminner. 1 gravrøys og 2 gravhauger. Samling gravminner hvor alle i dag er fjernet, hvorav de siste i forbindelse med grustaking. Beliggende like inntil gården: Lengst mot NØ: 1) Trolig rundrøys av middels og liten bruddstein og rundkamp. Meget overgrodd. Mål, antatt: D=4-6m, H=ca 0,4m. 40 m SV for 1), nå garasjetomt: 2) Rundhaug, trolig av rødgrus. Mål: D=5-6m. H= ca 1m. Kant-i-kant med 2): 3) Langhaug orientert Ø-V av rødgrus i V-ende av potetkjeller. Mål: 20-30m. Br=ca 7m. H=ca 1,8-2m. Funn T 18146. Bolleformet klebersteinkar funnet på tomte etter at haugen var utgravd. Etter opplysninger i 1960: Stor steinhelle påtruffet under grøfting, i en avstand fra omtalte langhaug, på 50 m i retning S.	Uavklart
A14	26519	Funnsted, Hårberg. T 19204: Spade av tre (trolig gran), funnet ca 1,5m under jordflaten under torvskjæring (før krigen). Kan dette være en gjenlagt spade etter tjærebrenning? Uviss tid.	Uavklart
A15	130798	Bosetning-aktivitetsområde. Boplassområde med kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. 33 forhistoriske strukturer. I tillegg også et eldre dyrkingslag under det moderne pløyselaget. Bronsealder - Jernalder.	Automatisk fredet
A16	130786	Ingen informasjon tilgjengelig.	-
A17	26518	Funnsted, Hårberg. Perle av skifer. T 15572: Skiferperle funnet på 1 m dybde, under graving av kloakk i 1938. Uviss tid.	Uavklart
A18	130799	Bosetning-aktivitetsområde. Boplassområde med kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. 6 forhistoriske strukturer. Bronsealder - Jernalder.	Automatisk fredet
A19	130788	Ingen informasjon tilgjengelig.	-
A20	115565	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Totalt 138 anleggsspor, derav 92 sikre stolpehull og 13 sikre kokegroper (registrering). Undersøkelsen avdekket et område med huskonstruksjoner, ildsteder, kokegroper, avfallsgroper og dyrkingslag (arkeologisk undersøkelse). Dispensasjonsvedtak i forbindelse med reguleringsplan. Utgravd.	Fjernet (aut. fredet)
A21	56229	Flatmarksgrav. Grav under flat mark, skjelett, jernnagler, fjernet. Funnet under tomtegraving 0,6 m dypt i sanden, 1 m under nåværende overflate. Yngre jernalder. Schøning: Skal ha vært en MA-kirke på Vik.	Uavklart
A22	46463	Flatmarksgrav. Potetkjelleren. Minst 3 flatmarksgraver med skjeletter. 3 skjeletter funnet under utvidelse av gammel potetkjeller ca 0,5-1,0m under jordflaten. Trolig graver under flat mark. Etter Schøning skal det ha vært en	Uavklart

		MA-kirke på Vik 70/3. Nærmeste Vik-gård ligger ca 200 m N for denne lokaliteten. Uviss tid.	
A23	85835	Kirkested. Vik kirkested. Lokaliseringen av kirkestedet er uavklart. Bakgrunn for grov stedfesting er dette: Det finnes to kilder til opplysninger om en kirke på (gnr. 70) Vik. For det første hva Schønning observerte i 1774 (I:297): Paa den anden Gaard, bemeldte Viik (note: Ved denne Gaard, paa den vestre Siide af den, har tilforn staaet en Kirke, hvor Tomterne endnu sees, efter Kirken selv, Choret og Alteret). Derneest hevdes det i den lokale tradisjon følgende (Rian 1986:218): Kirkehuset skal ha stått på vestsida av Vik, like opp mot grensa til Hårberg. - Jakob H. Lund hevdet at den må ha stått omtrent der Nygården befinner seg. Skjelettfunn på stedet kan bidra til å gjøre det sannsynlig. Dersom dette dreier seg om funn av skjeletter på tunet til Nygården, hvilket ser ut til å være hva Lund hevder, må det kunne oppfattes som en bekreftelse på og lokalisering av Schønning's Viik kirke. Vi må kunne gå ut fra at Schønning's beskrivelse av kirketufta stammer fra egne observasjoner. Han reiste mye rundt på Ørlandet og Vik ligger under 1 km fra Viklem kirke. Beskrivelsen er så konkret at det neppe kan være snakk om noe annet enn en kirketuft. Med hensyn til den stedlige tradisjon, kan den selvsagt ha sitt utgangspunkt i hva Schønning skrev i 1774, men det er samtidig tydelig at informanter som Jakob H. Lund bygger på en annen og mer konkret tradisjon i og med funn av skjeletter ved tunet på bnr. 1 Nygården. Sannsynligvis var kirken på Vik nedlagt før 1530. Makeskiftet mellom erkesetet og fru Inger til Austrått i 1533-34 omfattet også en annen gård på Ørlandet hvor det fantes en kirke, Uthaug. På slutten av dokumentet er det en innførsel som sannsynligvis ikke er fullført: Jtem om Vthaaus kirkes gotz, kalk ok disk. Hva det var erkebiskopen ville føye til i den sammenheng er uklart, men det virker som om han fant det nødvendig å presisere noe i forbindelse med kirken på Uthaug, dens jordegods og liturgiske utstyr. Siden vi i makeskiftet ikke finner tilsvarende betenkninger om en kirke på Vik, bør vi kunne anta at den på dette tidspunkt var nedlagt. Reformasjonen i 1589 har heller ingen omtale av en kirke på Vik. Det er ingen tradisjon om at inventarstykker fra en kirke på Vik skal være oppbevart på gården eller ha blitt overført til for eksempel Viklem kirke (Brendalsmo 2006:428f m/ref.). Det finnes ingen antydninger til prestebol ved kirken i middelalderen. Rian (1986:218) har med et flyttingssagn om Vik kirke: Jakob H. Lund kunne videre fortelle at de underjordiske på Vik som hadde husvære i Skrømteshaugen (også kjent som Mølnhaugen) ville være i fred for klokkeklang og salmesang. De bidro derfor til å få kirka flytta til Viklem. Schønning noterte følgende om de synlige fornminnene i 1774 (I:296): Paa begge Siider af den [Vik], men meest paa den nordre Siide, ligger langs Veien en temmelig Deel deels aflange, men meest runde Kiæmpe-Høie. Disse opplysningene bekreftes ved funn i nyere tid (NTNU/VITMUS/top.ark.), men de nyere registreringene kan ikke lokaliseres til tunet der kirken skal ha stått. Fjernet kirkebygg. Middelalder.	Uavklart
A24	60207	Kirkested. Nygården (Vik). Se omtale under 85835 for lokalitetsbeskrivelse. Kirketuft. Etter Gerhard Schønning: På Hårbergs nabogård Vik, har det stått en kirke. Den sto på V-siden av gården, tett opptil Hårberg. I 1775 så Schønning restene etter skip og alter. Kirken var trolig forsvunnet før 1589. Jacob H. Lund kunne i sin artikkel fortelle av det skal ha bodd en munk på Vik. Etter opplysninger fra Jan Brendalsmo, Riksantikvaren (05.04.95) skal kirken ha stått på Nygården, 70/1. Middelalder.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyregistrerte kulturminner. Gjennom kml § 9 undersøkelsen forsommeren 2013 er det også gravd 30 prøvestikk i høydedragene ved Viklem kirke. Her ble det påvist ett løsfunn, men ingen lokaliteter.

Nyere tids kulturminner

Gårdene Viklem, Hårberg og Vik hadde alle kjent bosetning i 1520.

Matrikkelgården Viklem (gnr 68): Navnet Viklem er gammelt. Sisteledet "-em" eller "vin" kan være et norrønt ord for naturlig grasmarek. Førsteledet i navnet er adjektivet "veikl" som betyr buktet, og som bestemmer formen på engstykket. Vi kan regne med at alle gårdsbruk under denne matrikkelgården opprinnelig var prestens jordveg. Litt etter litt ble gården fradelte. De første fradelingene skjedde mellom

1889 og 1892. På det meste hadde prestegården 10 husmenn. I alt 23 bruk og en husmannsplass er skilt ut fra Viklem, deriblant Ørland kirke, bnr 1 Presteboligen, bnr 3 og 4 Trettenget og bnr 30 Prestbakken som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

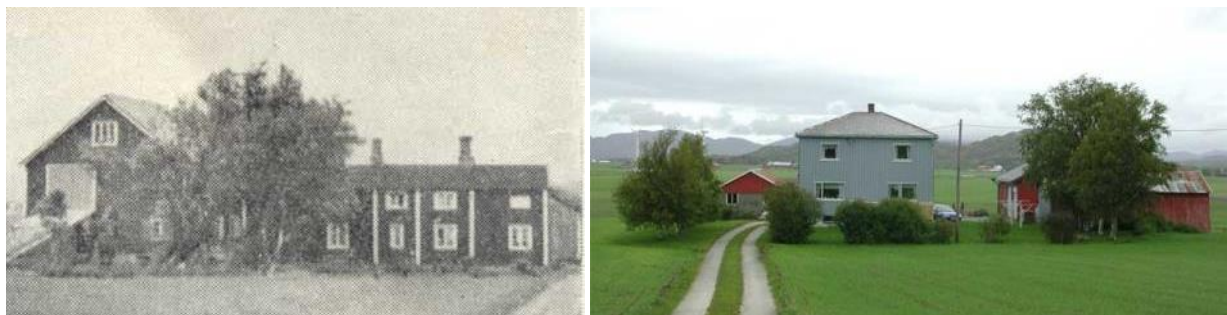
Viklem prestegård 68/1: Viklem og Brekstad var matrikelgårder for prest og fogd. Første gang en hører om prestegården som jordbruksenhet, er i et skrift fra 1589 som het *Reformatsen*. Presten fikk, foruten landskyld, tiende avgifter av kirkelige handlinger som vielser, begravelse og kirkegang for kvinner etter fødsler.

Prestegårdens størrelse gjorde at de før 1600 kunne fø 20 melkekyr og 15 ungnaut. I 1865 er gårdens areal på snaue 700 mål. Sist på 1800-tallet begynner salget av jord til driverne, og presten blir sjøleier. Prestegjeringen tilsa at presten hadde gårdsbestyrer og til sist forpakter til gårdsdriften. Dette er lite dokumentert, først i folketellinga 1875 er en mann oppført som "gaardskar!" på Viklem. Tjenerskapet var stort, med drenger og tauser, foruten arbeidsplikten til alle oppsitterne. I dag består bruksnummer 1 bare av den tomte presteboligen står på samt et areal langs fylkesveien hvor forsvaret har bygd boliger. Gårdsbruket med tunet samt tomt til kirke og gravsted, ble fradelt i 1992 og overført Ørland kommune med bruksnummer 306. I 1906 hadde prestegården i alt 15 husmannsplasser: Trættenget tre plasser, Præstenget, Skolestuen ti plasser, Fladnæsset og Bakken.

Figur 4-25. Viklem prestegård. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Gårdsbrukene Trettenenget gnr 68/3 og 68/4 var begge eid av Austrått. Soknepresten var uenig med Austrått om dette eierskapet, og derav navnet på gårdene. Gårdene ble skyldsatt i 1899.

Figur 4-26. Trettenenget 68/3. Kilde: Yrjar Heimbygdslag. Trettenenget 68/4. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikelgården Hårberg (gnr 69). Hårberg er første gang nevnt i skrift i 1521, navnet ble den gang skrevet "Horbergh". Ingen har gitt noen god forklaring på dette stedsnavnet. Hårberg hører med til det jordegodset som var delt mellom Austrått og presten. Gården var opprinnelig større enn både Brekstad og Viklem. Overgangen til selveie har fulgt samme takt som ellers i bygda, men begynte først ut på 1800-tallet. Klokkegården ble ikke solgt før mot slutten av hundreåret. Med smått og stort var det i 1865 16 jordbruksenheter, mens det i 1802 bare var fem. Gården lå øde i mer enn ett hundre år etter Svartedauden. Først etter midten av 1700-tallet var den igjen tatt i bruk. Matrikelgården har 17 underbruk, derav bnr 4 og 9 Hårberg, bnr 14 Hårberg oppvekstsenter, bnr 10 Spengelstykket som alle ligger innenfor kulturmiljøet. Spengelstykket står i dag til forfall.

Figur 4-27. Spengelstykket 69/10. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 4-28. Hårberg hhv gnr 69/1 og 69/9. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikkelgården Vik (gnr 70). Navnet Vik tyder på at gården er svært gammel. Med utgangspunkt i et høyere havnivå enn i dag, har det vært ei stor vik øst for gården. Her har vi også indikasjon på at det har stått ei kirke (se Vik kirkested, s 31). Det er sannsynlig at kirken på Vik var borte da kirken på Viklem ble bygd. Det er fortalt at kirken på Vik har stått omlag der Nygården har husene i dag. Også gården Vik kom i fru Ingers eie etter et makeskifte med erkebiskopen. Det har bodd mange brukere på Vik, deriblant bønder, lensmenn og prester. Matrikkelgården Vik strekker seg fra Grandevika, over flyplassen og bort til det området som en gang ga gården navnet, vika mellom Lerberen og høydedraget der fylkesveien på Vik ligger i dag. I alt 26 bruk er utskilt fra Vik, deriblant bnr 11 Nygården som ligger innenfor kulturmiljøet.

Figur 4-29. Overflyde og trolig fortsatt funnførende jernaldergraver like nord for hovedinngangen til flystasjonen, satellittfoto 2007. (Kilde SKU2011).

Gårdsbruket Nygården gnr 70/11 er skyldsatt fra bruksnummer syv i 1882. Driftsbygningen er fra 1963 og ble påbygd i 1999. Våningshuset ble restaurert i 1977-78 og 2006. Det er antydning at en kirke sto øst for gårdstunet, gravfunn er gjort i området. Senere ble kirka på Viklem bygd på 1300-tallet.

Figur 4-30. Nygården sett fra sørøst.

Krigsminner: Innenfor kulturmiljøet finnes i dag enkelte spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig, blant annet ved Hårberg. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Kirkhaugen. Dette anlegget antas å være fjernet. På østre side av Uthaugveien ved Hårberg skole ligger det igjen et lagerbygg oppført av tyskerne.

Figur 4-31. Gjenliggende anlegg fra andre verdenskrig ved Øveraunet.

Brekstad tankanlegg: Flyplassen omfattet også et tankanlegg som ble bygget ved havnen på Brekstad i 1941. Drivstoffanlegget består blant annet av den såkalte «Milliontanken» (inv. nr. 1051). Tankområdet ligger ved Hovde i nærheten av andre spor etter tysk virksomhet, bl. a. et kystbatteri og en splinhangar. Tanken består av klinkede stålplater og er bygget nede i en forsenkning omgitt av beskyttelsesmurer. Tanken er bevart i god, opprinnelig stand og har inntil nylig vært i bruk som drivstofftank for hovedflystasjonen i påvente av nytt tankanlegg. Tankanlegget er senket ned i landskapet, trolig av kamuflasje- og sikkerhetshensyn.

Figur 4-32. Brekstad tankanlegg «Milliontanken».

Tabell 4-6. SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S18	16210005016	Fjøs, stall, låve. Slette, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S19	16210005048	Våningshus, Nyheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S20	16210005020	Våningshus, Spengelstykket. Hårberg, Brekstad	Ingen informasjon	▲
S20	16210005021	Fjøs, Spengelstykket. Hårberg, Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S21	16210005022	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1700-tallet, fjerde kvartal	▲
S21	16210005023	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S22	16210005044	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S22	16210005045	Sommerstue, Hårberg. Tingstua	1700-tallet, andre kvartal	▲
S23	16210005024	Våningshus, Nygården. Hårberg, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

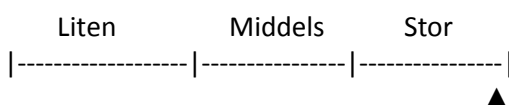
Kulturmiljø 3 Hårberg - Viklem favner om deler av gårdene Viklem gnr 68, Hårberg gnr 69 og Vik gnr 70. Dette er gårder med stor tidsdybde. Det ligger viktige kulturhistoriske miljø, slik som Ørland kirke og kirkegård fra middelalderen med store gravminner rundt. Det er også registrert mange bosetningsområder som strekker seg tilbake i tid til bronsealder og jernalder. I tillegg til den stående kirken på middelalderkirkegården på Viklem med tilhørende kirkegård, er det registrert spor under flat mark etter det som trolig er et annet kirkested på Vik.

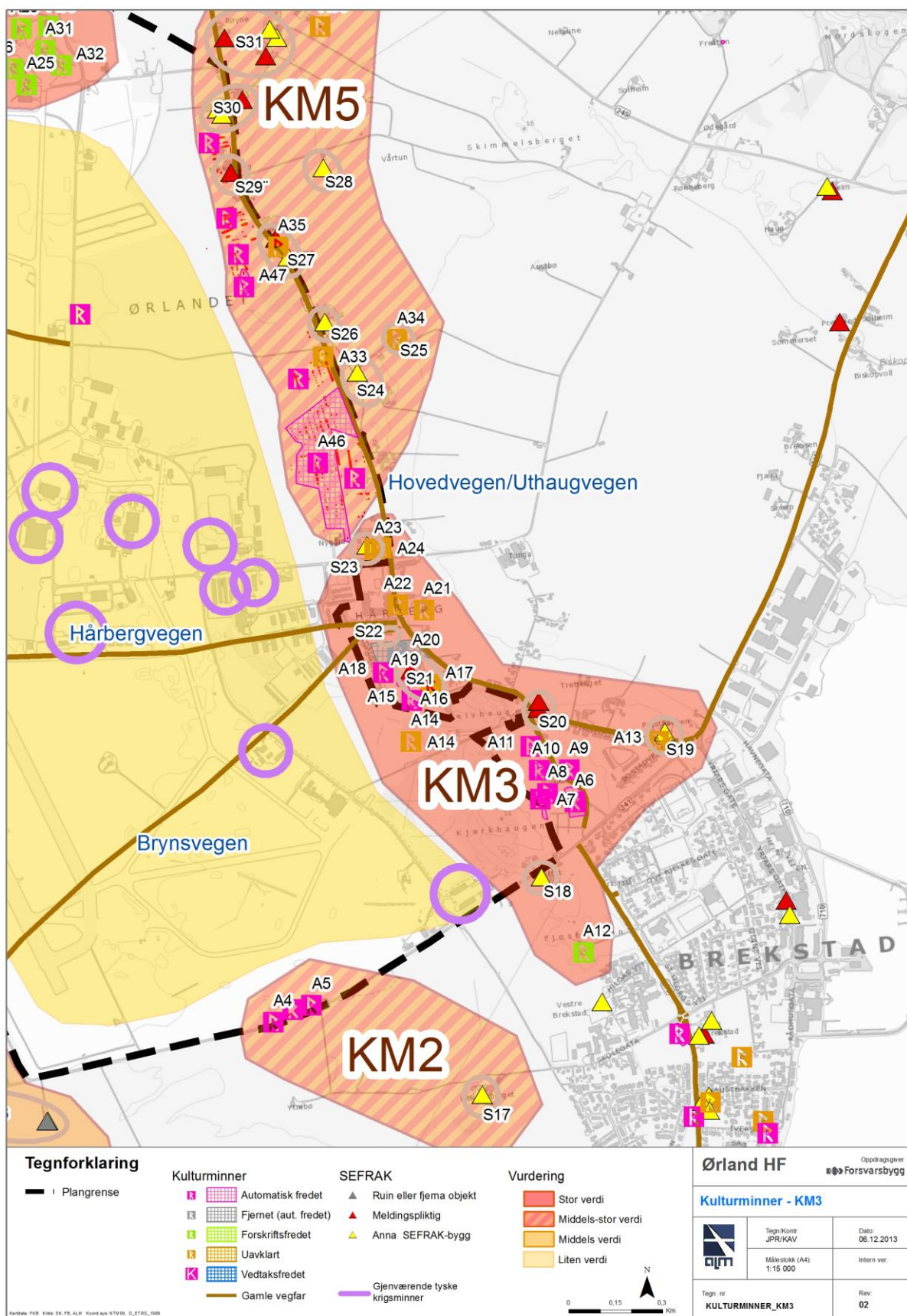
Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert kulturminner fra nyere tid. Dette er ni SEFRAC registrerte kulturminner, der alle er stående bygninger. Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til 1700-tallet. De fleste fremstår med opprinnelig eller tilnærmet autentisk eksteriør og form, et fåtall er ombygget og endret. Bare noen få bygninger står til nedfalls. Dagens kulturlandskap viser en kontinuitet og en historisk utvikling av jordbrukssamfunnet over flere hundre år som har stor kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi. Av mer sammenhengende kulturhistorisk bygningsmiljø vil vi trekke frem tunene på Hårberg gnr 69/1 (S21 og S22).

Innenfor kulturmiljøet ligger også flere godt bevarte spor fra andre verdenskrig som har stor kunnskapsverdi.

Kirkestedet på Viklem og kulturlandskapet rundt kirken, som inneholder mange fornminner, representerer ett av de viktigste kulturmiljøene på Ørlandet. Det er stor grad av autenticitet og kulturhistorisk sammenheng igjen innenfor kulturmiljøet.

Kulturmiljø 3 Hårberg - Viklem er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 4-33. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM3 Hårberg - Viklem, detaljkart.

4.2.4 Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene

Kulturmiljø 4 omfatter et avgrenset område i baseområdet nordre del der Messerschmidthangarene er lokalisert. Landskapet i dette området er tilnærmet flatt med tett krattskog med stort innslag av tindved rundt hangarene.

Se også kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon.

Nyere tids kulturminner

Figur 4-34. Fredete Messerschmidthangarer innenfor Ørland hovedflystasjon. Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no>.

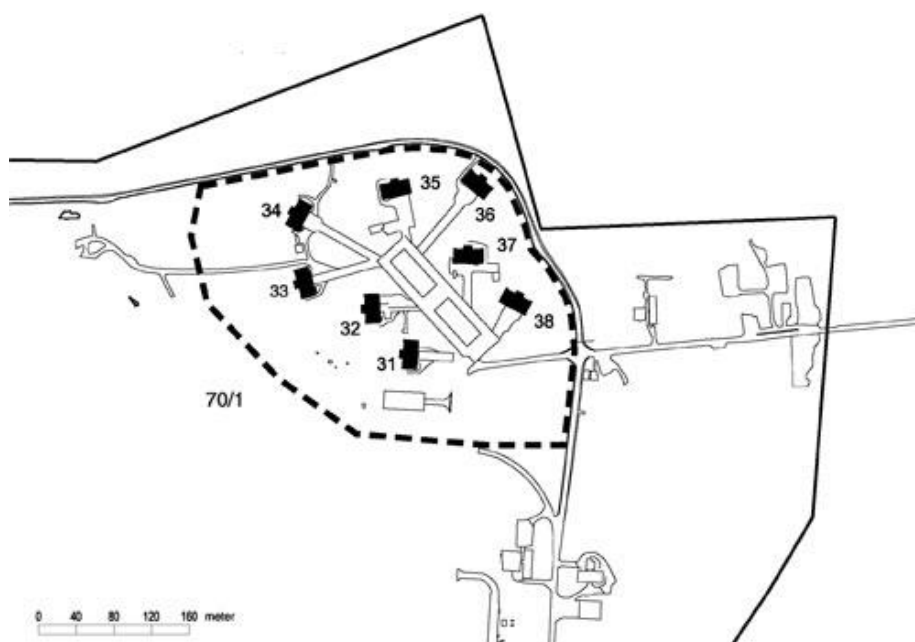

Figur 4-35. A25. Hangar 1, Messerschmidthangar fra 1945 med betongdekke.

Messerschmidthangarene. På Forsvarets eiendom etablissement 160110 inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret. Hangarområdet er fredet etter kulturminnelovens § 22a (forskriftsfredning). Vernet omfatter hangarenes eksteriør og interiør, banedekket i nordområdet, samt spor i landskapet etter ekstyske stridsanlegg og fortifikasjoner. Det er fredningsbestemmelser knyttet til bygningene og området rundt. Forskriftsfredning av inventarer i verneklasse 1 ble gjennomført 06.05.2004. Messerschmidthangarene er unike ekstyske kulturminner i Norge, og er trolig ett av svært få gjenværende ekstyske kampflyhangarområder i Europa.

Figur 4-36. Messerschmidthangarer med opprinnelig banedekke (Kilde: Forsvarets landsverneplan)

Figur 4-37. Messerschmidthangarer og verneområde er fredet (Kilde: Forsvarets landsverneplan)

Tabell 4-7. Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A25	94380-1	Forsvarsanlegg. Hangar 1, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A26	94380-2	Forsvarsanlegg. Hangar 2, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A27	94380-3	Forsvarsanlegg. Hangar 3, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A28	94380-4	Forsvarsanlegg. Hangar 4, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A29	94380-5	Forsvarsanlegg. Hangar 4, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A30	94380-6	Forsvarsanlegg. Hangar 6, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A31	94380-7	Forsvarsanlegg. Hangar 7, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A32	94380-8	Forsvarsanlegg. Hangar 8, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Figur 4-38. Hangar 1 (A25) nærmest og Hangar 2 (A26) lengre bak. De fleste hangarene er omgitt av vegetasjon.

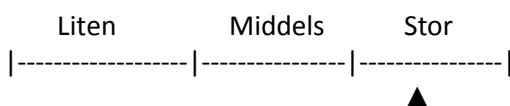

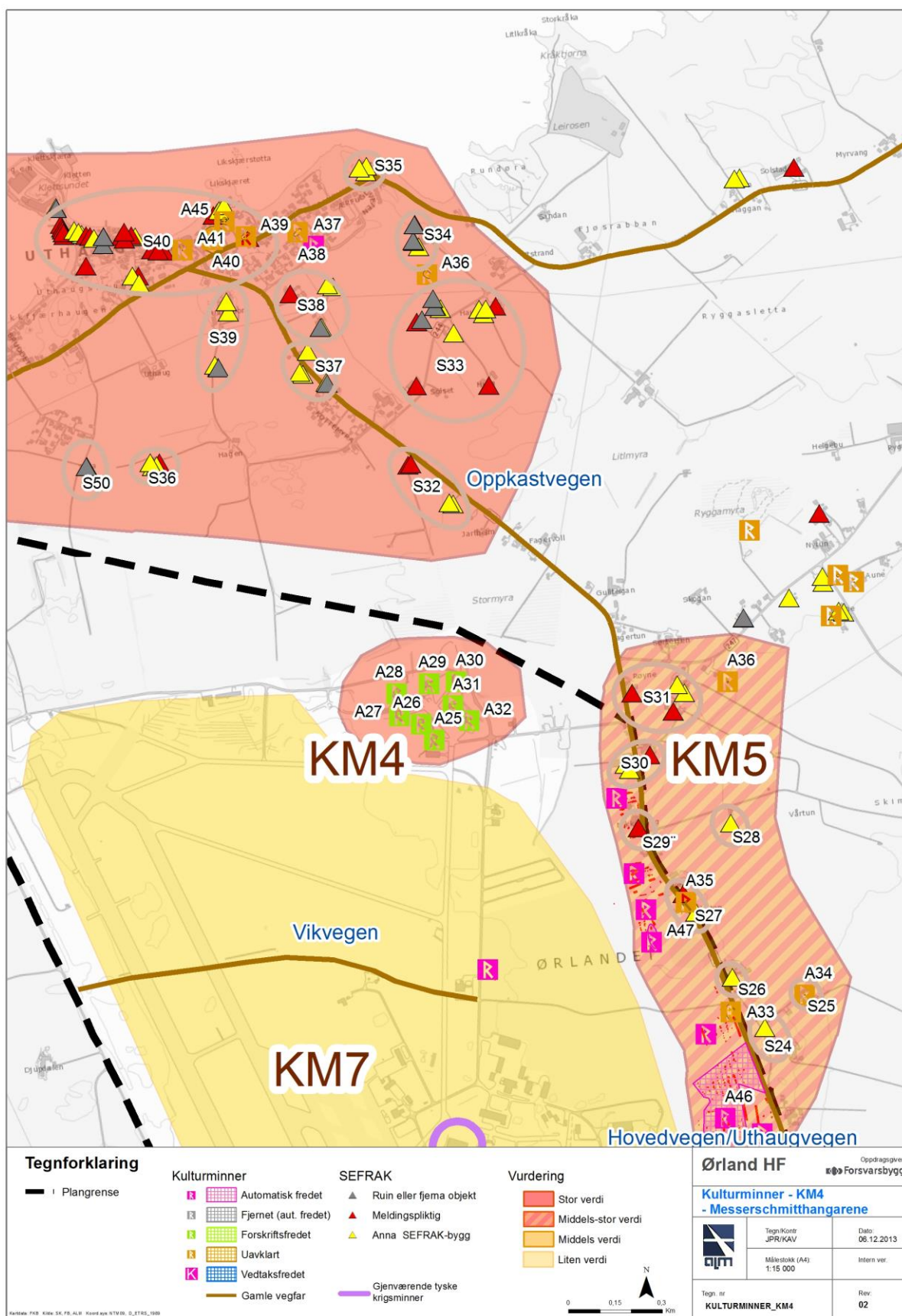
Figur 4-39. Messerschmidthangarene fra 1945

Verdivurdering

Kulturmiljø 4 omfatter åtte Messerschmidthangarer som er unike ekstyske kulturminner i Norge, og trolig ett av få gjenværende ekstyske kampflyhangarområder i Europa. Messerschmidthangarene utgjør derfor et intakt og verdifullt kulturmiljø. Dette er et miljø med stor grad av autentisitet som gir identitet og viktig symbolverdi. Dette anlegget er unikt og er vurdert til å ha stor kunnskaps- og opplevelsesverdi og stor bruksverdi.

Kulturmiljø 4 – Messerschmidthangarene er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 4-40. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM4 Ørland hovedflystasjon, detaljkart.

4.2.5 Kulturmiljø 5 Vik - Røyne

Kulturmiljø 5 ligger øst for flyplassen, og omfatter områdene langs dagens Fv 245 fra Viklem i sør til Fv 247 ved Røyne i nord. Landskapet utgjør et tilnærmet flatt jordbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær. Området avgrenses i vest mot Ørland hovedflystasjon der de østre delene av baseområdet er inkludert i kulturmiljøet.

Fredete kulturminner

Det er registrert fire flatmarksgraver i dette området, alle med uavklart vernestatus. To ligger langs fylkesvegen ved Vik. En mulig gravhaug med bauta på Vik ble påvist ved feltbefaringen.

Figur 4-41. Mulig gravhaug med bauta på Vik.

Tabell 4-8. Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A33	60212	Nær Mølnhaugen. Gravminne. Flatmarksgravfelt. Flere graver funnet under flat mark i gammelt grustak som nå er utjevnet og overpløyd. Antallet er ukjent. Noen funn fra denne lokaliteten er bevart, en del er tapt. Følgende funn er registrert: 1) Skjelett, kranie, godt bevart, tapt. 2): T 15408; Lenkeledd av jern. 3): No.Mus.Stockholm: 42492: Spydspiss av jern. 4): T 13401; Spydspiss av jern, frag. av. Uviss tid.	Uavklart
A34	46460	Vik. Gravminne. Gravfelt. Flatmarksgraver. En del skjelettrester funnet i et lite grustak ca 50 m N for gården i 1960. Trolig spor etter en annen flatmarksgrav, fjernet. Nøyaktig beliggenhet er ukjent. Graven var under flat mark, skåret ned i sandjord. Det var funn fra lokaliteten. Flatmarksgrav påvist under grøftegraving på tunet, fjernet. Funn: T 17722: a) Sverdkniv av jern, b) Kniv av jern, c) Ildstål, d) Skjelettrester. Etter tilvekst: Etterundersøkt av O. Grüner. Graven lå ca 75 cm dypt i sandlag. Uviss tid.	Uavklart
A35	67120	Øveraunet Østre. Gravminne. Kvinnegrav. Flatmarksgrav funnet våren 1969, på Ø-siden av hovedveien mellom Brekstad og Uthaug i forbindelse med grøfting. Graven inneholdt funnet T 18961; bestående av et par skålspenner, 1 perle i glass. Funnet 0,5 - 1,0 m nede i bakken. Grava ble utgravd av O. Farbregd i 1975. Funn T 19530 (fortsettelse av T 18961). Uviss tid.	Uavklart
A36	56224	Heimly. Gravminne. Flatmarksgrav. Funnet på S-siden av veien Ophaug- Røyne i forbindelse med fjerning av matjord. Funnet ca 0,5 - 1,0m under jordflaten. T.16922. Romertid.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyregistrerte kulturminner 2013. Som del av kulturminneloven § 9-undersøkelser innenfor forsvarsets eiendom er det per 1. juli 2013 anlagt til sammen 291 søkesjakter og registrert 569 enkeltminner bestående av bosetningssporsom stolpehull, kokegroper, avfallsgroper, minst en mulig overpløyd gravrøys osv. Det aller meste av registreringer er gjort nord for hovedporten i område 1B og 2. Ettersom det er høyst sannsynlig at ytterligere kulturminner påtreffes i arealene mellom Uthaugvegen og det som til nå er undersøkt, vil funnområdene ikke bli innlastet i Askeladden før Sør-Trøndelag fylkeskommune sitter med et helhetlig bilde av situasjonen. Det er sendt en dateringsprøve tatt fra en avfallsgrop innen område 1B, resultatet foreligger nå og viser Cal AD 340, dvs. romertid (eldre jernalder).

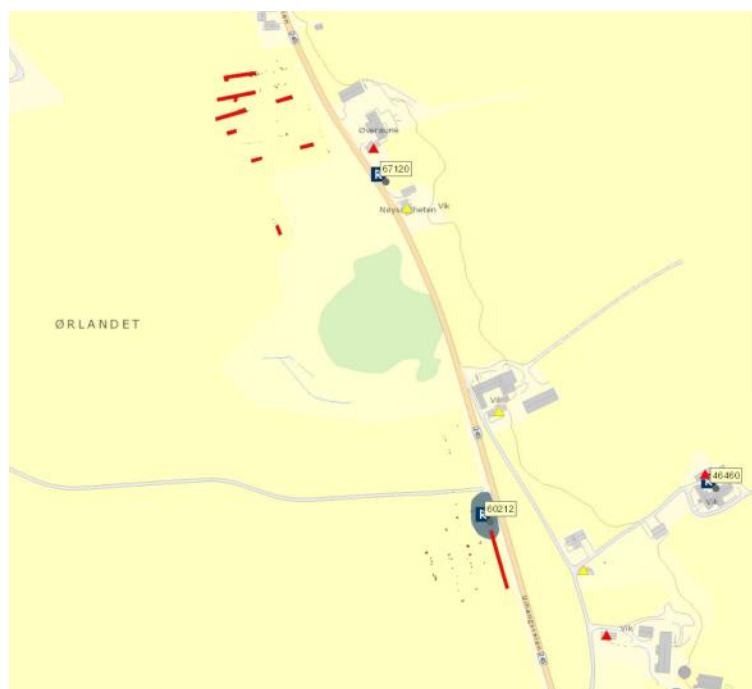
Det fleste enkeltminner er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det er/vil bli innsendt ytterligere dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av registreringene.

Figur 4-42. Nyregistrerte funn 2013. I kartutsnittene er figurer med gult fyll søkesjakter og figurer med rød kontur enkeltminner.

I løpet av høsten (status per 13.11.2013) er det funnet ytterligere bosetningsspor i form av stolpehull, kokegroper og andre typer nedgravinger på østsiden av baseområdet, ved Vik. Det er også funnet noen sannsynlige graver. Det er grunn til å tro at det meste stammer fra jernalder.

Kulturminnelovens § 9- undersøkelser innenfor plangrensen for flybasen er så å si ferdige, det gjenstår bare noen små arealer lengst nordøst. I tillegg gjenstår de arealene av gang- og sykkelveien som faller utenfor reguleringsplan for flybasen, samt noen mindre undersøkelser innenfor traseer for innflygingslys og ny utrykningsvei. Undersøkelsene vil trolig være ferdige innen desember 2013.

Figur 4-43: Omfang registreringer (tidligere kjente og nyregistrerte funnområder) ved Vik 2013.

Tabell 4-9. Askeladden (nyregistrerte kulturminnelokaliteter)

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A46	Kommer senere	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Innenfor området er det til sammen registrert XX enkeltminner bestående av stolpehull, ildsteder, kokegroper, avfallsgroper, minst 1 mulig overpløyd gravrøys og dyrkingslag.	Automatisk fredet
A47	Kommer senere	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Innenfor området er det til sammen registrert XX enkeltminner bestående av kokegroper, (suppler).	Automatisk fredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

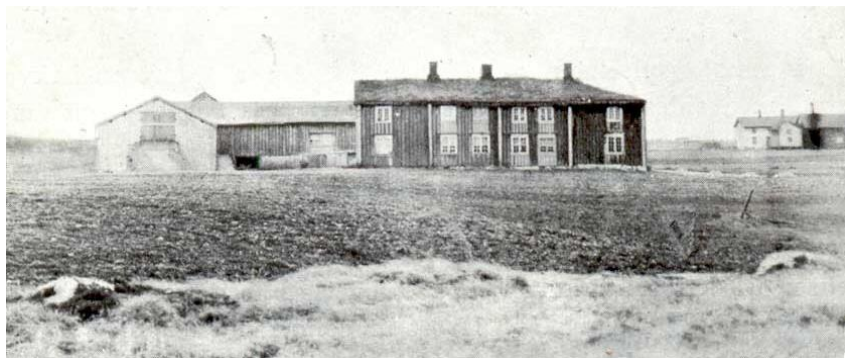
Gårdsbebyggelsen. Brukene innenfor kulturmiljøet er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 70 Vik og gnr 71 Rønne (Røyne). Rønne er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Dagens gårdsbebyggelse er i hovedsak oppført på 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende bruksdeling. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle bruksenhetene. Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men mange er også ombygd. Noen av brukene står til nedfalls.

Matrikelgården Vik (gnr 70). Deler av Vik inngår også i kulturmiljø 3. Navnet Vik tyder på at gården er svært gammel. Med utgangspunkt i et høyere havnivå enn i dag, har det vært ei stor vik øst for gården. Også gården Vik kom i fru Ingers eie etter makeskifte med erkebiskopen. Det har bodd mange brukere på Vik, deriblant bønder, lensmenn og prester. På Vik var det en stor haug av fast fjell, Skrømteshaugen eller Mølnhaugen. Denne ble fjernet under krigen og brukt til veifylling like ved. Denne haugen kan ha vært et rettersted. Matrikelgården Vik strekker seg fra Grandevika, over flyplassen og bort til det området som en gang ga gården dens navn, vika mellom Lerberen og høydedraget der fylkesveien på Vik ligger i dag. I alt 26 bruk er utskilt fra Vik, deriblant bnr 2, 12 og 22 Vik og bnr Østre Øveraunet som ligger innenfor planområdet.

Figur 4-44. Østre Øveraunet gnr. 70/21. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Gårdsbruket Vik gnr 70/2 ble i 1803 fradelt Sivert Jonsens eiendommer på Vik, og fikk siden løpenummer 125. Gårdsbebyggelsen som vi ser i dag ble bygd etter at den gamle bebyggelsen brant ned i 1941. Før brannen var denne gården og bebyggelsen på det som i dag er bruksnummer 22, bygd sammen i et svært tun, nord for Vika-haugen. Våningshuset på bruksnummer 22 var det eneste som ble reddet under brannen. Før den tid er det sannsynlig at gårdshus har stått lenger sør på Vika-haugen.

Figur 4-45. Vik, gnr.70/22, i 1933. Bildet er tatt i sørlig retning. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 4-46. Vik gnr. 70/22 i 2003. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikelgården Rønne/Røyne (gnr 71). Her er det sikre spor etter tidlig bosetning. Dette antas å være en av de første grønne enger på Ørland etter hvert som havet trakk seg tilbake etter istiden. For å komme til orden med eierforholdet mellom kirken og Austrått, ble det holdt utskiftning mot slutten av 1700-tallet. Rundt 1840-tallet kom de første sjøleierne. Bruksnumrene 1-13 stammer fra Austrått sin del, 14-19 fra mensalgods og 21-25 fra kirkegods. Navnet Rønne er skriftform av det muntlige navnet Røyne, uttalt uten "e". Skriftlig finnes navnet i 1521 som Røne og Røen. Grunnlaget for navnet kan være et gammelnorsk ord for treslaget rogn, og navnet forteller om et sted der det vokser eller vokste rognetrær. Utmarka til Rønne gikk vestover, og ble kjøpt av Staten først på 1950-tallet i forbindelse med utbygginga av flyplassen. Noe av utmarka var på det tidspunktet dyrket. Matrikelgården er delt i 27 bruk, deriblant gnr 1, 6 og 19 Rønne, gnr 2, 7 og 9 Mikkelsaugen, bnr 15 Sørteigen og bnr 26 Vestgård som ligger innenfor planområdet.

Figur 4-47. Flyfotografi av gården Rønne/Røyne gnr 71/1 fra 1957. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 4-48. Tunet på Rønne (gnr. 71/6). Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 4-49. Et flyfoto av en del av Rønne med Vestgård (71/26) nærmest, deretter bnr 1, Rønne, og bakenfor Rønne, bnr 6, som eies av, og drives sammen med, Vestgård. Fotografiet er fra Fjellanger Widerøe i 1961. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Krigsminner. Innenfor kulturmiljøet finnes i dag en bunkers ved Øveraunet. Det kan finnes flere, men disse er ikke kjent og følger ikke beskrevet i rapporten.

Tabell 4-10. SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S24	16210005025	Våningshus, Vik, Brekstad	1600-tallet, tredje kvartal	▲
S24	16210005046	Sommerhus, Vik, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S25	16210005026	Våningshus, Vik, Brekstad	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S26	16210005027	Våningshus, Vik, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S27	16210005028	Bolighus, Vik, Brekstad	1900-tallet, første kvartal	▲
S27	16210005029	Våningshus, Øveraunet, Vik, Brekstad	1800-tallet	▲
S28	16210005049	Våningshus, Mikkeltaug	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S29	16210005030	Våningshus, Mikkeltaugen, Brekstad	1800-tallet	▲
S30	16210005014	Fjøs/låve, Vestgård, Rønne, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S30	16210005015	Våningshus, Vestgård, Rønne, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S30	16210005031	Våningshus, Rønne, Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S31	16210005032	Våningshus, Rønne Vestre, Brekstad	Ingen informasjon	▲
S31	16210005033	Våningshus, Rønne	1800-tallet, andre kvartal	▲
S31	16210005034	Våningshus, Rønne	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S31	16210005035	Fjøs, Rønne	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

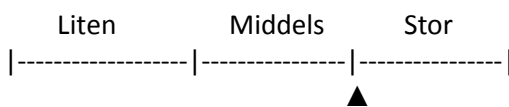
Kulturmiljø 5 Vik - Røyne favner om deler av gården Vik gnr 70 og Rønne/Røyne gnr 71. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert fornminnelokaliteter og kulturminner fra nyere tid. Det er registrert fire gravminner med uavklart vernestatus. Det er gjennomført § 9-registreringer våren/sommeren 2013. Nyregistreringene omfatter over 500 nyregistrerte enkeltminner bestående av i hovedsak bosetningsspor som stolpehull, kokegroper, avfallsgroper og overpløyde gravrøyser øst i flyplassområdet ved Vik. Høsten 2013 er det funnet ytterligere nye bosetningsspor i form av stolpehull, kokegroper og andre typer nedgravinger samt noen sannsynlige graver. Det aller meste er tolket som automatisk fredete kulturminner. Sporene viser at det har vært bosetning i dette området helt fra jernalder, og er vurdert til å ha svært stor kunnskapsverdi. De nyregistrerte lokalitetene med automatisk fredete bosetningsspor er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, liten opplevelsverdi og liten bruksverdi.

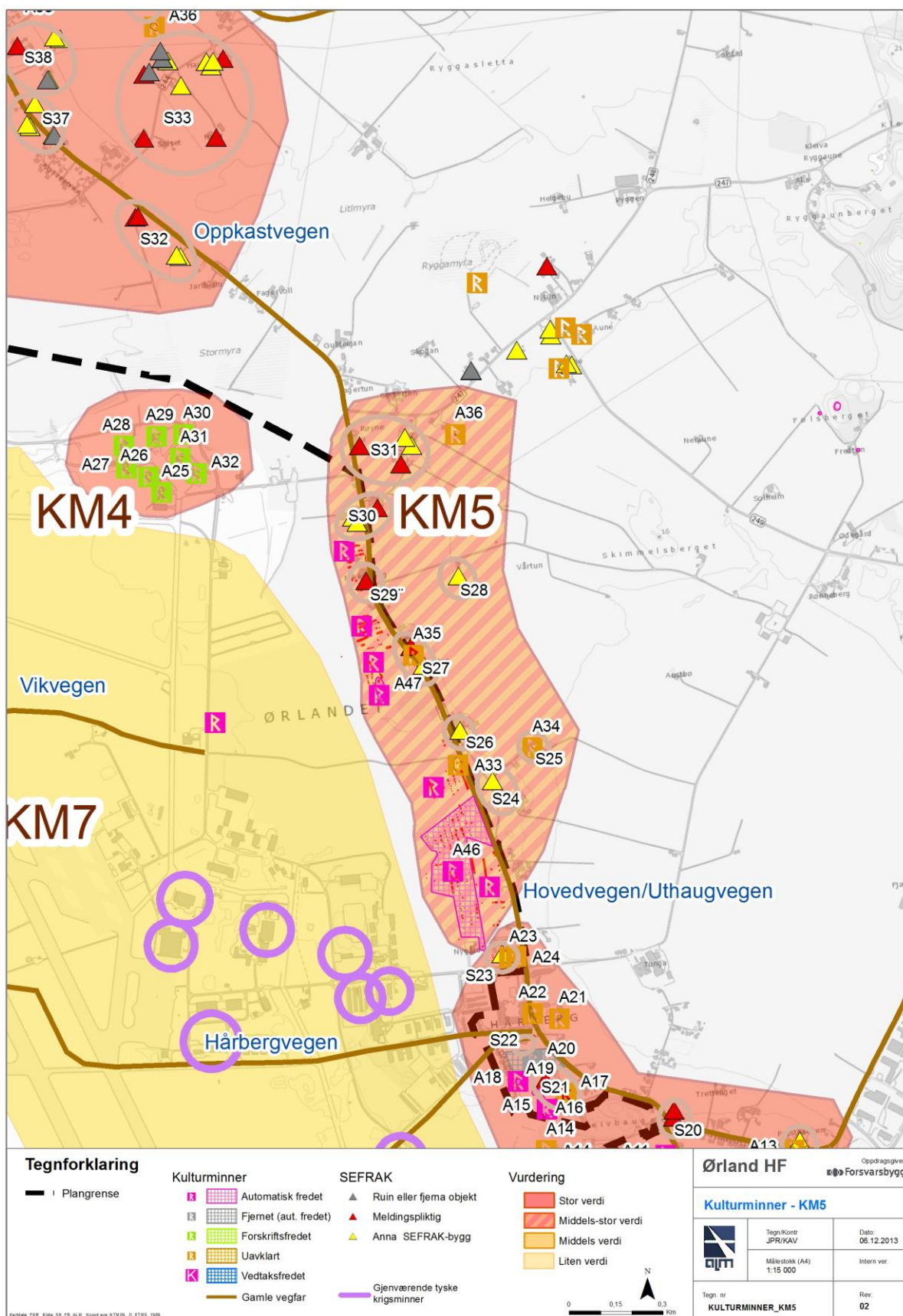

Figur 4-50. Vestgård.

Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til siste del av 1600-tallet. Bygningene utgjør et samlet verdifullt kulturhistorisk bygningsmiljø. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert 15 kulturminner fra nyere tid. Et våningshus på Vik skriver seg fra siste del av 1600-tallet. Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til 1700-tallet. De fleste fremstår med opprinnelig eller tilnærmet autentisk eksteriør og form, et fåtall er ombygget og endret. Bare noen få bygninger står til nedfalls. Dagens kulturlandskap viser en kontinuitet og en historisk utvikling av jordbrukssamfunnet over flere hundre år som har stor kunnskapsverdi, stor til middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi.

Kulturmiljø 5 Vik - Røyne er vurdert til samlet å ha stor kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels til stor verdi**.

Figur 4-51. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM5 Vik - Røyne, detaljkart.

4.2.6 Kulturmiljø 6 Uthaug

Kulturmiljøet ligger nord for flyplassen avgrenset av Uthaug med Bjugnfjorden og Norskehavet i nord, Neset i vest og Ørland hovedflystasjon i sør. Uthaugs bebyggelse ligger i skrånende terreng ned mot sjøen og havnebassenget, mens området rundt Uthaug utgjør et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær. Nøkkelhaugen stikker opp i landskapet som en enslig haug ved gården Skaret vest for Uthaug.

Figur 4-52. Sjøhusrekken på Uthaug

Figur 4-53. Strandsitterboliger på Uthaug med Kjeungskjæret fyrstasjon i bakgrunnen.

Fredete kulturminner

Bosetningsspor. Sørøst for Uthaug er det registrert en boplass under jordoverflaten, og det er funnet en gryte av kleber. Ved Strandbakken er det funnet hustuffer og en mengde løsfunn; bl.a. relikviekrukke, dyrebein, spinnehjul av kleber, knapper av hvalbein og spinnehjul av horn.

Gravminner. På Kirkebakken, Uthaug er det funnet flere samlinger av flatmarksgraver fra uviss tid samt en rundhaug fra jernalder.

Kirkested fra middelalderen. Ved Kirkebakken er en mengde skjeletter (hodeskaller og bein) funnet på gårdsplassen til uviss tid. Her er det også påvist gråsteinsmur, der bindemiddel som kalk er anvendt i muren. Deler av denne er trolig bevart. En gammel kirke skal ha stått på dette stedet på Uthaug. Kirkegården skal være orientert noe lenger nordøst for kirketomta. Alle beinrestene tyder likevel på at utbredelsen av en eventuell kirkegård må være relativt stor. Beinrester er påtruffet flere steder i nabolaget.

Figur 4-54. Gravrøysen på Nøkkelhaugen (A43).

Gravrøys Nøkkelhaugen. Vest for Uthaug ligger en svært stor, rund røys avrundet i profil med bratte sider. Røysa ligger på toppen av Nøkkelhaugen med utsyn mot havet, og er godt synlig i terrenget. Røysa er en av de største røysene i Trøndelag, og er datert bronsealder – jernalder.

Kjeungskjær fyrstasjon er et åttekantet fyrtårn som rager 20,6 meter over havflaten ligger på et lite skjær utenfor Hoøya. Fyrstasjonen ble opprettet i 1880 og er et ledfyrt. Stasjonene består av fyrtårn, naust og en støpt vei og bro som går 20 meter utover sjøen til landingen. Fyret ble drevet som et familiefyr frem til 1947. Da gikk det over til tårnstasjon, og i 1987 ble fyret automatisert og fraflyttet. I de årene fyret ble drevet som familiefyr vokste det opp en del unger. Det ble tilsatt lærerinne som tok seg av undervisningen der ute. Ved flo sjø står vannet helt opp til muren på fyret. Med sin karakteristiske farge og fasong blir fyret kalt for "Den røde seiler". Fyrstasjonen ble automatisert og avfolket i 1987.

Figur 4-55. Kjeungskjær fyrstasjon fra 1880 er vedtaksfredet (A44).

Tabell 4-11. Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A36	56218	Hustuftan. Bosetning-aktivitetsområde. Boplass. Under pløying, på ca 0,3m under jordflaten. T 16418: Bolleformet gryte av kleber. På dette stedet var gårdene samlet for ca 100 år siden. Rundt funnstedet er i aktatt svart jord i en lengde av 15-20 m, og bredde av ca 5 m. Uviss tid.	Uavklart
A37	26480	Uthaug. Gravminne. Rundhaug av grus og stein. Avrundet profil, ganske jevne sider. Klart markert. Ganske godt synlig i terrenget. Forsenkning i toppartiet. d. 3 m, dybde 0,3 m. Spor etter gjenkastet sjakt i SØ-del, l 3 m, br. 1 m. I NV-kant lysstolpe. Bevokst med gresstorv og småbuskas. Mål: d. 14 m, h. 1,5 m. Jernalder.	Automatisk fredet
A38	16867	Kjerkbakken av Uthaug. Gravminne. Samling flatmarksgraver. To flatmarksgraver med tilhørende funn T 18959 og T 18960. 1) Funnet ved grøftegraving sommeren 1969. Graven inneholdt en mannsperson på ca 40 år. (T 18959) 2) Funnet ved grøftegraving sommeren 1969. Graven inneholdt en kvinne, i kiste, på ca 40-50 år. (T 18960). Uviss tid.	Uavklart
A39	16866	Kirkebakken. Gravminne. Samling graver under flat mark. Hustuft e.l. samt søppeldyng. En mengde skjeletter (hodeskaller og bein), funnet på gårdsplassen til ulik tid, ca 0,5m under jordflaten ved graving av vannledningsgrøft. I V-ende av driftsbygningen ved graving av gjødselskjeller, under våningshuset, og ved Kirkebakken/Ulriksborg ved graving av merkesgrøft. Alt tapt. Hustuft? Ved graving i gårdsplassen; påvist gråsteinsmur. Bindemiddel, kalk e.l. likn, anvendt i muren. Deler av denne er trolig bevart. Under gravearbeid i hagen kom det frem store mengder dyrebein. Forskjellig jordsmonn, tyder på en gammel dyng her. (Foto: Lm 951). Etter Jan Brendalsmo skal en gammel kirke ha stått på dette stedet. Kirkegården skal være orientert noe lenger ØNØ for kirketomta. Alle beinrestene tyder likevel på at utbredelsen av evt. kirkegård må være relativt stor. Beinrester er påtruffet flere steder i nabolaget. Uviss tid.	Uavklart
A40	46461	Strandbakken. Bosetning-aktivitetsområde. Samling av fjernede hustufter. Store mengder løsfunn. Hustuft - Relikviekrugke av brent leire funnet under tomtarbeider. Hustuft - En del dyrebein, tapt. Funnet under graving av tomt. Hustuftfunn, funnet under tomtarbeider ca 0,75 m under jordflaten. T 16020: Spinnehjul av kleber T 15997: Spinnehjul av horn T 16165: a) Knapp av	Uavklart

		hvalbein, b) Knapp av hvalbein T 16189: Vabeinsvalser av hvalbein T 16350: Skaft av horn T 16317: Spinnehjul av horn T 16242: Garnsenke av bly T 19777: Mange artefakter. T 19986: Mange artefakter. Uviss tid.	
A41	36402	Liabø, Kirkebakken. Gravfelt. Flatmarksgraver. Flatmarksgrav funnet ved grøfting i hage. Arbeidet ble stanset ved gravfunnet, og lokaliteten ble utgravd. Kvinnegrav med gravgods, T 16402: Ved kraniet var det lagt en krets av sotet stein av nevestørrelse i ca 0,4 m i diameter. Steinkretsen inneholdt dyrebein, og synes å ha vært et ildsted. 0,3 m unna denne lå en liten, opplagt røys av til dels sotet stein. 0,4m høy og 0,65 i diameter. Mellom steinene lå noen fiskeknokler. Graven lå etter måling 4,12 moh. For detaljert informasjon; se tilv.kat T 16402. Ca 4 m unna 1): Trolig rester av grav under flat mark, fjernet. Funn av tveegget sverd med små hjalter, 1937. Tapt. Funnet under kloakkgrøfting gjennom hagen fra huset, ca 1m under jordflaten. Uviss tid	Uavklart
A42	36406	Gjerde/innhegning. Steinmur. Etter K. Rygh: " Ved siden av Nøkkeltaugen, på sletten så Schøning en firkantet, lav mur eller innlegning av kuppelsteiner. Rimeligvis ikke fra oldtiden". Reg.tjenesten 1971: Ingen klar murkonstruksjon kunne påvises. En del større steinblokker dels nedgravd innenfor et område på ca 25 x 25m. I N-dre del av feltet, en del stein i ujevn rekke, lengde ca 10m. Omtalte steinrekke (mur) kan være tilfeldig naturdannelse. Uviss tid.	Uavklart
A43	67098	Uthaug. Gravminne. Rund røys av vesentlig middels og stor rundkamp, endel bruddstein. Pent avrundet profil, bratte sider. Meget klart markert. Godt synlig i terrenget. N-S orientert forsenkning i toppartiet. l. 14 m, br. 8 m, dybde 1 m. Tilsynelatende gjenrast sjakt i bunnen av denne. Rund forsenkning i V-kant av midten. d. 2 m, dybde 0,7 m. Kanten mot V større steindyng, særlig omrotet. d. 5 m, h. 1,5 m. I kanten mot SV, 2 sekundære murkonstruksjoner fra siste krig. d. 6 m, dybde 1 - 1,5 m. Overgrodd med gresstorv i N-del, enkelte små rognebusker. Ellers fri for vegetasjon. Stor mengde stein fra fornminnet brukt til foring av grøfter. Mål: d. 40 m, h. 3 - 4 m. Kalles lokalt "Nøkkeltaugen, tidl. kalt "Mikkilshaugen". En av de største røysene i Trøndelag. Bronsealder – jernalder.	Automatisk fredet
A44	87623	Kjeungskjær fyrstasjon. Fyrstasjon/losstasjon. Nasjonal verneplan for fyrstasjoner, Kystdirektoratet 1997. Fyrstasjon fra 1880. Naust fra 1880.	Vedtaksfredet
A45	67116	Kirkebakken, Nordborg. Flatmarksgraver. Gravfelt. Flere graver under flat mark, skjelettgraver med gravgods. Grav under flat mark, skjelettgrav, utgravd av O. Digre. Funn av gravgods: T 17409; tveegget sverd, skjoldbule, kniv, hundeskjelett. Beliggende i SV-hjørnet av eneboligen i skjellsand, ca 0,7m under jordflaten. To andre lokaliteter for flatmarksgraver på gården er: 4) Øvre del av liten hodeskalle funnet under utgraving av NV-hjørnet av garasjetomt, og 5): En god del dyrebein funnet under graving av kloakkgrøft 10-15m S for eneboligen, tapt. Grav under flat mark funnet under tomtegraving, avdekket av O. Digre. Beliggende ca 7 m V for eneboligen, ca 0,7 m under jordflaten. Funn av gravgods T 17384; skålspenner, trearmet beltebeslag, bronserør, perler, vevske, spinnehjul, svinetann, sigd, kniv, nøkkel, beslag, jernkrok, skjelettrest. Grav under flat mark, skjelettgrav, funnet under tomtearbeide i NV-hjørne av eneboligen, ca 0,7 m under jordflaten. Funn: T 17446; beinkam, vevske, spinnehjul og hundeskjelett. Sakene fremkommet ved O. Digres ettergraving i den oppkastede løsmasse. Uviss tid.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Småbrukene er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 73 Hoøya og gnr 74 Uthaug. Uthaug er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning allerede i 1520. Dagens gårdsbebyggelse er i hovedsak oppført på 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle bruksenhetene. Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men mange er også ombygd. Noen av brukene står til nedfalls.

Sjøgata ligger langs stranda på det gamle havneområdet på Uthaug. Dette er strandsitterboliger oppført på 1800-tallet. Familiene som bodde i Sjøgata hadde sitt utkomme fra sjøen, men dyrket også poteter og grønnsaker til eget bruk på små jordlapper.

Figur 4-56: Sjøgata

Matrikkelgården Hoøya gnr 73 var tidligere regnet som en del av Uthaug, og dermed som del av det Austrått-godset eide. Anton Ulrik Holtermann kjøpte hele gården i 1774 og mellom 1798 og 1804 kjøpte tre eiere gården. I 1798 kjøpte futen Rasmussen gården som etterhvert ble delt opp i tre bruk med løpenummer 138, og senere bnr 5, før oppdeling i gnr 73/5-6-7. Bnr 6 og 7 ligger innenfor kulturmiljøet.

Matrikkelgården Uthaug gnr 74 strekker seg fra Hoøya i vest til like øst for tettstedet Uthaug. Det antas at det i middelalderen var sentrumsdannelse her. Det nevnes i et diplom fra 1530-tallet at en kirke på Uthaug hadde eget jordegods. Kirkehuset er ikke nevnt i reformatsen fra 1500-tallet. Kirka hadde da trolig vært borte ei stund. Fram til våre tider har kilder påstått at kirka sto der fjøset på gården Haugen sto. Naboeiendommen til Haugen har navnet Kirkebakken. Både Uthaug og Hoøya hørte til Austrått-godset. Men begge gårdene gikk over i selveie i Holtermann-familien i 1774 da Anton Ulrik Holtermann kjøpte i 1774 hele Hoøya og Uthaug. Matrikkelgården har 28 underbruk, deriblant bnr 1-3 Nesset, bnr 4 Rundbukten, bnr 5 Brynildsbukta, bnr 6 Skaret, bnr 10, Ulriksborg, bnr 11 Ytre Uthaug, bnr 12 Skårnberget, bnr 13 Uthaug, bnr 14 Kotte, bnr 17 Sørmyr og bnr 27 Austheim som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

Figur 4-57. Gården Nesset, bnr. 1, slik den var fotografert fra fly i 1961. I 2000 er bare våningshuset tilbake.

Uthaugsgården (gnr 74/22).

Uthaug var en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funn i området tyder på at her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Hovedbygningens eldste del ble oppført i 1736 av daværende eier Abraham Dreier. I 1846 ble bygningen forlenget og utvidet. I 1890-årene ble det oppført en forretningsdel i vinkel med hovedbygningen av eieren av Lundslekten, som drev fiskeoppkjøp og jektefart til Bergen, i tillegg til å ha gjestegiveri, telegraf og handelshus. Lundslekten eide også store deler av Uthaug havn. Uthus, fjøs og stall er oppført ca 1850. Et stabbur og en fjøsbygning er revet. I dag er Uthaug drevet av en stiftelse som driver gården som museum.

Figur 4-58. Uthaugsgården (74/22) hovedbygningen.

Krigsminner. Innenfor kulturmiljøet finnes i dag få spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Ulrikssborg. I tillegg var det en lett LVA-bataljon som var oppsatt ved Mikkeltaug og Uthaugshaugen. Det antas at kun deler av anlegget på Uthaugshaugen er bevart (personlig meddelelse: O. Haagensen).

Figur 4-59: Tyske Krigsminner på Neset.

Tabell 4-12. gur 4-60: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S32	16210009084	Våningshus, Murvold	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S32	16210009085	Driftsbygning, Murvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S32	16210009086	Driftsbygning, Murvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S32	16210009090	Våningshus, Myrstad	1800-tallet	▲
S32	16210009091	Uthus, Myrstad	1800-tallet	▲
S33	16210009055	Stabbur, Indre Kotte	1800-tallet	▲
S33	16210009066	Våningshus, Utstrand (Husa)	1800-tallet, andre kvartal	▲
S33	16210009067	Våningshus, Utstrand	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S33	16210009068	Driftsbygning, Utstrand (utgått)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009069	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009070	Uthus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009072	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009073	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009074	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009075	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009076	Uthus, Utstrand	1800-tallet	▲
S33	16210009081	Våningshus, Nordteigen (revet)	1800-tallet	▲
S33	16210009082	Uthus, Nordteigen	1800-tallet	▲
S33	16210009083	Våningshus, Solheim	1900-tallet	▲

Forsvarsbygg kampflybase – Reguleringsplan og konsekvensutredning

Temautredning kulturminner og kulturmiljø

S34	16210009078	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S34	16210009079	Driftsbygning, Utstrand (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S34	16210009080	Smie, Utstrand	Ingen informasjon	▲
S35	16210009042	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009043	Uthus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009044	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009045	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009059	Våningshus, Trøen	Ingen informasjon	▲
S36	16210009060	Våningshus, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009061	Driftsbygning, Trøen	1800-tallet	▲
S36	16210009062	Driftsbygning, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009063	Stabbur, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009053	Våningshus, Vikenheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009054	Bolighus, Kotte (tidl. Butikk)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009056	Våningshus, Heimdal	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S37	16210009057	Driftsbygning, Heimdal	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S37	16210009058	Driftsbygning, Heimdal (tidl. jernverksted)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S38	16210009051	Våningshus, Solvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S38	16210009052	Driftsbygning, Solvold	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S38	16210009096	Driftsbygning, Uthaug	1800-tallet	▲
S38	16210009097	Våningshus, Uthaug (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S39	16210009092	Hovedbygning, Trudvang (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009093	Uthus, Trudvang	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009094	Våningshus, Ulriksborg	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009095	Driftsbygning, Ulriksborg	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008030	Bolighus, Sjøgt. (43) 42	1800-tallet	▲
S40	16210008031	Bolighus, Hagen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008032	Uthus, Hagen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008033	Bolighus, Sandstrand	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008029	Bolighus, Kirkebakken	1800-tallet	▲
S40	16210008001	Våningshus, Breidablikk	1700-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008002	Våningshus, Breidablikk	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008003	Våningshus, Breidablikk (Kramboden)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008004	Driftsbygning, Breidablikk	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008020	Bolighus, Veiseth	1800-tallet	▲
S40	16210008021	Bolighus, Sjøgt. 23	1800-tallet	▲
S40	16210008022	Bolighus, Sjøgt. 25	1800-tallet	▲
S40	16210008023	Bolighus, Heimtun	1800-tallet	▲
S40	16210008024	Naust, Sjøgt.	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008025	Naust, Kottenauaset	1800-tallet	▲
S40	16210008026	Bolighus, Hagenstua	1800-tallet	▲
S40	16210008027	Uthus (naust), Sjøgt. 19	Ingen informasjon	▲
S40	16210008028	Naust, Sjøgt.	1800-tallet, første kvartal	▲
S40	16210008016	Bolighus, Fjordgløtt (revet)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008017	Uthus, Fjordgløtt (revet)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008018	Sjøhus (utgått annen grunn)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008014	Bolighus, Solstrand (revet)	1800-tallet	▲
S40	16210008015	Bolighus, Nordheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008008	Bolighus, Sjøgt. 1	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008009	Bolighus, Sjøgt. 3	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008010	Bolighus, Sjøgt. 5	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008011	Bolighus, Sjøgt. 7	1800-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008012	Bolighus, Sjøgt. 9	1800-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008013	Bolighus, Sjøgt. 11	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

S40	16210008007	Bolighus, skolehus, senere fritidsbolig (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008034	Sjøhus, Lienbrygga	Ingen informasjon	▲
S40	16210008035	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008036	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008037	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008038	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008020	Bolighus, Veiseth	1800-tallet	▲
S41	16210009033	Driftsbygning, Skaret (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S42	16210009026	Eldhus, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S42	16210009027	Stabbur, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S42	16210009028	Våningshus, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S43	16210009041	Bolighus, Strandly	1800-tallet	▲
S44	16210009040	Driftsbygning, Skånberget	1900-tallet	▲
S45	16210009025	Bolighus, Rabben	1800-tallet	▲
S45	16210009038	Våningshus, Skånberget	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S45	16210009039	Driftsbygning, Skånberget	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S46	16210009029	Våningshus, Skaret	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S46	16210009030	Driftsbygning, Skaret	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009009	Våningshus, Tinnvedtun	Ingen informasjon	▲
S47	16210009010	Uthus, Tinnvedtun	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009011	Våningshus, Hoøen (revet)	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009012	Driftsbygning, Hoøen (revet)	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009098	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S47	16210009004	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S47	16210009005	Stabbur, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009006	Driftsbygning, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009003	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009007	Våningshus, Hoøen (Tinnen-Haldis rommet). Nå museum.	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009008	Driftsbygning, Hoøen (Tinnen)	1800-tallet, første kvartal	▲
S48	16210009032	Naust, Skaret (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009024	Naust, Brynhildsbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009019	Våningshus, Brynhildsbukten (Gamleheimen)	1800-tallet	▲
S49	16210009020	Våningshus, Brynhildsbukten	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S49	16210009021	Stabbur, Brynhildsbukten	1800-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009022	Uthus, Brynhildsbukten	1800-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009023	Driftsbygning, Brynhildsbukten	1800-tallet	▲
S49	16210009013	Eldhus, Rundbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009014	Stabbur, Rundbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009015	Bolighus, Rundbukten (Per-Personstua)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009016	Bolighus, Rundbukten (Olafstua/Rabben)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S49	16210009018	Våningshus, Nesset	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009017	Våningshus, Nesset	1800-tallet	▲
S50	16210009065	Våningshus, Trøen (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S51	16210009001	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S51	16210009002	Våningshus, Sauvika	Ingen informasjon	▲
S51	16210009046	Våningshus, Hoøen (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

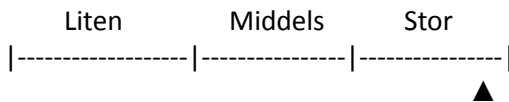
Verdivurdering

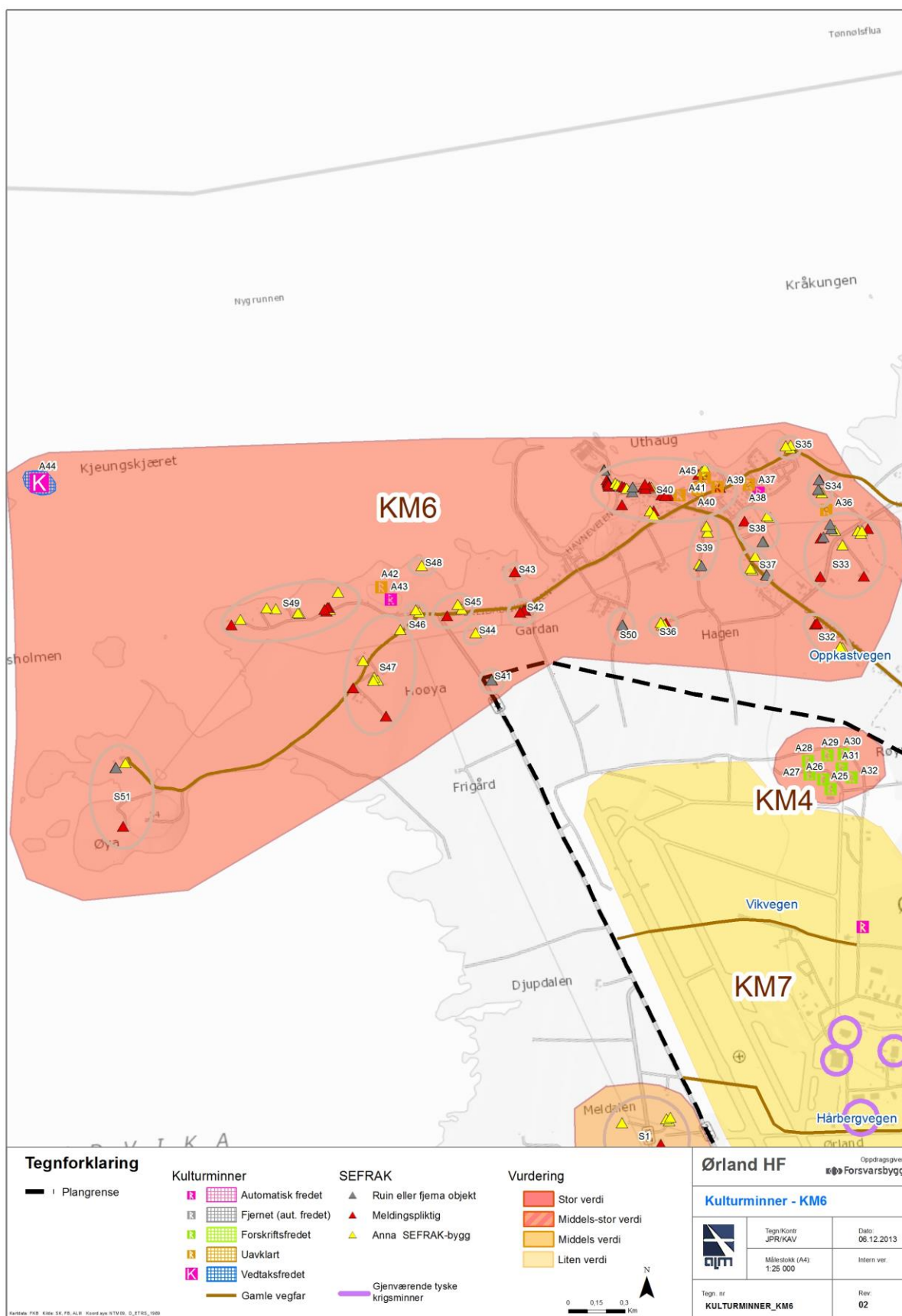
Kulturmiljø 6 Uthaug favner om deler av gårdene Hoøya gnr 73 og Uthaug gnr 74. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert to lokaliteter med automatisk fredete kulturminner og syv fornminnelokaliteter der vernestatus er uavklart. En av de største gravrøysene i Trøndelag ligger innenfor kulturmiljøet. Det finnes spor etter et kirkested fra middelalder innenfor kulturmiljøet. Kjeungskjær fyrstasjon er vedtaksfredet. I tillegg er det mange kulturminner fra nyere tid beliggende i et relativt uberørt

kulturlandskap. Dette er 117 SEFRAC registrerte kulturminner, der hovedvekten er stående bygninger. En bygning kan tidfestes til andre halvdel del av 1700-tallet.

Bygningene representerer gårdsbosetningen på Uthaug tilbake til 1700-tallet, og viser en variert bruk av området, fra våningshus og driftsbygninger til kramboder og verksted. På Uthaug ligger det verneverdig kulturhistorisk bygningsmiljø med sjøhus, boliger og naust langs Sjøgaten, som er regulert til bevaring. De kulturhistoriske bygningene innenfor kulturmiljøet, ligger i både større og mindre bygningsmiljøer.

Kulturmiljø 6 – Uthaug er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 4-61. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM6 Uthaug, detaljkart.

4.2.7 Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon

Kulturmiljø 7 omfatter flyplassområdet og forsvarsets eiendom, med unntak av et mindre område i øst ved Vik og Messerschmidthangarene i nord. Landskapet er tilnærmet flatt med unntak av noe mer kupert terreng i sørøst. Områdene i nord og i sør har større vegetasjonsfelt, forøvrig er området åpent.

Se også kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene.

Fredete kulturminner

Nyregistrerte kulturminner 2013: Som del av kulturminnelovens § 9-undersøkelser innenfor forsvarsets eiendom er det per 1. juli 2013 registrert til sammen 569 enkeltminner bestående av bosetningsspor. Det aller meste av registreringer er gjort ved Vik nord for hovedporten (se kulturmiljø 5 Vik-Røyne), men noen få av funnene er registrert helt sør i baseområdet, samt ett funnområde inne på baseområdet. Per 30.08.2013 har vi ikke oversikt over hvilken type funn dette er. En oversikt vil komme i løpet av høsten 2013, når området er ferdig undersøkt. Det fleste enkeltminner er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det vil bli innsendt dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av funnområdene.

Nyere tids kulturminner

Okkupasjon og kald krig: Utskifting på bruksnivå satte fart i flere bruksetableringer av enteigs og toteigsbruk. Før dette var alt som i dag er flystasjonsområde et utmarksområde. Innenfor dette området dominerte teiger med gårdsbygninger etablert mellom 1874 og 1923. Tilsvarende var nesten alle teiger med sommerfjøs eller løer etablert mellom 1882 og 1927.

I første omgang var det areal fra gårdene i Vik- og Mikkellhaugområdet som ble tatt til flyplass. Det ble under krigen ikke foretatt ekspropriasjoner, og eierne ble gitt anledning til å velge om de ville beholde eiendomsretten og få avsnvgodtgjørelse eller overdra eiendommene til staten. I alt 37 jordteiger med et areal på totalt 2 056 dekar ble innløst. Flyplassutbyggingen berørte 22 selvstendige bruk, derav to husmannsplasser og en boligeiendom.

Det var den tyske organisasjonen «Totd Einsatzgruppe Wiking» som hadde hovedansvar for planlegging og byggearbeider. Det var to tyske entreprenørfirmaer Hermann Milke og Hermann Möller som sto for prosjektering og bygging, ved siden av flere Oslofirma. I midten av april 1941 var tyskerne i gang med byggearbeidene. Til forlegning tok okkupasjonsmakten i bruk den lokale byggeskikken med målsetting om at forlegningene skulle se ut som gårdsbruk. Det ble anlagt jernbane fra havna Uthaug og Brekstad til flyplassen, med en utløper til det etablerte pukkverket ved Lørbern.

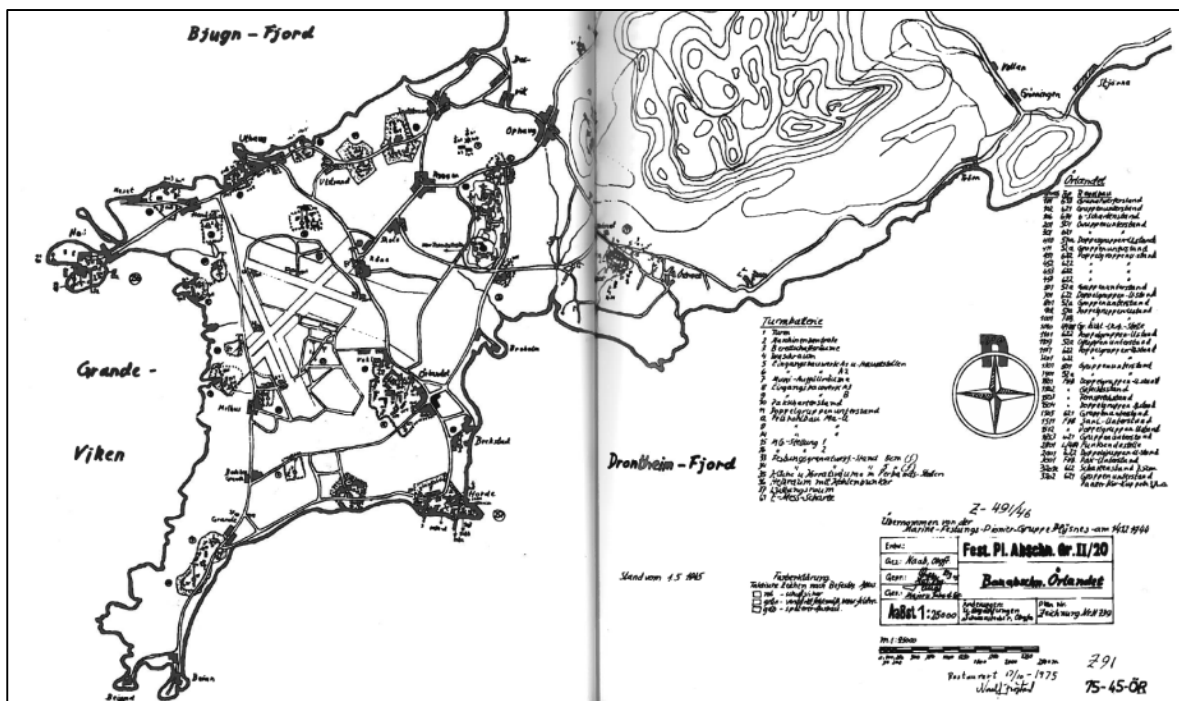

Figur 4-62. Brekstad 1938. Kilde: Ørland hovedflystasjon. (Rune Hovd, red)

Den første startbanen, Oterstripa, ble bygget med et dekke av trelemmer. Banene målte 1900 x 120 meter, og sto ferdig i 1942. Samme året startet tyskerne byggingen av en ny startbane (1400 x 50 meter) som ble bygget i betong, og sto ferdig sommeren 1944. Denne banen utgjør den nordligste delen av dagens hovedrullebane. Tyskeren planla også en tredje startbane høsten 1944, som ikke ble bygget. For å spre flyene ble det bygd en to km lang taksebane frem til Hovde, med avkjørsler frem til flere splithangarer. Hovedflystasjonens hangarer A, B og C ble oppført i 1942-43. De er fortsatt i bruk. Flykontrollbygget ble oppført i 1943 omtrent samtidig som Messerschmidthangarene (1943-44). Den nåværende

prestegårdsleieren ble også oppført samtidig. I samme periode bygget tyskerne et eget telefonnett i bakken som knyttet flyplassen sammen med batterier, bunkere og anlegget på Austrått og Lørbern. Parallelt foregikk det bygging av et stort antall brakkeleirer for å huse arbeidere og fanger. Noen gårdsbygninger som ble liggende innenfor flyplassen ble spart og tatt i bruk til andre formål. Det ble også etablert noen nye veger inne på baseområdet, i tillegg til at tyskerne tok i bruk gamle veger og gårdsveger deriblant den gamle Bryhnvegen. Alle vegene fikk tysk navn.

Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Kirkhaugen, Ulrikssborg og Meldal/Grande (se kart – figur 4.62). I tillegg var det en lett LVA-bataljon som var oppsatt ved Mikkeltaug, Uthaugshaugen, Djupdal og Nord-Beian og Øst-Grande veikryss. Også kystartilleriets batterier var del av samme forsvarssystem med tre batterier fordelt på Hovde, Høyen og Austrått. Sistnevnte som hovedbatteri innenfor Artillerigruppe Ørland som omfattet 15 batterier fra Tarva i nord til Meland i sør. Avstandsmåler og kommandoplass for Austråttkanonen lå på den fortifiserte høyden Nord-Lørbern. Delene var forbundet av et telefonnett i bakken. Hele Ørland var et gjennomført forsvarssystem med minefelt, pansersperringer osv. I tillegg fantes en rekke andre installasjoner, deriblant en peilestasjon som i dag ligger på privat grunn.

Figur 4-63. Kartet er gjengitt i boka "Ørland hovedflystasjon - Okkupasjon, - Kald krig- Ny tid- Lokalsamfunn". Boka er utgitt av Ørland hovedflystasjon i anledning 50 års jubileet 31. mai 2004.

Britiske styrker inntok flyplassen bare noen dager etter fredsslutningen. Britenes aktivitet i perioden mai til oktober 1945 besto for det meste i ødeleggelse av ca. 30 tyske fly som var igjen på flyplassen samt opprydding og vakthold.

Det norske flyvåpenet overtok flyplassen 9. oktober 1945. Det ble da bestemt at flyplassen skulle legges ned. Banedekket ble pakket ned og overført til Værnes flystasjon og andre enheter i Forsvaret. De ca. 370 bygninger var i god stand, og 360 av disse ble frigitt, solgt og etterhvert revet. Trelemmene i banedekket ble sendt til Nord-Norge til bruk i gjenoppbyggingen der. Prefabrikerte hangarer lagret på Ørland ble også sendt nordover. Én av hangarene står fortsatt på Banak.

Ørland hovedflystasjon: I perioden 1946 til 1951 var det ingen aktivitet på flystasjonen bortsett fra noen øvelser. I desember 1950 bestemte norske myndigheter at Ørland flyplass skulle bygges ut til jagerflyplass. Arbeidet med å forlenge den 1600 meter lange banen til 2300 m startet i april 1951, og var ferdigstilt i juni 1952. Underveis i dette arbeidet ble Ørland flyplass innlemmet i Atlanterhavsrådets infrastrukturprogram, og anlegget fikk den standard og finansiering som fulgte med dette. Størstedelen av utbyggingen var ferdig

i 1954. Ørland hovedflystasjon har hatt kontinuerlig og variert aktivitet fra 1955 og fram til i dag. Stasjonen har hatt stasjonert ulike avdelinger, skvadroner, fly og helikoptre med oppgaver knyttet til norsk og internasjonal virksomhet innen overvåking, redningsarbeid, luftvern og transport. Ørland hovedflystasjon er i dag en av de sentrale stasjonene for F-16, og nyttes mye til øvelsesvirksomhet for norske og utenlandske avdelinger. Noen av de vernede hangarene er overført til Skifte, mens resten brukes av Luftving og FLO base RSF.

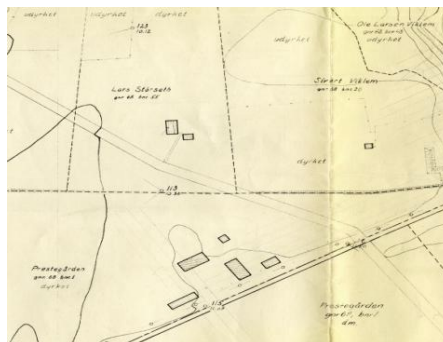
Gjenværende kulturminner

De store ekstyske hangarene A, B og C er godt bevart, men tilsvarende hangarer er også bevart andre steder. Hangarene er ikke fredet, men har en viss antikvarisk interesse.

Figur 4-64. Hangar A (Kilde: Forsvarsbygg)

Krigsminner: Flykontrollbygningen, vannverket ved Lerberen, Prestegårdslleiren, Vollmesterbygningen samt gammeldepotet og bilhobbyklubben gikk alle direkte inn i den nye stasjonen etter krigen. Av disse er alle bygningene i Prestegårdslleiren revet (brakke nr 12 og 13, et lite lager for sambandstroppen i det gamle stabsbatteriet, et mobiliseringslager og et vedlager). Garasjeanleggene som også er en del av Prestegårdslleiren er fortsatt i drift.

Figur 4-65. Kartet viser bnr 13 nord-vest, bnr 12 sør for denne, og kantina vest for bnr 12. Bak bnr 12 ligger det et vedlager. Senere ble det bygget et moblager ved siden av dette, på nordsiden. Størsethgården (barnehagen) er tegnet inn rett nord for Prestegårdslleiren. Den gamle taksebanen vises også på kartet sør for Prestegårdslleiren. (Kilde: Notat 18.6.2013 av O. Haagensen, I. Hopen, T. Bakken, I. Solhaug og T. Sandvik)

Vedlageret ble flyttet til Mølnargården i Bjugn og benyttes i dag som naust. Gammeldepotet ble revet ca år 2000, Vollmesterbygningen står og brukes i dag av Forsvarsbygg MO Trøndelag. Bilhobbyklubben står også i dag og brukes fortsatt til bilhobbyklubb. Vannverket ved Leberen er fortsatt en del av vannforsynings-systemet til Ørland kommune. Det gamle flykontrollbygget som sto ved nordveggen av det gamle operasjonsbygget, forbundet med en gang, er i dag revet. Den gamle tyske taksebanen sørover forbi Prestegårdslleiren i dag veg. Tverrbanen mellom hovedrullebanen og parallellbanen forbi hangar C følger den gamle Hårbergvegen mellom Hårberg i øst og Meldalen ved Grandevika i vest. Veggen gikk i matrikelgrensen mellom Hårberg og Viklem.

Det er i dag ingen av de gamle gårdsbygningene som står igjen innenfor baseområdet. Det siste var våningshuset på gården Steinsrud (gnr 68/55), i senere tid kalt Størsethboligen, som sto som nydyrkingsbruk i Viklems utmark i 1929. Bygget fungerte i den første tiden som lager, senere etablerte

stasjonen barnehage for de ansatte ved Ørland hovedflystasjon. Bygningen ble revet sist på 1990-tallet eller begynnelsen på 2000-tallet.

I det tidligere østlige innmarksområdet innenfor gjerdet kan følgende lokaliteter identifiseres som beliggenheten til tidligere gårdsbygg:

- Det lå tre Revlan-gårder langs stasjonsgjerdet mellom vegen ut til Mikkelsaugen og Tokstad. Disse er i dag borte og jorda er dyrket opp. Tidligere 70/15 Revlan lå på en forhøyning rett sør for Vikvegen (nå Djupdalsveien). Det står et tuntre i sør på dette området som kan være en rest fra dette gårdsbruket.
- Det var to Øveraunet-gårder – gnr 70/3 og 70/4. På grunn av vegetasjon i området er det vanskelig å fastslå sikkert om det er noen spor etter ruiner, men man mener at det er spor etter 70/8 (upubl.data O. Hagen m.fl.).
- Den gamle tyske taksebanen sørover forbi Prestegårdsleiren brukes i dag som traktorvei.

Figur 4-66. Rester av den gamle tyske taksebanen

- Uthaugveien kom inn gjennom en port som i dag er i stasjonsgjerdet rett sør for banekanten i nord, (se bildet over) og kom ut igjen etter å ha krysset stasjonen i vest nord for avkjørselen til Grande. Det er i dag ingen gjenværende spor av denne veien.
- Den gamle Vikvegen øst-vest på basen betegnes som Djupdalsveien. Veien kom inn i øst ved Vik, som er den gamle kjøreveien til kanonstillingen på Mikkelsaugen. Den fortsetter gjennom kanonstillingen og over jordet fram til Motorverkstedet for så å dukke opp igjen på vestsiden av verkstedet, før den fortsetter fram til parallellbanen. Deretter er det ikke spor av veien før i gjerdet i vest, der den kom ut omtrent ved den porten som ligger like sør for avkjøringen til Grande. Veien hadde en liten knekk nordover før den fulgte traseen der Grandeveien går i dag.

Figur 4-67. Vikvegen/ Djupdalsveien. Bildet t.v. viser en port på vestsiden av flyplassen rett syd for veikrysset til Grande.

- Innkjøringen gjennom hovedporten til Ørland hovedflystasjon følger Hårbergvegen, og går i matrikelgrensen mellom Hårberg og Vik, forbi hovedkvarteret og frem til taksebanen ved materiellskvadronbygget. Tyskerne kalte denne vegen for «Undetstrasse».

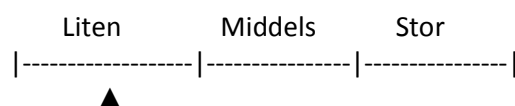
Figur 4-68. Flyfoto fra 1969 (Kilde: Opplysningen 1881)

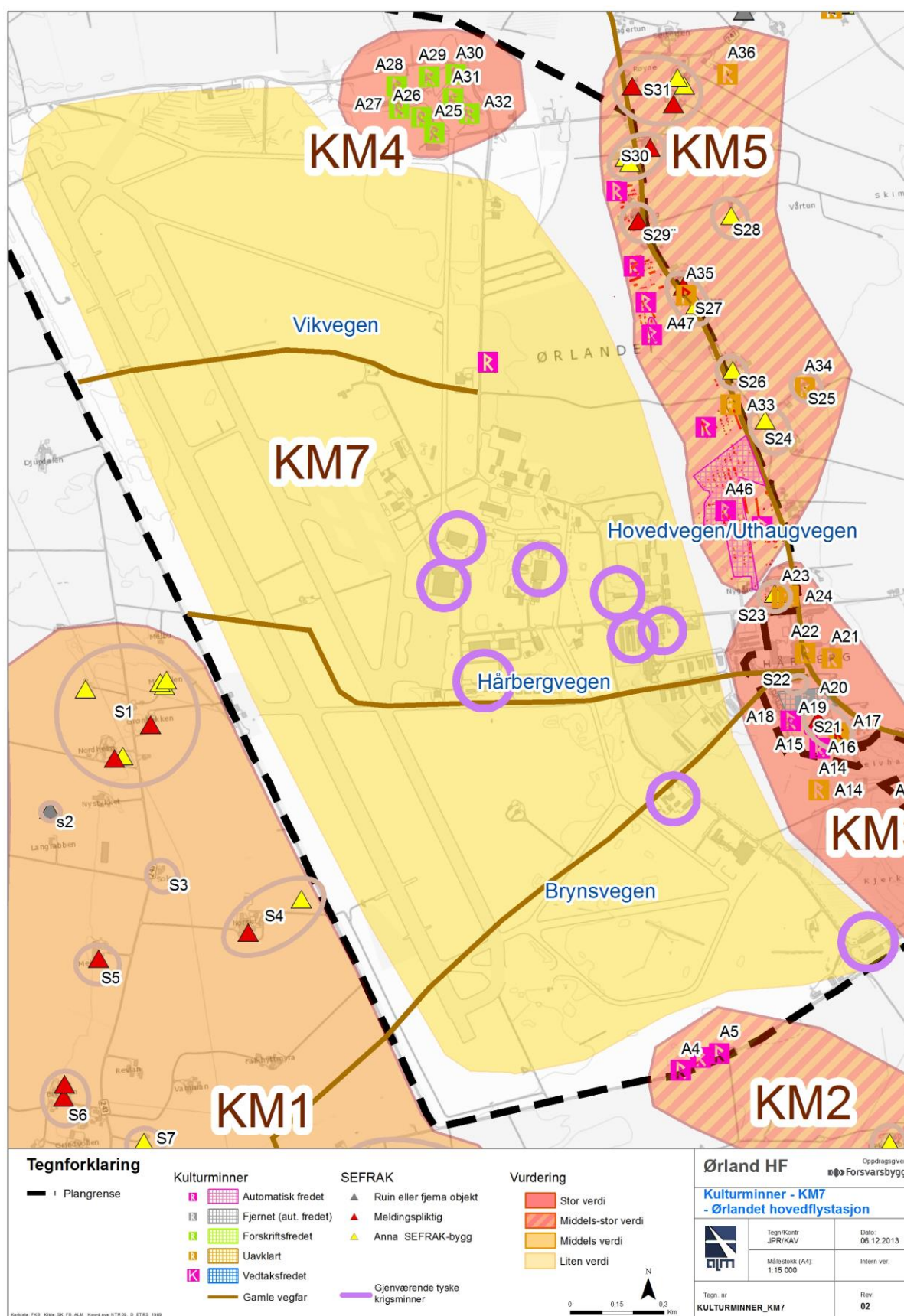
Verdivurdering

Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon omfatter flere gjenværende tyske bygninger, veier og elementer som inngikk i den nye flystasjonen. Disse ligger spredt rundt omkring på flyplassområdet, og er vanskelig lesbare i dagens bebyggelse og sammenheng. De er også en del endret fra opprinnelig byggeår og funksjon. De store hangarene A, B, S og D er de mest synlige elementene fra denne tiden. Disse vurderes å ha liten kunnskapsverdi, liten opplevelsesverdi og middels bruksverdi.

I dag er alle spor etter den opprinnelige landbruksbebyggelsen inne på baseområdet borte. I foreløpig tilbagemelding fra Sør-Trøndelag fylkeskommune går det frem at det til nå er påvist to enkeltminner innenfor et avgrenset funnområde sentralt på baseområdet.

Kulturmiljø 7 – Ørland hovedflystasjon. Kulturminnene innenfor dette kulturmiljøet er vurdert til å ha liten kunnskapsverdi og middels bruksverdi. Opplevelsesverdien er vurdert til liten da deler av elementene er fjernet, ombygd eller tatt ut av sin sammenheng, og dermed er vanskelig lesbar. Samlet vurdering blir **liten verdi**.

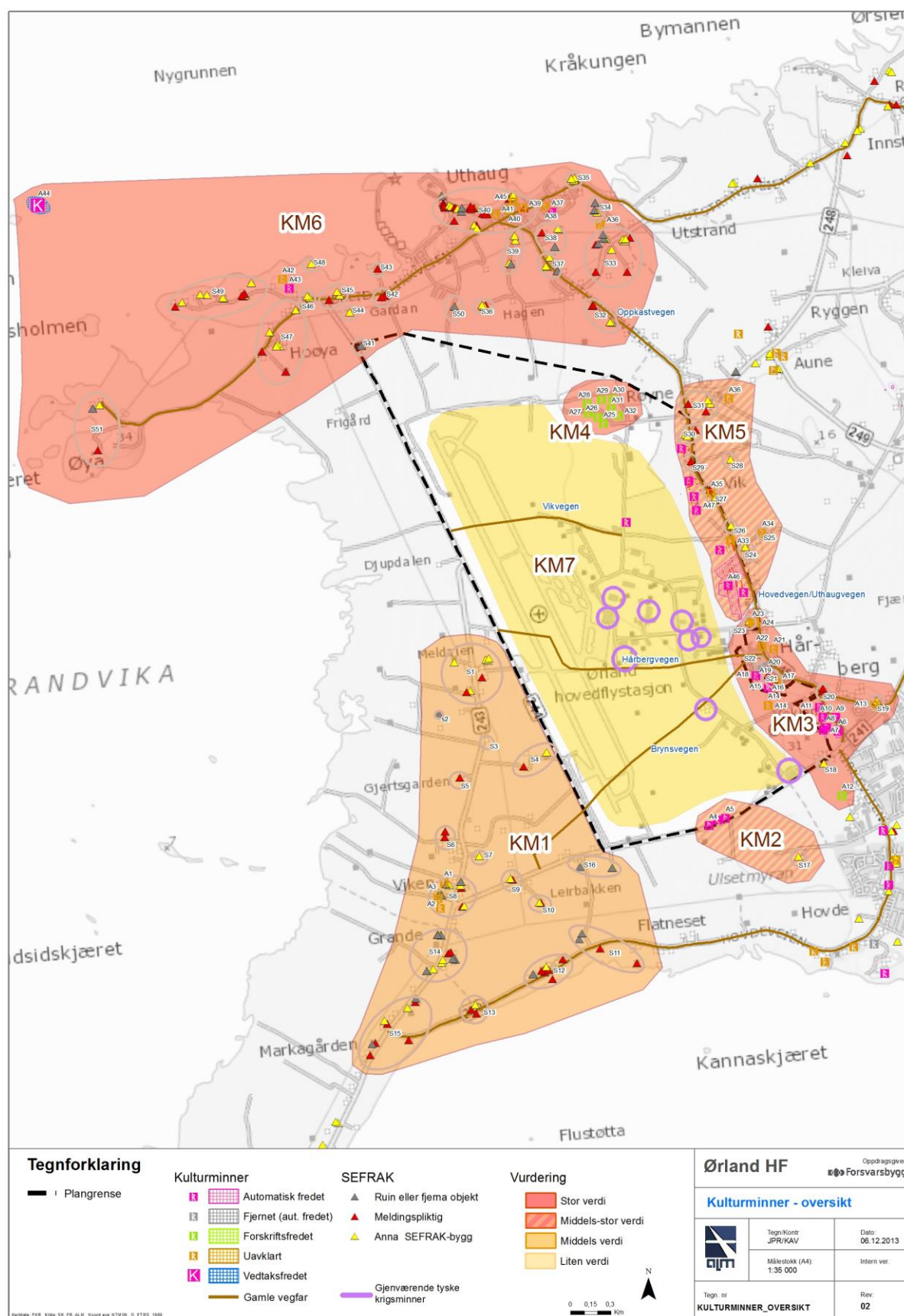

Figur 4-69. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM7 Ørland hovedflystasjon, detaljkart.

4.2.8 Oppsummering verdi kulturminner og kulturmiljø

Tabell 4-13. Oppsummering verdi

Nr	Kulturmiljø	Verdi
1	Grande	Middels verdi
2	Ytrebø	Middels til stor verdi
3	Hårberg-Viklem	Stor verdi
4	Messerschmidthangarene	Stor verdi
5	Vik-Røyne	Middels til stor verdi
6	Uthaug	Stor verdi
7	Ørland hovedflystasjon	Liten verdi

Figur 4-70. Temakart kulturminner og kulturmiljø. Oversiktskart.

5 KONSEKVENSER

5.1 OMFANG

I denne konsekvensutredningen er omfanget av alternativ 1 og 2 beskrevet samlet ut fra at alternativene er tilnærmet like. Her vil kun være noen mindre nyanser i maksstøyberegningene som ikke vil påvirke konklusjonene nevneverdig. Omfanget av berørte gårdsbruk innenfor sonen for maksstøy vil også være omtrent lik i begge alternativene. **Omfanget av verneverdig bebyggelse er i denne utredningen ikke kartlagt i detalj, det må gjøres som en del av en avhendingsplan. Da det ennå ikke er helt avklart hvilke våningshus/enkelthus som vil få tilbud om kjøp, både utenfor og innenfor maksimalstøysonen, er omfanget av berørte bygningsmiljø foreløpig uavklart. Vurderingen av konsekvensen for forfall eller riving er derfor gjort på et generelt nivå innenfor de aktuelle kulturmiljø, ut fra en helhetlig vurdering av det historiske kulturlandskapet.**

Omfangsbeskrivelsen er basert på et hovedalternativ med 3300 meter rullebanelengde. De to alternativene beskriver framtidig situasjon som omfatter to skvadroner med F-35 og andre vedtatte flyttinger, og forutsetter at F-16 er utfaset. Det er planlagt 40-45 000 m² ny bygningsmasse for F-35, i tillegg kommer infrastruktur og rullebaneforlengelse, samt rundt 25 000 m² ombygging og modernisering av eksisterende bygningsmasse.

5.1.1 Støy som grunnlag for konsekvensvurdering

Nedenfor er det vist støysoner etter T-1442 for dagens situasjon og av prognoser for fremtidig situasjon i to alternativer.

Retningslinjen T-1442 "Retningslinje for behandling av støy i arealplanlegging" er primært et verktøy for reguleringsmyndighetene for å vurdere hvor godt egnet et område er for ulik form for utbygging og utnyttelse av arealer for mer eller mindre støyfølsom bebyggelse, eller for å vurdere hvordan støy fra ny virksomhet vil påvirke et område med bebyggelse med støyfølsomt bruksformål.

Retningslinjen angir at det bør beregnes støy og kartfestes en inndeling i to støysoner:

Rød sone, nærmeste støykilden, angir et område som ikke er egnet til støyfølsomme bruksformål, og etablering av ny bebyggelse med støyfølsom bruksformål skal unngås.

Gul sone er en vurderingssone, hvor bebyggelse med støyfølsom bruksformål kan oppføres dersom avbøtende tiltak gir tilfredsstillende støyforhold.

Støysonekartene skal vise støynivå 4 meter over terreng.

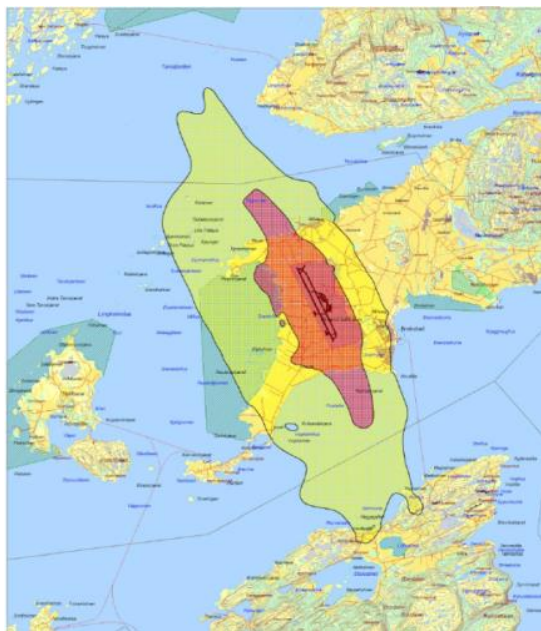
Opplevelse av endring i støy

I temarapportene vil utbredelse av støysoner, antall bygninger innenfor støysonene og endring i lydnivå være grunnlag for vurdering av konsekvens. Tabellen under viser den subjektive oppfattelse av endring i lydnivå.

Endring i lydnivå	Subjektiv oppfattelse
1 – 2 dB	Knapt merkbar endring
3 – 4 dB	Merkbar endring
5 – 7 dB	Betydelig endring
8 – 10 dB	Halvering/Fordobling

Støysoner for dagens situasjon:

Figuren under viser støysoner generert av dagens avgangsprofiler, dagens flyflåte og det antall fly som tok av i 2012.

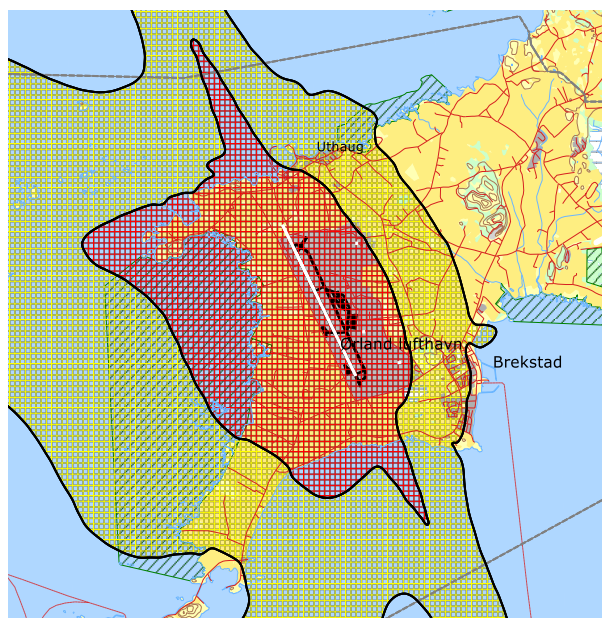
Figur 5-1. Dagens støybilde, beregning basert på flyaktivitet i 2012

Endring i støybilde

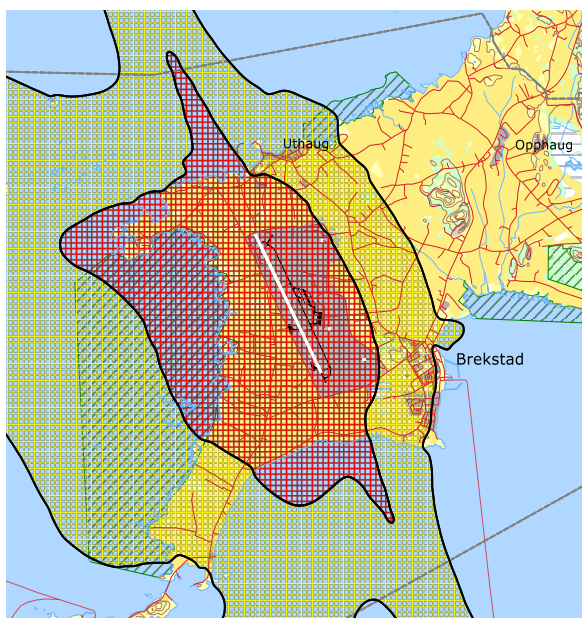
Alternativ 1

Som beskrevet i tiltaksbeskrivelsen foreligger det to alternative flyprofiler for fremtidig situasjon, alternativ 1 og alternativ 2. Antall flyavganger og sammensetning av flyflåte er den samme i begge alternativer og rullebanen er forlenget med 600 meter i begge alternativer.

Figurene på neste side viser støybildene generert av de to alternative flyprofilene.

Figur 5-2 Fremtidig støybilde, Alternativ 1

Figur 5-3 Fremtidig støybilde, alternativ 2

Maksimalt lydnivå

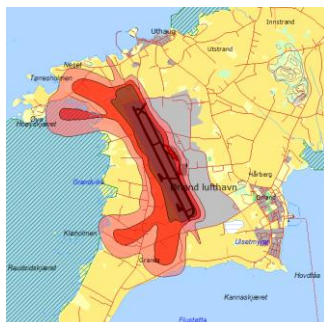
Utenfor kampflybasen kan det i områder med forventet overflyvning i forbindelse med avgang være så høye støynivå fra nye kampfly at ubeskyttet eksponering kan medføre risiko for hørselskade.

I det videre arbeidet er det valgt å synliggjøre områder med maksimalnivåer MFN_{dag} 110 dB og høyere. Dette viser områder rundt basen der lav overflyvning (utflyving) kan medføre et støynivå hvor eksponering uten hørselvern kan medføre risiko for hørselskade. Nærmere beskrivelse og drøftelse av maksimalnivåer er beskrevet i temarapporten om støy.

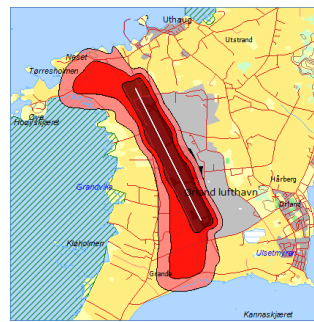
Figurene nedenfor viser utbredelse av koter for MFN_{day} for 120 dBA, 115 dBA og 110 dBA, både for hhv. dagens situasjon og for alternativene 1 og 2.

Figur 5-4. Overflyvningszone 2012

Figur 5-5. Overflyvningszone alternativ 1

Figur 5-6. Overflyvningszone alternativ 2

Støybildene som følger av kortere rullebane, 3050m, er beregnet, men konsekvensene er kun beskrevet i temarapporten om støy.

I støyvurderingene tas det utgangspunkt i en normalsituasjon med to økter hver dag, en på formiddagen og en på ettermiddagen. En økt består av puljer av fly som flyr ut og kommer tilbake. I fremtidig situasjon vil en økt kunne vare noe lenger enn i dag. Bare i sjelden grad er det operasjoner ut over normal arbeidstid. Helger og ferier er også normalt «stille tid». På årsbasis er det redningshelikopter som står for det meste av natt-trafikken.

Sammenliknet med dagens situasjon vil et større geografisk område i fremtiden havne innenfor denne overflyvningssonen med risiko for hørselsskade, og flere hus rammes. En opptelling viser at det i dagens situasjon (2012) er 7 bygg med boligformål som havner innenfor maksimalstøysonen MFN_{day} 110 eller mer. I GAB-registeret er 4 av disse registrert som «våningshus», 1 som «del av våningshus/tomannsbolig» og 2 som eneboliger. Av disse er kun ett registrert som aktivt gårdsbruk, der bonden både bor på og driver jorda. De boligene som er registrert på eiendommer der jorda er bortleid regnes fremdeles som bebodd. I utredningen om landbruk, ALM-PLAN-RAP-009, gjøres en nærmere analyse av de ulike typene av gårdsbruk innenfor denne sonen og konsekvensene for driften av disse.

I fremtidig situasjon viser beregningene for alternativ 1 og 2 at hhv. 58 og 50 boliger havner innenfor område med risiko for hørselsskade. Av disse er hhv 32 og 33 registrert som våningshus i GAB-registeret. Fordelingen på type gårdsbruk er nærmere beskrevet i utredningen om landbruk.

Tabell 14 Antall berørte boligbygg i overflyvningssonen. Tall i parentes er andelen GAB-registrerte våningshus, kårboliger og andre boliger på gårdstun.

Lydnivå, MFN	Dagens situasjon	Alternativ 1	Alternativ 2
110 – 115	7 (5)	26 (17)	25 (16)
115 – 120	0	32 (16)	25 (15)
> 120	0	0	0
Sum > 110	7 (1)	58 (33)	50 (31)

Ingen av de boliger som er innenfor områder med risiko for hørselsskade i dag har belastning over 112 dB. I fremtidig situasjon ligger høyeste verdi i alternativ 1 på 119 dB og i alternativ 2 på 117 dB. Det som vurderes i denne utredningen er antallet berørte bygninger/ gårdstun sett i forhold til dagens situasjon, og det er tydelig at i fremtidig situasjon er det betydelig flere som ligger slik til at de vil bli utsatt for maksimalnivåer som kan utgjøre en reell risiko for hørselsskade. Alternativ 2 er noe bedre enn alternativ 1, fordi noen færre boliger ligger innenfor dette området og fordi det maksimale lydnivået er noe lavere (2 dBA). I alternativ 2 ligger det to bygg som i GAB-registeret er registrert som fritidsbolig (kilde: ALM-PLAN-RAP-010 Befolkningens helse).

Av de registrerte gårdstun i maksimalstøysoner over 110 MFN_{day} er det 17 i alternativ 1 og 13 i alternativ 2 som drives som aktive gårdsbruk. Det er ikke gjennomført en verdivurdering av hvert enkelt tun/bygning, da det anses å være et oppfølgendetiltak i sammenheng med en avhendingsplan.

Eiendommer som i en fremtidig situasjon får høye maksimalverdier vil kunne få tilbud om salg av bolig, mens andre vil kunne få tilbud om tiltak. Tilbudet om salg omfatter kun våningshus, og ikke hele gårdsmiljø. Det er et mål å kunne bevare våningshusene som del av kulturmiljøet. En del eiendommer vil også få tilbud om støyisolering av våningshus.

5.1.2 Planlagte tiltak på baseområdet

Reguleringsplanen skal gi de nødvendige rammer for forswarets definerte byggebehov, i tillegg til at den skal ta høyde for enkelte ikke definerte behov. Siden planleggingen av det helhetlige anlegget inne på baseområdet foregår kontinuerlig og parallelt med planprosessen, endres også forutsetningene underveis. Det er derfor i vurderingene av omfang og konsekvens foretatt en del prinsipielle forutsetninger knyttet til endelig løsninger for bygg og anlegg på baseområdet. Det er også en del detaljkunnskap som må innhentes gjennom påfølgende prosesser. **For eksempel bør vurderinger av hva som er bevaringsverdig gårdsbebyggelse og tiltak knyttet til disse gjøres i sammenheng med en avhendingsplan.**

Det skal gjenbrukes så store deler av dagens infrastruktur og bygningsmasse som mulig. Ny bebyggelse skal i henhold til *Helhetlig gjennomføringsplan 2 (HGP2)* oppføres med en maksimal etasjehøyde på to etasjer, og fotavtrykk tilpasset funksjon. Nybygg og bygninger som oppgraderes skal gis en nøktern utforming med helhetlig materialbruk som underordner seg landskapsgrepet og landskapsrommet, og andre enhetlige arkitektoniske elementer skal gjennomføres på hele flystasjonen både i operativt og administrativt område. Hvert delområde skal gis en egen områdekarakter og arkitektonisk/ landskapsmessig identitet innenfor baseområdet.

Et system av grønne voller omkring og inne i F-35 området skal bidra til å redusere støybelastningen for ansatte og omgivelser fra fly som opererer på bakken. Vollene skal også fungere som skjerm. Vegetasjon skal bevares og brukes aktivt sammen med bebyggelsen til å gi en tydelig og identitetsskapende romlighet inne på flystasjonen.

Nytt vaktområde og et mulig nytt idrettsbygg skal utvikles mot sivilt område. Eksisterende veger og flyoperative flater skal i stor grad videreføres og gjenbrukes ut fra fremtidige behov. Det skal etableres en ny kjøreadkomst ved Vik nord for dagens hovedport. Her skal det legges til rette for utvidelse og fortetting av dagens administrative område.

Dagens bruk av Messerschmidthangarene skal videreføres. Et nytt brannøvingfelt vil bli anlagt sørøst for banesystemet. Området ut mot Uthaugveien kan bli benyttet til adkomstområde og rigg i anleggsfasen.

Alternativ 1 sammenlignes med dagens situasjon, som er dagens situasjon med F-16 og faktisk trafikk i 2012. Videre følger en omfangsvurdering av de syv definerte kulturmiljøene.

5.1.3 Kulturmiljø 1 Grande

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet ligger tett opp til flystripa. En mindre del av kulturmiljøet er også i dagens situasjon påvirket av sterk støy. Med omlegging til F35 øker støybildet mot vest, og kulturmiljøet vil bli utsatt for økt støyinnivå. Store deler av bebyggelsen i kulturmiljø 1 vil bli liggende innenfor et område som overstiger akseptabel støyinnivå (110 dB) og som kan medføre helseskader. Det påregnes å kjøpe ut våningshus/ evt. bolighus på disse eiendommene. Kjøp omfatter ikke uthus. Landbruksdriften skal opprettholdes gjennom nye driftsformer, men bebyggelsen vil måtte saneres eller flyttes, alternativt støyisoleres. Kulturmiljøet vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen.

Figur 5-7. Kulturlandskap Grande

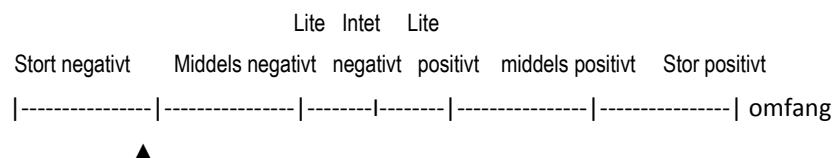
Kulturmiljø 1 ligger i sin helhet i planområdets influensområde. Tiltakets omfang for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Både alternativ 1 og 2 vil gi en økt støymessig påkjenning. Nord i kulturmiljøet vil opplevelsen av maks støynivå gi en merkbar økning, i øst og sør vil opplevelsen utgjøre opptil en fordobling av maksimalt støynivå. Alternativ 2 er noe bedre enn alternativ 1 da færre gårdsbruk blir berørt (13 mot 17), men vil fortsatt oppleves som en dobling sammenlignet med dagens situasjon. Også bebyggelsen like utenfor maksgrensene vil få høyt støynivå, og bli negativt påvirket av tiltaket. Tiltaket vil dermed ha stor negativ innvirkning på opplevelsen av kulturhistoriske verdier innenfor kulturmiljøet. Støy vil kunne ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy kan bidra til å forringe opplevelsen knyttet til sammenhengen mellom gårdstun og det kulturhistoriske landskapet.

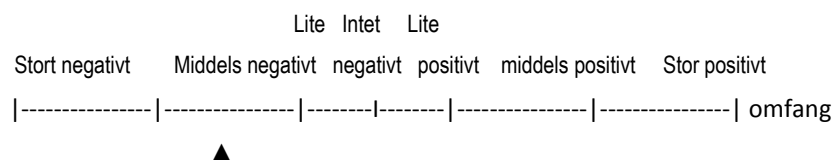
Tiltaket vil medføre en stor negativ endring av støybilde fra dagens situasjon. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av store deler av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen innenfor et større område som utgjør en viktig og lesbar del av den historiske utviklingen på Ørlandet. Sanering eller flytting av eksisterende gårdsbebyggelse og bruksstruktur vil endre det kulturhistoriske kulturlandskapet betraktelig. Støyisolering kan også bidra til å endre bygningenes historiske preg. Om bygningen skal rives eller endres er først og fremst knyttet til tap av kunnskapsverdi, bruksverdi og opplevelsesverdi. Forskjellen mellom alternativ 1 og 2 i antallet berørte bygninger, utgjør en liten forskjell i en helhetlig kulturlandskapsvurdering.

Tiltaket er for **alternativ 1** vurdert til å ha middels til stort negativt omfang.

Middels verdi sammenholdt med middels til stort negativt omfang gir **middels til stor negativ konsekvens (-/-/-)**.

Tiltaket er for **alternativ 2** vurdert til å ha middels negativt omfang.

Middels verdi sammenholdt med middels negativt omfang gir **middels negativ konsekvens (-/-)**.

5.1.4 Kulturmiljø 2 Ytrebø

Omfang og konsekvens

Alternativet vil gi en liten forbedring av støybildet for kulturminnene i dette området. Kulturmiljøet inkluderer en svært liten del av den totale gårdsbebyggelsen. De automatisk fredete Svenshaugene ligger i

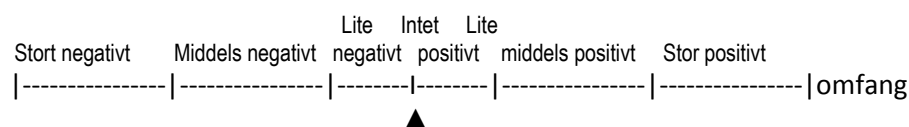
dag inneklemt mellom fylkesveien og gjerdet til kampflybasen. Det vil bli en ubetydelig reduksjon av støy her. Det antas at kulturmiljøet vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen.

Kulturmiljø 2 ligger i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Alternativene vil gi en ubetydelig virkning i form av en ubetydelig støymessig reduksjon. Tiltaket vil gi en uendret virkning for opplevelsen av kulturminnene ut fra dagens situasjon. Området helt i sør vil bli mindre berørt av både forlengelsen av rullebane og nybygging innenfor flystasjonen. Det er en ubetydelig forskjell på alternativ 1 og 2, der alternativ 1 kommer best ut.

Tiltaket er vurdert til å ha intet omfang.

Middels til stor verdi sammenholdt med lite omfang gir **ubetydelig konsekvens (0)**.

Figur 5-8. Svenshaugen ligger i grensa til baseområdet.

5.1.5 Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet vil i sin helhet bli liggende utenfor maksimal grensen for støy i en fremtidig situasjon. Alternativ 1 og 2 vil medføre en ubetydelig bedring av støysituasjonen i forhold til dagens situasjon, der begge alternativene er så å si like.

Kirkestedet på Viklem vil fortsatt ligge visuelt beskyttet for aktivitetene på flystasjonen gjennom sin beliggenhet, der både Kjerkhaugen i vest og Kleivhaugen i nord skaper gode buffersoner. Ut fra illustrasjonsplanen skal ingen større nye tiltak gjennomføres i den sørøstre delen av flystasjonen. Et større bygg er vist ca 400 m vest for Kleivhaugen. Ny bebyggelse på den avstanden anses som uproblematisk i forhold til kirkestedet. De øvrige planlagte bygningsvolumene vil ut fra foreløpige planskisser bli liggende i en avstand som ikke vil påvirke kulturmiljøet. Det forutsetter at nytt brannøvingsfelt ikke blir lagt til denne delen av baseområdet slik at det oppstår brannfare. Basens utstrekning er redusert gjennom en allerede regulert utvidelse av kirkegården. Dette arealet er avhendet til kirkeformål.

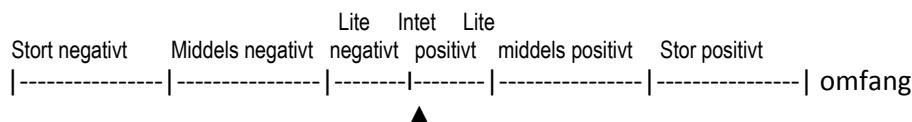
Innenfor dagens port skal det oppføres nye kaserner i en skala som er tilpasset eksisterende bebyggelse, samt en større hall. Hallen vil bli liggende i samme område som man har indikasjoner på at Vik gamle kirkested lå. Registreringer vil kunne bekrefte om disse indikasjonene stemmer. I så fall kan det bli behov for justeringer av planen.

Kulturmiljø 3 ligger i hovedsak i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Tiltaket vil ikke få noen merkbar endring av støynivået, og støy vil dermed ikke medføre noen endring av opplevelsen av kulturminnene innenfor kulturmiljøet ut fra dagens situasjon. Oppføringer av nye bygninger og/eller fortetting i dette området anses som uproblematisk, men det vil være viktig at utforming, skala/volum og størrelse på nye bygg hensyntar det nærliggende kulturlandskapet på en god måte slik at den visuelle påvirkningen blir liten. Gjennom ny bebyggelse i det administrative området vil kirkestedet på Vik og omkringliggende kulturlandskap få en liten negativ påvirkning.

Tiltaket er vurdert til å ha intet omfang.

Stor verdi sammenholdt med intet omfang gir **ubetydelig konsekvens (0)**.

Figur 5-9. Viklem prestegård og Ørland kirke (A6) sett fra Viklemshaugen (A9).

5.1.6 Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet med Messerschmidthangarene og banedekke er lokalisert i basens nordområde. Hangarene er i dag støyutsatte ut fra funksjon. Det nordre området inngår i risikosonen for hørselsskader, men fremtidig støybilde vil bli omtrent uendret fra dagens situasjon. Støynivået vil være likt i begge alternativene.

Hangarene ligger i dag inne i en buffer av lav skog bestående av tindvedkratt og løvtrær.

Messerschmidthangarene ligger for seg selv, og det antas at de vil bli mindre berørt av nye varige tiltak.

I anleggsperioden er det foreslått anleggsvei fra Nordporten til F35-området. Anleggsvegen vil passere Messerschmidthangarene, og kan uten nødvendige avbøtende tiltak påvirke det fredete kulturmiljøet negativt.

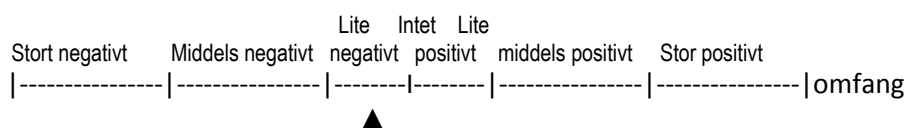
F-35 området er planlagt sør for det fredete området, avskjermet av grønne voller. Vollene vil få en størrelse som utgjør synlige elementer i landskapet, noe som kan påvirke Messerschmidthangarene visuelt ved at omgivelsene endres.

Kulturmiljø 4 ligger innenfor planområdet. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Verken alternativ 1 eller 2 vil medføre økt støypåvirkning. Nye tiltak som store bygningsvolumer og høye støyvoller vil få nærføring til Messerschmidthangarene, og dermed også en visuell innvirkning. Nødvendig buffersone, minimum innenfor fredningsgrensen, må ivaretas. Som del av målet om å verne hangarområdet i sin opprinnelige situasjon, kan dagens omkringliggende krattskog bevares. Skogen må imidlertid ikke vokse igjen mer enn i dag.

Graden av omfang vil avhenge av i hvilken grad anleggsvegen vil påvirke kulturmiljøet. Forutsatt at nye tiltak (både varige og midlertidige) hensyntar Messerschmidthangarene, vurderes tiltaket å ha lite negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 5-10. Området med Messerschmidthangarene.

5.1.7 Kulturmiljø 5 Vik-Røyne

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet vil i sin helhet bli liggende utenfor maksimal grensen for støy i en fremtidig situasjon. Alternativ 1 og 2 vil medføre en uendret støysituasjon i forhold til dagens situasjon, der begge alternativene så å si er like.

Nytt vaktområde skal etableres, og det skal etableres en ny kjøreadkomst ved Vik nord for dagens hovedport. Illustrasjonsplanen viser forslag til et større bearbeidet grøntområde med utstilte gamle fly like nord for, og i tilknytning til, den nye hovedporten. I området der ny adkomstveg, port og grøntområde er planlagt er det registrert nye kulturminnelokaliteter med forhistoriske bosetningsspor.

Det skal etableres nye bygninger, grøntområder og voller innenfor gjerdet i dette området. Noen av bygningene vil få store fotavtrykk og stort volum, men alle nye tiltak er planlagt innordnet i en helhetlig utforming.

Jordbrukeiendommene på vestsiden av Uthaugvegen fra dagens port og opp til Mikkelsberg ligger alle innenfor planområdet. Rønne (Røyne) gnr 71/26 og Mikkelsberg gnr 70/26 har gårdsbebyggelse/tun på den vestre siden av Uthaugvegen. Eiendommene på den østre siden av Ørland hovedflystasjon skal opprettholdes, og vil bli berørt av tiltaket.

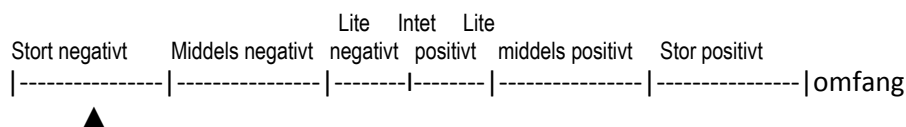
Kulturmiljø 5 ligger delvis innenfor planområdet og delvis i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Tiltaket vil komme i **direkte konflikt** med nyregistrerte kulturminnelokaliteter. Fremtidig støybilde vil ligge på samme nivå som i dag, og støy vil dermed ikke påvirke opplevelsen av kulturminnene mer enn i dag. Tiltaket vil få indirekte virkning ved at ny veg og port vil gi en liten visuell påvirkning mot det kulturhistoriske landskapet med gårdstunene øst for Uthaugvegen.

Oppføringer av nye bygninger inne på baseområdet anses som uproblematisk for kulturminneverdiene i området, men det vil være viktig at utforming, skala/ volum og størrelse på nye bygg hensynstar det nærliggende kulturlandskapet på en god måte.

Tiltaket er vurdert til å ha stort negativt omfang.

Middels til stor verdi sammenholdt med stort negativt omfang gir **stor negativ konsekvens (- -)**.

Figur 5-11. Vik.

5.1.8 Kulturmiljø 6 Uthaug

Omfang og konsekvens

En liten del av kulturmiljøet, nord for rullebanene, er også i dagens situasjon påvirket av sterk støy. Med omlegging til F35 vil støybildet øke vestover, og større deler av kulturmiljøet vil bli utsatt for økt støynivå. Både alternativ 1 og 2 vil gi en økt støymessig påkjenning. Vest i kulturmiljøet vil opplevelsen av maks støynivå gi opptil en fordobling i støynivå, i Uthaug vil opplevelsen støybildet gi en ubetydelig til liten merkbar økning. Alternativ 2 vil medføre en liten økning av støynivået sammenlignet med alternativ 1, men det vil fortsatt oppleves som en dobling av støynivået sammenlignet med dagens situasjon. Kun en mindre del av den verneverdige bebyggelsen i kulturmiljø 6 vil bli liggende innenfor et område som overstiger akseptabel støynivå på 110 dB og som kan medføre helseskader. Det påregnes å kjøpe ut våningshus/ evt. bolighus på disse eiendommene. Kjøp omfatter ikke uthus. Landbruksdriften skal opprettholdes gjennom evt. nye driftsformer, men bebyggelsen vil måtte saneres eller flyttes, alternativt støyisoleres. Enkelte eiendommer kan få tilbud om støyisolering, alternativt kjøp. Rullebanen skal forlenges. Det diskuteres anleggskai på Uthaug med anleggsvei like forbi Sjøgata.

Kulturmiljø 6 ligger delvis innenfor planområdet og delvis i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Alternativet vil gi en liten negativ virkning gjennom forlengelse av flystripa, og dermed en reduksjon av det kulturhistoriske landskapet (bufferonen) mellom flybasen og Uthaug.

Støy vil kunne ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy kan bidra til å forringe opplevelsen knyttet til sammenhengen mellom gårdstun og det kulturhistoriske landskapet. Opplevelse er også i denne sammenheng knyttet til kulturminner som reiselivsmål. Tiltaket vil medføre en endring av støybilde fra dagens situasjon som vil ha stor innvirkning på opplevelsen av Nøkkeltaugen og kulturlandskapet vest for Uthaug. Kulturlandskapet med strandsitterboligene vil få opptil en fordoblet støybelastning. Kjeungskjæret vil bli mindre berørt. Kulturminnene innenfor tettstedet på Uthaug, som Sjøgata med flere, vil få en ubetydelig til liten økning av støy fra dagens situasjon.

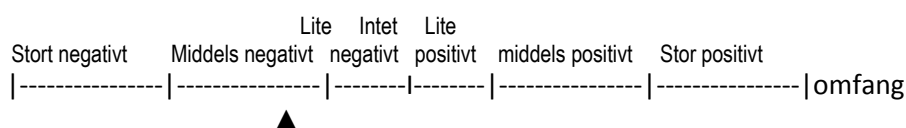
Kun en mindre del av den verneverdige bebyggelsen knyttet til tre bruk ved Hoøya (gnr 73, bnr 5, 6 og 27) vil både i alternativ 1 og 2 bli liggende innenfor maksimal støysone over 110 dB. Også deler av den øvrige bebyggelsen som ligger tett opp til maksimal støygrense vil få økt støybelastning like under maksimalgrensen. Det er usikkert hvor mange bygninger som vil bli kjøpt, revet eller støyisolert. Salg av boliger og våningshus vil på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen innenfor et større område som utgjør en viktig og lesbar del av den historiske utviklingen på Ørlandet. Sanering eller

flytting av eksisterende gårdsbebyggelse og bruksstruktur vil endre det kulturhistoriske kulturlandskapet betraktelig. Støyisolering kan også bidra til å endre bygningenes historiske preg. Om bygningen skal rives eller endres er først og fremst knyttet til tap av kunnskapsverdi, bruksverdi og opplevelsesverdi. Forskjellen mellom alternativ 1 og 2 i antall berørte bygninger er liten, og utgjør en ubetydelig forskjell i en helhetlig kulturlandskapsvurdering.

Visuelt vil kulturmiljøet bli noe mer preget av tiltak innenfor baseområdet gjennom landingslys og andre installasjoner som stikker opp.

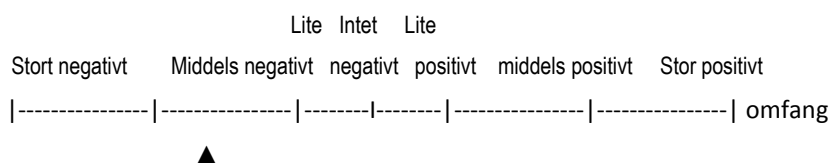
En eventuell fremtidig anleggstrafikk fra Uthaugkaiaen kan påvirke strandsittermiljøet i Sjøgata ytterligere negativt. Om anleggstrafikk etableres i dette kulturmiljøet må nødvendige avbøtende tiltak iverksettes.

Tiltaket er for **alternativ 1** vurdert til å ha middels negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med middels til stort negativt omfang gir **middels negativ konsekvens (- -)**.

Tiltaket er for **alternativ 2** vurdert til å ha middels negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med middels negativt omfang gir **middels til stor negativ konsekvens (- -/- - -)**.

Figur 5-12. Strandsitterboligene på Uthaug.

5.1.9 Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon

Omfang og konsekvens

Området vil få om lag uendret ekvivalent støynivå. Innenfor planområdet ligger basen med kulturhistoriske spor både fra tyskernes oppbygging under andre verdenskrig, og oppbyggingen til NATO-flyplass etter krigen. Hele baseområdet vil fortsatt bli liggende innenfor den sterkeste støysonen. Tiltaket innebærer to skvadroner F-35 samt etablering av infrastruktur og ca 45 000 m² bebyggelse og inne på basen.

Innenfor kulturmiljøet finnes flere gjenværende tyske bygninger, veier og elementer som inngikk i NATO-flystasjonen. Disse ligger spredt rundt omkring på flyplassområdet, og er en del endret fra opprinnelig byggeår og funksjon. Flere av de gjenværende bygningene er allerede revet, og det antas at flere også kan bli revet. Noen av bygningene vil bli benyttet videre.

F-35 området er planlagt sør for det fredete området (Kulturmiljø 4), avskjermet med grønne voller. Vollene vil få en størrelse som utgjør synlige elementer i landskapet.

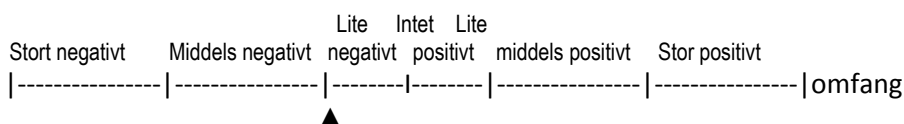
Det er sommer og høst 2013 avdekket mindre lokaliteter med bosetningsspor fra jernalder under flat mark innenfor planområdet. Det er usikkert om disse vil bli berørt av tiltaket.

Kulturmiljø 7 ligger i sin helhet innenfor planområdet. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Alternativ 1 og 2

Nye tiltak som bygninger og støyvoller vil gi en liten visuell påvirkning. Det er få spor igjen etter de gamle veiene som opprinnelig gikk gjennom området. Det er også kun et fåtalls bygninger igjen etter den tyske virksomheten inne på baseområdet. Disse er i dag er spredt og fragmentert og lite lesbar. Det antas at tiltaket vil medføre at noen av de mindre bygningene vil bli revet til fordel for nye tiltak. **Det antas at nye tiltak ikke kommer i konflikt med nyregistrerte kulturminner.**

Tiltaket er vurdert til å ha lite negativt omfang.

Liten verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 5-13.: Ørland hovedflystasjon (kilde: NRK)

5.1.10 Oppsummering Omfang

Tabellen under viser en samlet omfangsvurdering for de syv kulturmiljøene.

Tabell 5-15. Omfang av inngrep.

Nr	Kulturmiljø	Alternativ 1	Alternativ 2
1	Kulturmiljø 1	Middels til stort negativt	Middels negativt
2	Kulturmiljø 2	Intet	Intet
3	Kulturmiljø 3	Intet	Intet
4	Kulturmiljø 4	Lite negativt	Lite negativt
5	Kulturmiljø 5	Stort negativt	Stort negativt
6	Kulturmiljø 6	Middels negativt	Middels til stor negativt
7	Kulturmiljø 7	Lite negativt	Lite negativt
Samlet omfang		Middels negativt	Middels negativt

5.2 KONSEKVENSER

Det foreligger to alternativer med forskjellig flymønster som beskrives i kapittel 2.

Sammenstilling av alternativ 1 og 2:

Tabell 5-16. Samlet konsekvensvurdering, kulturminner og kulturmiljø.

Nr	Kulturmiljø	Alternativ 1	Alternativ 2
1	Grande	--/---	--
2	Ytrebø	0	0
3	Hårberg-Viklem	0	0
4	Messerschmidthangarene	-	-
5	Vik-Røyne	---	---
6	Uthaug	--	--/---
7	Ørland hovedflystasjon	-	-
Samlet konsekvensvurdering		--	--

I både alternativ 1 og 2 vil ny veg, port og parkområde komme i direkte konflikt med nyregistrerte kulturminnelokaliteter på Vik.

Støy vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for stor del av gårdsbrukene og de som bor vest og nord i influensområdet. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen, noe som vil kunne medføre store endringer av det kulturhistoriske landskapet. Støyisolering vil også kunne påvirke bygningers verneverdi.

Støy vil ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy kan forringe opplevelsen knyttet til kulturminner som gårdstun, gravminner etc. For kulturmiljøene øst og sør for planområdet vil fremtidig støybilde ikke påvirke opplevelsen. I nord og vest vil støybilde gi til dels store konsekvenser for opplevelsen av kulturminnene. Nøkkeltaugen og kulturlandskapet vest for Uthaug med strandsitterboligene vil få en fordoblet støybelastning. Kjeungskjæret vil bli mindre berørt.

Tiltaket vil ha liten innvirkning på de øvrige registrerte fornminnelokaliteter da disse er utsatt for støy også i dag. Kulturmiljøene vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen. Forlengelse av flystripa gir ingen store konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Avbøtende tiltak vil kunne redusere omfanget noe.

Både alternativ 1 og 2 medfører samlet en middels grad av konsekvens knyttet til kulturminner og kulturmiljø. Alternativ 1 er vurdert til å ha større negativ konsekvens for kulturmiljø 1 Grande enn alternativ 2. For kulturmiljø 6 Uthaug er situasjonen omvendt.

5.3 AVBØTENDE TILTAK

Her omtales avbøtende tiltak i ferdig utbygd situasjon, men som også kan være aktuelle i anleggsfasen. Tiltak som gjelder bare i anleggsfasen er omtalt i neste kapittel. Forslag til tiltak er sortert i tre kategorier.

Forslag til tiltak er sortert i tre kategorier. Kategoriene er basert på ansvar for gjennomføring av tiltaket.

- **Avbøtende tiltak** er konkrete, ofte fysiske tiltak som skal avhjelpe og forbedre en situasjon knyttet til en konkret ulempe og der ansvaret påhviler tiltakshaver. Tiltakshaver kan i denne sammenheng være Forsvarsbygg eller Forsvaret.
- **Forebyggende eller forberedende tiltak** er i større grad organisatoriske tiltak som skal legge til rette for en bedre håndtering av en fremtidig situasjon. Ansvarlig for denne gruppen av tiltak kan

være tiltakshaver ved Forsvarsbygg, bruker ved Forsvaret, kommunen eller andre organisasjoner som blir berørt av endringene i samfunnet.

- **Plantiltak** er tiltak som må håndteres i fremtidige planer, enten i samfunnsplaner eller arealplaner. Myndighetene vil være ansvarlig for disse tiltakene, og i stor grad kommunen(e).

Avbøtende tiltak:

- En bør søke å justere tiltakene for å unngå konflikt eller for tett nærføring med de kulturminnene som er mest uberørt og har høyest verdi i området.
- I utforming av planer bør det være et generelt prinsipp å dempe negative virkninger på kulturminner og kulturlandskap. En god landskapstilpasning reduserer negative konsekvenser, og nye inngrep i området bør ideelt sett legges i god avstand til kulturminner og kulturmiljø.
- Avbøtende tiltak som omfatter kulturminner og kulturmiljø er nært knyttet til både naturlandskap og kulturlandskap. Avbøtende tiltak knyttet til landskap vil derfor i mange tilfeller ha virkning også for kulturminner og kulturmiljø innenfor samme landskapsrom.
- Utforming, skala, volum og størrelse på nye bygg bør ta hensyn til det nærliggende kulturlandskapet på en god måte.
- Dersom gamle tømmerhus er i god stand, kan de om ingen annen alternativ løsning til rivning finnes, flyttes til en mer egnet og aktuell tomt. Bygninger som skal rives bør dokumenteres før tiltaket gjennomføres. Eventuell flytting av bygninger må skje i samråd med Sør-Trøndelag fylkeskommune. Dokumentasjon må skje i samråd med de samme myndigheter.
- Tiltak på meldepliktige bygninger bygd før 1850 skal alltid sendes til Sør-Trøndelag fylkeskommune for uttalelse.
- Ved etterisolering av verneverdige bygninger må tiltakene gjennomføres på en slik måte at de ikke ødelegger viktige historiske utviklingstrekk, verdier eller bygningskonstruksjoner.
- Messerschmidthangarene må ikke berøres av nærgående nye tiltak eller elementer. Utforming av og høyde på vollene vil være viktig. Dersom tiltak rundt Messerschmidthangarene tar hensyn til hangarområdet i forhold til avstand og utforming vil påvirkningen bli mindre.
- Det bør settes av et vegetasjonsbelte som buffersone rundt Messerschmidthangarene. Området må imidlertid ikke vokse igjen mer enn i dag.

Forebyggende tiltak:

- Risikovurdering og sikring av kulturminneverdier i byggetiden vil være et viktig tiltak for å redusere uforutsette konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Det bør etableres en faggruppe sammensatt av ulike fagfelt, der også kulturminnekompetanse inngår, som følger byggearbeidene. Dette kan gjøres i form av en "grønn" time med byggeledelse og entreprenør en gang i måneden. Slike møter i byggetiden kan samkjøres med landskapstema og naturmiljø.
- Det bør utarbeides en avviklingsplan for håndtering av fraflyttede hus og gårdsbruk. Avviklingsplanen bør også omfatte en vurdering av verneverdi.
- I samarbeid med berørte parter kulturminneforvaltningen bør det søkes å få til en ordning slik at innløste våningshus kan klausuleres og stå.
- I henhold til *Forskrift om konsekvensutredninger* kan planmyndighet bestemme at det skal utarbeides et eget *Miljøoppfølgingsprogram (MOP)* med sikte på å overvåke og avbøte vesentlige negative virkninger av prosjektet. Prosjektets plan for Ytre miljø (YM-plan) skal ivareta dette behovet. Kulturminner og kulturmiljø bør være eget tema i miljøoppfølgingsprogrammet i byggefasen. Denne er påbegynt.

Plantiltak:

- Dersom tiltak medfører direkte konflikt med automatisk fredete kulturminner, og det ikke lar seg gjøre med plantilpasninger og regulering til hensynssoner med bestemmelser om vern, kreves det

dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Dersom dispensasjon blir gitt av Riksantikvaren, vil det normalt bli satt vilkår om arkeologiske utgravinger. Ved fjerning av automatisk fredete kulturminner etter dispensasjonsvedtak, vil sikring av kunnskapsverdien som kulturminnene har gjennom utgraving, være et viktig avbøtende tiltak.

- En skjøtsels- og tilretteleggingsplan er et avbøtende tiltak som kan virke positivt for kulturminneverdiene i plan- og influensområdet. Eventuelle undersøkelser i forbindelse med dispensasjon fra kulturminneloven for berørte lokaliteter i dette området kan gi ny og viktig kunnskap om bruken av området i forhistorisk tid.
- Bruk av hensynssoner og reguleringsbestemmelser for å ta vare på prioriterte kulturminner.

6 KONSEKVENSER I ANLEGGSFASEN

Konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø i anleggsperioden er først og fremst knyttet til arealinngrep, men også visuell innvirkning, støv og støy. Anleggsperioden kan medføre større negative konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø enn det fremtidige anlegget fordi anleggsområdet også vil berøre et større midlertidig areal. Flere kulturminner kan derfor bli direkte og visuelt berørt langs traseene knyttet til anleggstrafikken. Anleggsområdet samt tilkjøringsvegene og rigg- og deponiområder til anlegget kan gi stor belastning på kulturminner og kulturmiljøer.

Det er foreløpig ikke ferdig avklart hvor masseuttak, riggområde, massedeponi, eventuelt midlertidig massedeponi, etc. skal lokaliseres. Denne rapporten beskriver derfor ikke konsekvenser av konkrete tiltak knyttet til anleggsperioden. Generelt vurdert kan slike tiltak gi store konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø.

6.1 MASSEDEPONI, MASSEUTTAK OG RIGGOMRÅDER

Massedeponi forårsaker generelt store konsekvenser på funn som ligger under markoverflaten. Masseuttak beregnet for anleggsperioden kan ligge langt unna planområdet. For å begrense direkte og visuelle virkninger er det viktig at anleggsområdet ikke omfatter mer enn nødvendig areal, og at en unngår å legge masseuttak, rigg- og deponiområder i eller nærme viktige kulturminneverdier i området.

Riksantikvaren har presisert at massedeponi og riggområder er å anse som tiltak på lik linje med andre tiltak, for eksempel veg. Det betyr at riggområde utløser undersøkelsesplikt jf. kulturminnelovens § 9 og eventuell dispensasjon jf. kulturminnelovens § 8, 4. ledd for kulturminner i området. Dette gjelder også andre midlertidige tiltak som midlertidig deponi, planer der byggegrensa under anleggsperioden går ut over plangrensen, grøfting, drenering, etc. Fortrinnsvis bør rigg- og deponiområder legges til allerede berørte arealer innenfor planområdet. Konsekvenser for både massedeponi og riggområder kan komme i konflikt med kjente kulturminner og gi større visuell innvirkning på kulturmiljø.

Konsekvensen for massedeponi og riggområde som anlegges i umiddelbar nærhet av Messerschmidthangarene anses som stor.

6.2 AVBØTENDE TILTAK I ANLEGGSFASEN

- Områder med automatisk fredete kulturminner må ikke berøres av arbeid i anleggsperioden. Automatisk fredete kulturminner forvaltes av Sør-Trøndelag fylkeskommune etter kulturminnelovens bestemmelser.
- Under anleggsperioden gjerdes automatisk fredete kulturminner inn med midlertidig gjerde.
- Innenfor bufferareal (sikringssone) for automatisk fredete kulturminner er det ikke lov å kjøre med tunge kjøretøy, lagre anleggsutstyr eller byggematerialer, eller gjøre inngrep i grunnen.
- Messerschmidthangarene med fredningssone må ikke berøres av arbeid i anleggsperioden. Dagens omkringliggende skog rundt Messerschmidthangarene bør bevares for å skape nødvendig buffersone. Forskriftsfredete kulturminner forvaltes av Riksantikvaren etter kulturminnelovens bestemmelser.
- Under anleggsperioden gjerdes området med forskriftsfredete kulturminner (Messerschmidthangarene med tilhørende betongdekke) inn med midlertidige gjerde.

7 OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER

- Dersom en planlagt utbygging kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner må planen justeres/endres, eller det må søkes dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Ved en eventuell dispensasjon stiller kulturminneloven vilkår etter § 10, om at tiltakshaver dekker utgiftene til nødvendige arkeologiske undersøkelser for å sikre kunnskapsverdien.
- I tillegg til selve hovedtiltaket vil tiltak som steinbrudd, rigg og deponiområder, anleggsveger, etc., kunne utløse krav om arkeologiske registreringer i henhold til kml § 9 (undersøkelsesplikten). Dagens baseområde er undersøkt våren og sommeren 2013. Deler utenfor og innenfor planområdet gjenstår. Gjenstående undersøkelser er knyttet til forlengelse av flystripa i nord, og ny gang- og sykkelveg langs Uthaugvegen. Undersøkelsene vil bli gjennomført i løpet av høsten 2013. Det er Sør-Trøndelag fylkeskommune som har forvaltningsansvaret i det gjeldende området.
- Vurderinger knyttet til verneverdi av bygningene bør gjøres i sammenheng med utarbeiding av avhendingsplanen.
- Tiltak som direkte eller indirekte berører fredete kulturminner, både vedtaksfredet og automatisk fredet, må avklares i den videre planfasen. For forskriftsfredete og automatisk fredete kulturminner er Sør-Trøndelag fylkeskommune/ Riksantikvaren rette myndighet.

8 USIKKERHET

- Gamle veifar og tyske krigsminner er hentet ut fra gamle kart, og lokaliseringen vil dermed være usikker.
- Det kan komme frem nye funn av fornminner i forbindelse med gjennomføring av tiltak og oppføring av nye konstruksjoner.
- Usikkerhet rundt uferdig tiltaks- og anleggsbeskrivelse.
- Usikkerhet rundt endelig valg av lokalitet for masseuttak.
- Kulturminnelovens § 9 registreringer er pr. 30.08.13 ikke ferdigstilt. Det vil kunne bli påvist nye funnlokaliteter innenfor plan- og influensområdet.
- Støyisolering av verneverdige bygninger kan endre den opprinnelige historiske karakteren.
- Omfang av salg av eiendommer.

9 REFERANSER OG KILDER

Fagbøker

Holtedahl, O. 1960. *Geology of Norway*. Institutt for geologi, Blindern, Oslo. 400 s.

Hovd, Rune (red). 2004. *Ørland hovedflystasjon. Okkupasjon-Kald krig-Ny tid-Lokalsamfunn. Ørland hovedflystasjon*. 415 s.

Aune, K (red), Pettersen, K, Binns, K St, Sognnes, K, Dybdal, A, Bjørkvik, E, Sæther, S B. 2005. *Fosens historie. Fra istid til 1730*. Fosen historielag. 453 s.

Hovedoppgave

Berger, O G. 2001. *Ørland – En kyst- og garnisonkommune. Om utviklingen av jordeiendomsforhold og kulturlandskap*.

Register

Arkeologisk gjenstandsbaser, MUSIT. <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php>

Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase www.asketadden.ra.no

SEFRAK-registeret www.asketadden.ra.no

Annet

Forsvarsbygg <http://www.verneplaner.no>

Haagensen, O, Bakken, T, Hopen, I, Solhaug, I, Sandvik, T. Notat *Gjenværende kulturminner innenfor Ørland hovedflystasjon* datert 13.06.2013.

Kjeungen kystlag <http://www.kjeungenkystlag.no/gammel/fyretlogo/fyret.htm>

Landsverneplan for Forsvaret (www.verneplaner.no)

Riksantikvarens hjemmeside <http://www.riksantikvaren.no/>

SINTEF. Flystøysoner for kampflybasen basert på døgnfordeling i 2012 og ny prognose. 13.05.2013.

SINTEF. Prosjektnotat *Kampflybase Ørland – hørselvernsoner utenfor basen basert på maksimumsnivå*. 27.06.2013.

Yrjar Heimbygdslag <http://www.yrjarheimbygdslag.no>

Ørland kommunes hjemmeside www.orland.kommune.no

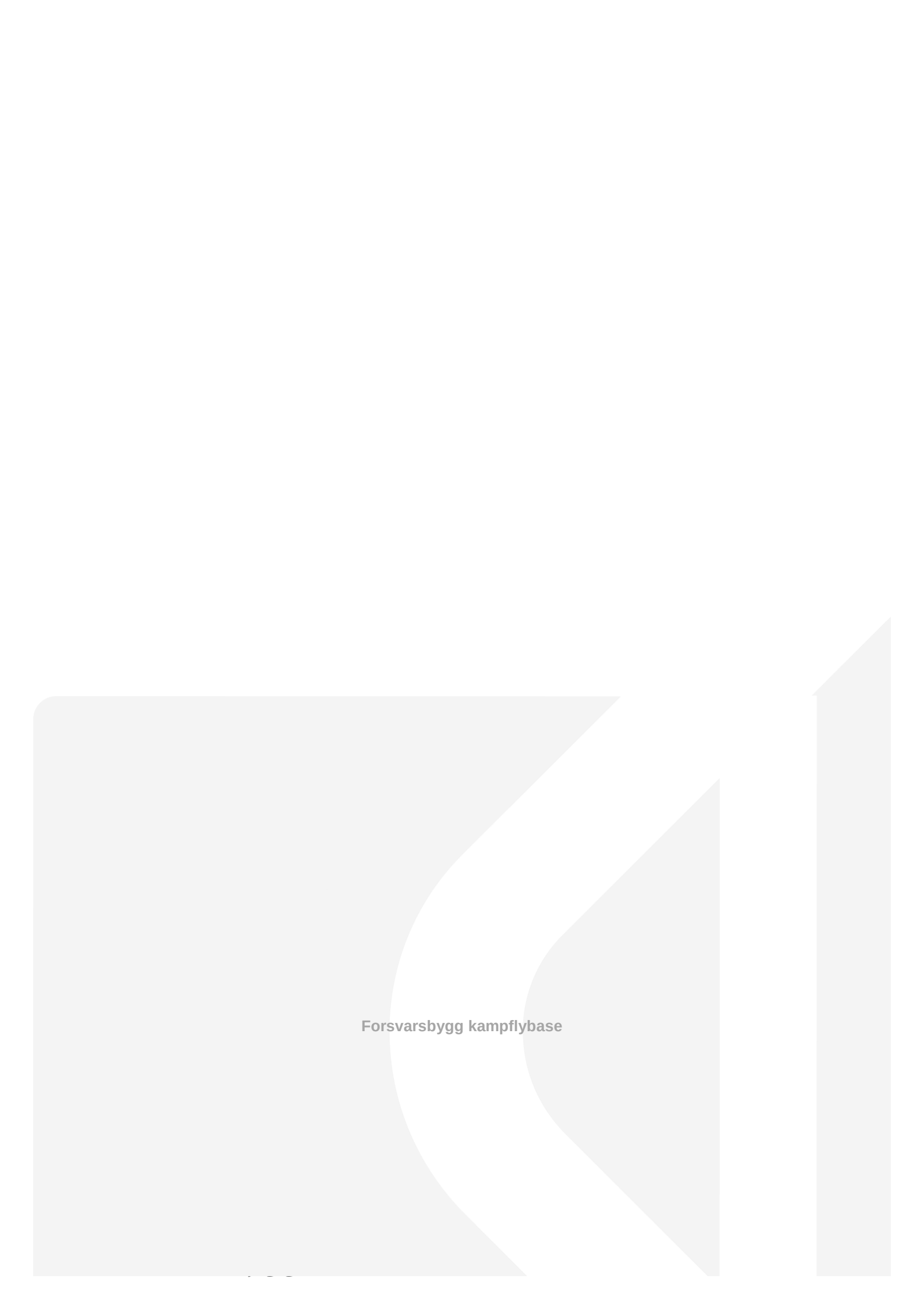
Muntlige kilder

Bjarne Kløften, Forsvarsbygg, Ørland

Knut Harald Stomsvik, arkeolog ved Sør-Trøndelag fylkeskommune

Oddvar Haagensen, leder Yrjar heimbygdslag og tidligere stabssjef ved ØRLAND HOVEDFLYSTASJON

Torill Salbubæk, Forsvarsbygg Utleie, Ørland

Forsvarsbygg kampflybase